

Немачка
сарадња
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Sprovedeno od strane:

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

IGS INITIATIVE FOR
GLOBAL SOLIDARITY

Analiza rizika za Srbiju

COMBEO CONSULT GMBH | LIFT STANDARDS:
SVETLANA DAMNJANOVIĆ, CHRISTIAN VON MITZLAFF, MARLENE TROST

Ovu studiju je pripremio:

U ime:

Izdavač:

Deutsche Gesellschaft für
Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Sedišta

Bon i Ešborn, Nemačka
Friedrich-Ebert-Allee 40 53113
Bonn, Nemačka

Telefon: +49 228 44 60-0
Faks: +49 228 44 60-17 66

Imejl: info@giz.de
Internet: www.giz.de

Project:
Initiative for Global Solidarity

Autori:
Svetlana Damjanović, Christian von Mitzlaff, Marlene Trost

Dizajn:
Executive Group

Prevod:
Idioma

Beograd, jun 2024.
Projekat Vlade Nemačke preko Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

Sadržaj

1. Uvod i kontekst studije	1
2. Pregled okvira obaveza, sa fokusom na nemački Zakon o lancima snabdevanja i evropsku Direktivu o dužnoj pažnji za održivo poslovanje	3
2.1. Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja	3
2.1.1. Rizici ljudskih prava	3
2.1.2. Ekološki rizici	3
2.1.3. Koje organizacije spadaju u delokrug SCDDA?	3
2.1.4. Zahtevi za izveštavanje o upravljanju rizikom i analizi rizika	3
2.1.5. Posledice u slučaju neusaglašenosti	4
2.2. Evropska Direktiva o dužnoj pažnji za održivo poslovanje (CSDDD)	4
2.2.1. Koje organizacije spadaju u delokrug CSDDD?	4
2.2.2. Zahtevi u pogledu izveštavanja o upravljanju rizikom i analizi rizika	5
2.2.3. Mere za sprovođenje pravila o obavezama za održivo poslovanje	5
2.2.4. CSDDD u poređenju sa SCDDA	6
3. Rizici u pogledu ljudskih prava	7
3.1. Institucionalni okvir Srbije relevantan za rizike ljudskih prava u poslovnom kontekstu	7
3.2. Inspektorat za rad Srbije	7
3.3. Žalbeni mehanizmi na radnom mestu	8
3.4. Agencija za mirno rešavanje radnih sporova	8
3.5. Zaštitnik građana – Ombudsman Republike Srbije	9
3.6. Prisilan rad / dužničko ropstvo	10
3.6.1. Pravni okvir	10
3.6.2. Prekršaji i rizici	11
3.6.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	12

3.7. Dečiji rad	12
3.7.1. Pravni okvir	12
3.7.2. Prekršaji i rizici	14
3.7.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	15
3.8. Bezbednost i zdravlje na radu	15
3.8.1. Pravni okvir	15
3.8.2. Prekršaji i rizici	16
3.8.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojaves	17
3.9. Sloboda udruživanja	18
3.9.1. Pravni okvir	18
3.9.2. Prekršaji i rizici	18
3.9.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	20
3.10. Nejednako postupanje	21
3.10.1. Pravni okvir	21
3.10.2. Prekršaji i rizici	22
3.10.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	23
3.11. Adekvatna plata za život	23
3.11.1. Pravni okvir	23
3.11.2. Prekršaji i rizici	25
3.11.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	25
3.12. Nezakonito iseljenje i preseljenje	25
3.12.1. Pravni okvir	25
3.12.2. Prekršaji i rizici	26
3.12.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	27
3.13. Korišćenje privatnih bezbednosnih snaga	27
3.13.1. Pravni okvir	27
3.13.2. Prekršaji i rizici	27
3.13.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	28
4. Ekološki rizici	29
4.1. Institucionalni okvir Srbije relevantan za ekološke rizike u poslovnom kontekstu	29
4.2. Zagađenje živom	30
4.2.1. Pravni okvir	30
4.2.2. Prekršaji i rizici	31
4.2.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	32
4.3. Perzistentni organski polutanti (POP)	32
4.3.1. Pravni okvir	32
4.3.2. Prekršaji i rizici	33
4.3.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	33
4.4. Upravljanje otpadom	34
4.4.1. Pravni okvir	34
4.4.2. Prekršaji i rizici	35
4.4.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave	36
Prilog	37

Zahvalnice:

Autori žele da se zahvale Vladimiru Hrleu, advokatu, za njegov doprinos delovima Analize rizika koji se odnosi na pravni okvir u Srbiji.

Spisak skraćenica

AASLD	Agencija za mirno rešavanje radnih sporova
CZŽTLJ	Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima
CSDDD	Direktiva Evropske komisije o dužnoj pažnji za održivo poslovanje
BAFA	Savezna kancelarija za ekonomske poslove i kontrolu izvoza (na nemačkom: Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle)
GRETA	Grupa eksperata Saveta Evrope za borbu protiv trgovine ljudima
MOR	Međunarodna organizacija rada
ITUC	Međunarodna konfederacija sindikata
HREDD	Obaveze u pogledu ljudskih prava i zaštite životne sredine
NAP	Nacionalni akcioni plan
NIP	Nacionalni plan implementacije
NRPS	Nacionalni registar izvora zagađenja
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
Smernice OECD-a	Smernice OECD-a za multinacionalna preduzeća o odgovornom poslovnom ponašanju
PCB	Polihlorovani bifenili
POP	Perzistentni organski polutanti
RERI	Regulatorni institut za obnovljive izvore energije i životnu sredinu
SCDDA	Nemački Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja
MSP	Mala i srednja preduzeća
AZŽSS	Agencija za zaštitu životne sredine Srbije
UNGP	Vodeći principi Ujedinjenih nacija o poslovanju i ljudskim pravima

Spisak slika

Slika 1: Distribucija dece u dečijem radu prema starosti i polu _____14

Analiza rizika za Srbiju

1. Uvod i kontekst studije

Lanci snabdevanja, zamršeni sistemi koji olakšavaju putovanje proizvoda od sirovina do potrošača, čine krvotok globalne ekonomije. Međutim, njihova inherentna globalna priroda i složenost izazvali su ispitivanje zbog nedostatka transparentnosti. Ova zabrinutost je dobila na snazi usred slučajeva teških kršenja ljudskih prava i štete po životnu sredinu, što je podstaklo razvoj međunarodnih okvira koji imaju za cilj sprečavanje negativnih uticaja na ljudska prava i životnu sredinu. Podizanje svesti javnosti podstaklo je napore da se poveća transparentnost u lancima snabdevanja.

Ova studija se bavi nemačkim Zakonom o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja (SCDDA), koji je na snazi od 1. januara 2023. godine. Pojavila se kao odgovor Vlade Nemačke da spreči tragične incidente poput katastrofe „Rana Plaza“ u Bangladešu, gde je preko 1.100 ljudi, pre svega radnici konfekcijske industrije, izgubilo živote 2013. godine¹. SCDDA obavezuje nemačke kompanije da analiziraju društvene i ekološke rizike u svom poslovanju i lancima snabdevanja, sprovode preventivne mere i prate njihovu efikasnost. Zakon obezbeđuje poštovanje postojećih međunarodnih sporazuma, čime se poboljšavaju uslovi života i rada, posebno za pojedince na globalnom jugu, i čuva životna sredina².

Osnova za postojeće okvire i zakonodavstvo postavljena je 2011. godine, ažuriranjem *Smernica OECD-a za multinacionalna preduzeća o odgovornom poslovnom ponašanju* (Smernice OECD-a) i usvajanjem *Vodećih principa Ujedinjenih nacija o poslovanju i ljudskim pravima* (UNGP).

Smernice OECD-a pokrivaju sve ključne oblasti poslovne odgovornosti, uključujući ljudska prava, radnička prava, životnu sredinu, mito, interese potrošača, obelodanjivanje, nauku i tehnologiju, konkurenciju i oporezivanje. Izdanje Smernica OECD-a iz 2011. uključuje nove preporuke o zloupotrebi ljudskih prava i odgovornosti kompanija za njihove lance snabdevanja, što ih čini prvim međuvladinim sporazumom u ovoj oblasti. Godine 2023. Smernice OECD-a su dodatno ažurirane preporukama u vezi sa dužnom pažnjom u lancima snabdevanja.

UNGP se zasnivaju na tri stuba: 1) dužnost država da štite ljudska prava; 2) odgovornost preduzeća da poštuju ljudska prava; i 3) pristup pravnom leku za žrtve kršenja ljudskih prava. Principi su zasnovani na prethodno postojećim obavezama iz oblasti ljudskih prava, kao što su *Međunarodni zakon o ljudskim pravima* i *Osnovni standardi rada Međunarodne organizacije rada*. Ovaj međunarodni okvir postavlja zahteve za kreatore politike i preduzeća, uspostavljajući prvi opšteprihvaćeni referentni okvir za obaveze država u pogledu ljudskih prava i odgovornosti preduzeća u globalnim lancima snabdevanja i vrednosti.

¹ Međunarodna organizacija rada [MOR] (2023): Katastrofa Rana Plaza deset godina kasnije: šta se promenilo?, <https://www.ilo.org/infostories/en-GB/Stories/Country-Focus/rana-plaza#intro>, (poslednji put pristupljeno: 27.02.2024).

² Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung [BMZ] (2023): nemački Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja: implikacije za firme u partnerskim zemljama i podrška Vlade Nemačke. <https://www.bmz.de/resource/blob/154774/lieferkettengesetz-faktenpapier-partnerlaender-eng-bf.pdf> (poslednji put pristupljeno: 20.11.2023).

Iako Smernice UNGP i OECD nisu obavezujuće, one su dovele do značajnog pomeranja u razumevanju odgovornosti preduzeća sa njihovog direktnog poslovanja na ceo lanac vrednosti i postavile temelje za buduće nacionalne zakone, uključujući SCDDA.

Srbija, posebno zemlja kandidat za članstvo u EU, pokazuje dobar nivo usklađenosti sa zakonodavstvom EU. Ipak, ona se i dalje bori sa značajnim društvenim i ekološkim rizicima, posebno u sektoru proizvodnje, poljoprivrede i rudarstva. Proizvodne industrije, poput tekstilne, hemijske i elektronske, suočavaju se sa izazovima vezanim za kršenje radnih prava, neadekvatne uslove rada i niske plate. Poljoprivredni sektor nije izuzet, sa pitanjima kao što su loša radna praksa i potencijalna degradacija životne sredine. Rudarske aktivnosti doprinose ekološkim rizicima, uključujući zagađenje i oštećenje ekosistema zbog neadekvatnih propisa i monitoringa. Ovi privredni sektori koji su sastavni deo srpskog lanca snabdevanja naglašavaju potrebu za povećanom transparentnošću i odgovornim poslovnim praksama. Rešavanje ovih rizika je ključno za negovanje održive i etičke prakse u različitim industrijama u Srbiji.

Cilj studije

Osnovna svrha ove studije je da informiše međunarodne kompanije koje posluju u Srbiji, njihove srpske dobavljače i srpske kompanije aktivne na tržištu EU o društvenim i ekološkim rizicima u zemlji. Ove informacije su ključne za ove kompanije kako bi donosile odluke na osnovu informacija, implementirale odgovorne poslovne prakse i poboljšale održivost u svom poslovanju. Uvidi dobijeni iz ove studije mogu značajno doprineti ublažavanju rizika i promovisanju etičkog poslovnog ponašanja.

Studija može da podrži kompanije da:

- procene svoje rizike u vezi sa zahtevima SCDDA,
- podižu svest među svojim osobljem, dobavljačima i drugim zainteresovanim stranama o društvenim i ekološkim rizicima,
- se angažuju sa organizacijama civilnog društva, vladinim telima ili međunarodnim organizacijama o potencijalnim društvenim i ekološkim rizicima.

Analitički okvir za ovu procenu zasnovan je na SCDDA i budućoj Direktivi EU o dužnoj pažnji za održivo poslovanje (CSDDD). Rezultate mogu koristiti i drugi akteri kao što su donosioci političkih odluka ili civilno društvo.

Struktura studije

Prvi deo studije daje pregled SCDDA i CSDDD. Drugi i treći deo procenjuju obaveze radnopravnih, socijalnih i ekoloških standarda koji su eksplicitno navedeni u SCDDA, sa posebnim osvrtom na srpski poslovni kontekst. Struktura studije je analogija sa redosledom

zakonskih odredbi u smislu nemačkog Zakona o lancu snabdevanja³ u članu 2 (2), odnosno a) prinudni rad; b) dečiji rad; c) zdravlje i bezbednost na radu; d) sloboda udruživanja; e) nejednako postupanje; f) adekvatne zarade za život; g) protivpravno iseljenje; h) korišćenje privatnih snaga bezbednosti; i) rizici vezani za životnu sredinu.

U svakom poglavlju, ova studija će ispitati eksplicitno navedene obaveze standarda rada, socijalnih i ekoloških standarda u okviru SCDDA. Ova analiza se fokusira na pravni okvir SCDDA i njegovu korespondenciju sa pravnim okvirom u Srbiji. Analiza će se proširiti na potencijalna kršenja i rizike koji proističu iz SCDDA, i na kraju će se zaključiti uvidom u sektorska razmatranja i regionalne pojave.

Metodologija

Ova studija se sastoji od sekundarne i primarne analize podataka.

Sekundarna analiza ima za cilj da proceni postojeće podatke o društvenim i ekološkim rizicima u poslovnom kontekstu Srbije. Ona će proceniti preduzete akcije i ispitati saradnju i strukture podrške, kao što su industrijske inicijative i učešće relevantnih međunarodnih organizacija i saveza. Cilj je da se proceni prikladnost postojećih mera za ispunjavanje obaveza, pružajući sveobuhvatan pregled postojeće situacije.

Primarna analiza će dopuniti sekundarne podatke. Sprovedena je putem polustrukturisanih intervju sa relevantnim akterima kao što su institucije Vlade Srbije, poslovne institucije, sindikati, civilno društvo, nevladine organizacije i Međunarodna organizacija rada. Zainteresovane strane su izabrane prema njihovom značaju za srpsko-nemačke poslovne odnose i odgovarajuće lance vrednosti. Spisak partnera za intervju može se naći u aneksu.

Studija ima za cilj da pruži strukturirani pregled postojećeg okvira u vezi sa obavezama u pogledu ljudskih prava i zaštite životne sredine (HREED) u Srbiji. Zbog primarnog oslanjanja na postojeću literaturu, dubinski pregled pojedinačnih društvenih i ekoloških rizika u poslovnom kontekstu Srbije smatra se neophodnim na nivou kompanije kako bi se ispunile obaveze HREDD-a.

³ B Bundesministerium der Justiz (2021): Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten. Bundesgesetzblatt, Teil 1 (46). https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl121s2959.pdf#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl121s2959.pdf%27%5D_1698135496217 (poslednji put pristupljeno: 26.11.2023).

2. Pregled okvira obaveza, sa fokusom na nemački Zakon o lancima snabdevanja i evropsku Direktivu o dužnoj pažnji za održivo poslovanje

2.1. Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja

U junu 2021. godine, nemački Bundestag je usvojio Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja (SCDDA; skraćeno: nemački Zakon o lancu snabdevanja)⁴.

Zakon ima za cilj da obezbedi poštovanje ljudskih prava i ekoloških standarda u globalnim lancima snabdevanja i predstavlja značajan pomak u politici za posvećenost Nemačke etičkoj poslovnoj praksi i održivom razvoju kao merilu za druge nacije. Zasnovan je na Smernicama OECD-a, kao i na UNGP-u (videti uvod) i ima dalekosežne implikacije, služeći kao obrazac za dalje nacрте zakona o obavezama u drugim zemljama i EU.

2.1.1. Rizici ljudskih prava

Rizik koji se odnosi na ljudska prava definisan je u SCDDA kao „situacija u kojoj postoji dovoljan stepen verovatnoće zasnovan na činjeničnim indikacijama da će doći do kršenja jedne od sledećih zabrana“:

- dečiji rad,
- prisilan rad,
- bezbednost i zdravlje na radu,
- sloboda udruživanja,
- nejednako postupanje,
- razumna zarada,
- šteta za životnu sredinu,
- iseljenje/preseljenje,

- angažovanje bezbednosnih snaga⁵

2.1.2. Ekološki rizici

SCDDA zahteva od kompanija da se pridržavaju međunarodnih sporazuma koji imaju za cilj ograničavanje štete koju izazivaju polutanti, hemikalije i otpad, kao što su Minamatska i Bazelska konvencija. Ekološki rizici koje Zakon obuhvata su:

- zagađenje živom,
- hemikalije: perzistentni organski polutanti (POP),
- odlaganje otpada,
- opasni otpad.

2.1.3. Koje organizacije spadaju u delokrug SCDDA?

SCDDA se primenjuje na kompanije sa sedištem ili ogrankom u Nemačkoj sa više od 3.000 zaposlenih u početku (od 1. januara 2023. godine). Ovaj prag je smanjen na 1.000 zaposlenih od 1. januara 2024. godine. Zakon pokriva sve sektore i nije ograničen na određene industrije. Primenjuje se na direktne dobavljače kompanije i proteže se na ceo lanac snabdevanja.

2.1.4. Zahtevi za izveštavanje o upravljanju rizikom i analizi rizika

Kompanije koje potpadaju pod delokrug ovog Zakona moraju, kao kupci, da sprovedu obaveze kako bi identifikovale, sprečile i ublažile rizike po ljudska prava i životnu sredinu u svojim lancima snabdevanja. Ovo uključuje obavezu kupca da uspostavi sistem upravljanja rizikom, sprovodi redovne procene rizika, sprovodi preventivne mere i obezbedi žalbene mehanizme. Kompanije koje kupuju takođe moraju

⁴ Nemački: Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten, LkSG

⁵ „Federalni službeni glasnik“ (2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja od 16. jula 2021. godine, odeljak 2.

dokumentovati procese u pogledu svojih obaveza i o tome izveštavati godišnjem nivou.

U skladu sa članom 4. Zakona, kupci su dužni da uspostave odgovarajući i efikasan sistem upravljanja rizikom da bi identifikovali, sprečili, ublažili i eliminisali rizike i povrede ljudskih prava ili životne sredine. Kupci će se pridržavati pristupa zasnovanog na riziku, tj. opredeliti resurse na ciljani način i prvo se baviti najvažnijim i hitnim pitanjima. Prema članu 5. Zakona, analizu rizika kupac mora sprovesti jednom godišnje i na ad hoc osnovi kada se očekuje da će se rizici promeniti usled, na primer, promena proizvoda ili procesa. Analiza ima osnovnu ulogu u upravljanju sopstvenim rizicima kompanije i pomaže im da raspodele svoje resurse na najodgovorniji mogući način.

2.1.5. Posledice u slučaju neusaglašenosti

Sprovođenje Zakona prati Savezna kancelarija za ekonomske poslove i kontrolu izvoza (skraćeno: BAFA). Nemačka preduzeća moraju podneti izveštaje o svojim obavezama BAFA-i, koja pregleda izveštaje, najkasnije četiri meseca po završetku finansijske godine. BAFA takođe sprovodi inspekcije preduzeća zasnovane na riziku. Ona može pozivati lica, ulaziti u kancelarije, pregledavati i pregledavati dokumente i propisati posebne mere za otklanjanje problema. Takođe može izreći novčane kazne i administrativne kazne. Nepoštovanje zakona može rezultirati kaznama – preduzeća mogu biti kažnjena do 2% svog godišnjeg prometa ako ne izmire svoje obaveze. Pored toga, kompanije koje dobiju kazne koje prelaze određeni cenzus mogu biti isključene iz postupaka javnih nabavki do tri godine⁶.

2.2. Evropska Direktiva o dužnoj pažnji za održivo poslovanje (CSDDD)

Evropska komisija je 23. februara 2022. godine objavila svoj predlog Direktive o dužnoj pažnji za održivo poslovanje (CSDDD), koja zahteva od velikih kompanija da identifikuju i rešavaju negativne uticaje na ljudska prava i životnu sredinu, u skladu sa ključnim međunarodnim okvirima, uključujući UNGP i OECD Smernice i povezane smernice o obavezama.

Posle skoro dve godine pregovora, privremeni politički sporazum je najavljen između Saveta EU i Evropskog parlamenta u decembru 2023. godine. Na kraju, kompromisni tekst je usvojen 15. marta 2024, a Evropski parlament ga je usvojio 24. aprila 2024. godine. Ključne izmene prvobitnog predloga uključuju: povećani prag za kompanije iz EU koje potpadaju pod delokrug direktive, uvođenje koncepta „lanca aktivnosti“ umesto „lanca vrednosti“ što rezultira sužavanjem zahteva dužne pažnje (due diligence), i prilagođavanje odredbe o građanskoj odgovornosti, omogućavajući državama članicama da uspostave 'razumne uslove' za oštećene strane da ovlaste NVO ili druge organizacije da ostvaruju svoja prava putem pravnih postupaka.

2.2.1. Koje organizacije spadaju u delokrug CSDDD?

- Kompanije iz EU sa više od 1000 zaposlenih i neto prometom širom sveta od preko 450 miliona evra.
- Kompanije koje nisu članice EU sa prometom od preko 450 miliona evra na tržištu EU.
- Franšize sa neto svetskim prometom od 80 miliona evra i 22,5 miliona evra od autorskih prava.

Za kompanije iz EU i van EU uveden je sledeći postupni pristup:

- Grupa 1 – 3-godišnji period prijave za kompanije sa više od 5000 zaposlenih i 1500 miliona evra prometa;
- Grupa 2 – 4-godišnji period prijave za kompanije sa više od 3000 zaposlenih i 900 miliona evra prometa;
- Grupa 3 – 5-godišnji period prijave za kompanije sa više od 1000 zaposlenih i 450 miliona evra prometa;

Za kompanije iz EU, promet se odnosi na neto svetski promet, a za kompanije koje nisu članice EU, promet se odnosi na promet u EU. Franšize će imati pet godina da se pridržavaju.

⁶ Savezno Ministarstvo za rad i socijalna pitanja (23.02.2024): Zakon o lancima snabdevanja – često postavljana pitanja. <https://www.csr-in-deutschland.de/EN/Business-Human-Rights/Supply-Chain-Act/FAQ/faq.html> (poslednji put pristupljeno: 10.03.2024).

Evropska mala i srednja preduzeća (MSP)⁷ ne podležu predloženim pravilima kao kupci. Međutim, predlog predviđa mere podrške za mala i srednja preduzeća koja mogu biti indirektno pogođena kao dobavljači velikih kompanija koje potpadaju pod CSDDD i mogu zahtevati od svojih dobavljača da sprovedu zakon, na primer, kada analiziraju rizike i preduzimaju preventivne i korektivne mere.

2.2.2. Zahtevi u pogledu izveštavanja o upravljanju rizikom i analizi rizika

Obaveza dužne pažnje je centralna za CSDD direktivu. Dve aktivnosti su ključne za ciljeve direktive:

1. Primarni cilj je sprečavanje kršenja ljudskih prava i ekoloških standarda duž „lanca aktivnosti“ preduzimanjem odgovarajućih mera i minimiziranjem rizika. Obaveze u pogledu održivosti moraju se sprovesti na novim i postojećim, direktnim i indirektnim dobavljačima.
2. Ako se kriterijumi CSDDD ne mogu ispuniti, kompanije moraju preduzeti mere da poboljšaju okolnosti, na primer u vidu obuka ili revizije.

Ključni elementi procesa dužne pažnje prema Direktivi su: uspostavljanje okvira politike; utvrđivanje uticaja koji (mogu) imati na ljudska prava i životnu sredinu; preduzimanje odgovarajućih mera za sprečavanje ili okončanje uticaja; održavanje žalbenog postupka; praćenje efikasnosti obaveza; i saopštavanje njihovih obaveza na veb stranicama kompanija u obliku godišnjeg izveštaja.

2.2.3. Mere za sprovođenje pravila o obavezama za održivo poslovanje

Svaka država članica Evropske unije će imenovati

regulatorno telo odgovorno da obezbedi da kompanije poštuju svoje odgovornosti za obaveze. Ovo će uključivati okvir saradnje na nivou EU, uz pomoć novoformirane Evropske mreže nadzornih organa, koju je pokrenula Komisija EU.

Imenovana regulatorna tela imaće ovlašćenja da sprovedu revizije i istrage i da sankcionišu kompanije koje ne ispunjavaju svoje obaveze. Sankcije mogu uključivati izlaganje javnosti i kazne u iznosu do 5% neto prometa kompanije.

Pored toga, zakonodavstvo zahteva od država članica da uvedu nove zakone o građanskoj odgovornosti koji omogućavaju da kompanije budu odgovorne za štetu nastalu usled nepoštovanja obaveza. Pogođenim pojedincima, zajedno sa njihovim advokatima (koji mogu uključivati sindikate i nevladine organizacije), biće dat rok od pet godina za podnošenje zahteva za odštetu. Ove nove mere građanske odgovornosti će dopuniti, a ne zameniti postojeće nacionalne pravne okvire.

⁷ Prema Preporuci Komisije EU o definiciji mikro, malih i srednjih preduzeća (2003/361/EC), kategoriju mikro, malih i srednjih preduzeća (MSP) čine preduzeća koja zapošljavaju manje od 250 lica i koji imaju godišnji promet koji ne prelazi 50 miliona evra, odnosno godišnji bilansni iznos ne veći od 43 miliona evra.

2.2.4. CSDDD u poređenju sa SCDDA

	Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja (SCDDA)	Direktiva o dužnoj pažnji za održivo poslovanje (CSDDD)
Jurisdikcija	Nemačka	Evropska unija
Datum stupanja na snagu	1. januar 2023.	Očekivano 2024-2025.
Obim	Kompanije sa 3.000+ zaposlenih (2023), Kompanije sa 1.000+ zaposlenih (2024) Kompanije obuhvaćene u Nemačkoj: 4.800 kompanija	Obim primene obuhvata i zemlje članice i kompanije iz zemalja koje nisu članice EU ako ispunjavaju određene uslove. Kompanije iz EU su obuhvaćene ako imaju više od 1000 zaposlenih i godišnji globalni neto promet veći od 450 miliona evra. U prelaznom periodu do 2029. godine, kompanije će postepeno potpadati u delokrug primene, počevši od kompanija sa više od 5.000 zaposlenih i više od 1,5 milijardi evra godišnjeg prometa u 2027. godini. Obuhvaćene kompanije: u Nemačkoj 1450 kompanija U EU: 5300 kompanija Izvan EU: nepoznato
Cilj	Kompanije moraju da obezbede zaštitu životne sredine i ljudska prava duž svojih lanaca snabdevanja. Potencijalni i stvarni rizici moraju biti identifikovani, dokumentovani i minimizirani kroz preventivne i korektivne mere.	Kompanije moraju identifikovati ljudska prava i određene ekološke rizike u svojim lancima vrednosti, preduzeti preventivne i korektivne mere i izveštavati o njima. Rizici moraju biti identifikovani i eliminisani. Od kompanija se takođe traži da naprave klimatski plan koji pokazuje kako nameravaju da postignu cilj od 1,5 stepeni, doprinesu klimatskoj neutralnosti i da su sebi postavili odgovarajuće ciljeve za emisije.
Zahtevi dužne pažnje	Kompanije moraju uspostaviti procese upravljanja rizicima da bi identifikovale, sprečile i ublažile rizike	Identifikovati, sprečiti, ublažiti i uzeti u obzir stvarne i potencijalne negativne uticaje na ljudska prava i životnu sredinu
Rizične oblasti	Obaveze u pogledu ljudskih prava i zaštite životne sredine (bez uticaja na klimu)	Širok spektar pitanja ljudskih prava i životne sredine, uključujući uticaje klimatskih promena
Mehanizam za sprovođenje	Savezna kancelarija za ekonomske poslove i kontrolu izvoza (BAFA)	Nacionalni organi koje su odredile države članice EU
Kazne za nepoštovanje	Kazne do 2 procenta godišnjeg prometa, u zavisnosti od vrste i težine prekršaja. Isključenje iz ugovora u javnom sektoru. Bez odgovornosti po građanskom pravu.	Maksimalna kazna od 5 odsto neto godišnjeg prometa, koja će se primeniti u zavisnosti od okolnosti pojedinačnog slučaja. Građanska odgovornost za štetu duž lanca snabdevanja
Procena rizika	Apstraktna analiza rizika među svim direktnim dobavljači na osnovu rizika zemlje/sektora. Konkretna analiza rizika dobavljača u rizična zemlja ili sektor rizika	Identifikovanje oblasti u kojima postoji štetan uticaj su najverovatnije i ozbiljne. Zatim izvršite dubinsku procenu pojedinačnih dobavljača u prioritarnim oblastima
Obim procena	Direktni dobavljači i indirektni dobavljači ako postoje indicije o prekršajima	Čitav lanac vrednosti, uključujući direktne i indirektno poslovne odnose

3. Rizici u pogledu ljudskih prava

3.1. Institucionalni okvir Srbije relevantan za rizike ljudskih prava u poslovnom kontekstu

Poštovanje zakona o ljudskim pravima od strane preduzeća u Srbiji spada u delokrug nekoliko institucija, koje imaju različite nadležnosti kako u pogledu tema/ ljudskih prava, tako i u smislu njihove moći sprovođenja – odnosno da li mogu da izriču sankcije, obavezujuće ili neobavezujućih preporuka i mišljenja.

Cilj ovog odeljka je da pruži pregled državnih institucija Srbije relevantnih za zaštitu ljudskih prava u poslovnom kontekstu, sa njihovim nadležnostima i kapacitetima, da pruži uvid u:

1. potencijalne izvore zvaničnih podataka korisnih za sprovođenje procesa dužne pažnje u lancima snabdevanja;
2. institucionalni žalbeni mehanizmi dostupni lokalnim radnicima, organizacijama civilnog društva za ljudska prava i drugim zainteresovanim stranama.

3.2. Inspektorat za rad Srbije

Inspektorat za rad Srbije, koji deluje u okviru Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračku i socijalnu politiku Srbije, jedna je od najrelevantnijih institucija u kontekstu zaštite ljudskih prava u poslovnom sektoru. Inspektorat vrši inspeksijske nadzore u vezi sa zapošljavanjem i zaštitom zdravlja i bezbednošću na radu i nadležan je za nadzor nad sprovođenjem brojnih relevantnih zakona, uključujući Zakon o radu, Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, Zakon o štrajku, Zakon o ravnopravnosti polova, Zakon o zapošljavanju. Agencije, Zakon o pojednostavljenom angažovanju na sezonskim poslovima. Pored toga, Inspektorat je nadležan za nadzor nad sprovođenjem kolektivnih ugovora, opštih akata i ugovora o radu kojima su definisana prava, obaveze i odgovornosti poslodavaca i zaposlenih.⁸

Inspektorat ima 27 odeljenja širom Srbije, uključujući dva u Beogradu, a u 2022. godini zaposlio je 207 inspektora rada (od ukupno 282 radna mesta), što je smanjenje u odnosu na prethodni period (2019: 238 inspektora rada). Grupa eksperata Saveta Evrope za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA) u izveštaju o proceni za Srbiju, objavljenom u junu 2023. godine, navodi da je iz Ministarstva obavestena da je u toku proces angažovanja dodatnih inspektora rada.⁹ Prema mišljenju zainteresovanih strana iz civilnog sektora, sindikata i međunarodnih organizacija intervjuisanih za ovu studiju, nedostatak osoblja jedan je od najznačajnijih izazova u radu Inspektorata.

Inspektorat objavljuje godišnje izveštaje o izvršenim

⁸ Evropska komisija (2022): Radni dokument osoblja Komisije: Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu.

⁹ Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings [GRETA] (2023): Evaluation Report: Serbia: Third evaluation round. Access to justice and effective remedies for victims of trafficking in human beings, p. 45.

inspekcijskim nadzorima i njihovim rezultatima, na srpskom jeziku.¹⁰ Prema izveštajima Inspektorata, najčešći razlozi za prijavljivanje pritužbi Inspektoratu su: neisplata ugovorenih zarada, neuplata doprinosa na zarade, nezakonit otkaz i neisplata¹¹.

3.3. Žalbeni mehanizmi na radnom mestu

Žalbeni mehanizmi, jedan od ključnih koncepata SCDDA¹², nisu obavezni kao interni mehanizam preduzeća prema Zakonu o radu Srbije. Ovo omogućava razvoj neformalnih ili neadekvatnih unutrašnjih mehanizama za žalbe na radnom mestu. Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu (Sl. glasnik RS, br. 36/2010) je jedini zakonski propis koji eksplicitno reguliše unutrašnji proces preduzeća.

Primena ovog zakona vezana je isključivo za slučajeve zloupotrebe na radnom mestu u konkretnom preduzeću. Cilj internog procesa je da strane u sporu postignu sporazum, uz pomoć posrednika, koji sadrži mere za zaustavljanje zloupotrebe i na taj način rešavanje spora unutar kompanije, bez ulaska u sudski postupak. U tom smislu, proces unutrašnje zaštite se predstavlja kao procesni preduslov za sudsku zaštitu. Za razliku od klasičnih žalbenih postupaka, koji bi, u skladu sa međunarodnim standardima, trebalo da budu besplatni za radnike, troškovi procesa su podjednako podeljeni između strana.¹³

Projekat MOR-a „Obezbeđivanje adekvatnog pristupa žalbenim mehanizmima za radnike u automobilskoj, elektro i tekstilnoj industriji u Srbiji“, koji podržava GIZ, ocenjuje kapacitete za rešavanje žalbi kompanija u ciljnim industrijama kao slabe, pa projekat ima za cilj da unapredi žalbene mehanizme.¹⁴ Projekat takođe uključuje izradu i distribuciju „[Priručnika o žalbenim mehanizmima](#)“, kao praktičnog alata za kompanije koje imaju za cilj da unaprede svoje procedure u ovoj oblasti.

3.4. Agencija za mirno rešavanje radnih sporova

Iako žalbeni mehanizmi nisu obavezni u srpskom zakonu, postoji institucionalni okvir za žalbene mehanizme, koji se prvenstveno sastoji od postupaka posredovanja i arbitraže koje nudi Agencija za mirno rešavanje radnih sporova i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti koji je, između ostalog, odgovoran za prijem i rešavanje pritužbi u vezi sa diskriminacijom na radu.

Agencija za mirno rešavanje radnih sporova u Srbiji nadležna je za mirno rešavanje kolektivnih i individualnih radnih sporova. To je agencija koju osniva Vlada, a kojom rukovodi direktor koga imenuje Vlada. U njegove nadležnosti spada izbor miritelja i arbitara, vođenje imenika miritelja i arbitara, stručno osposobljavanje miritelja i arbitara, donošenje odluka o izuzeću miritelja i arbitara, evidencija o postupcima mirnog rešavanja individualnih i kolektivnih radnih sporova i druge zakonom propisane dužnosti.¹⁵

Postupak pred Agencijom za mirno rešavanje radnih sporova pokreće se Predlogom za pokretanje postupka koji sadrži podatke o predlagaču, o drugoj strani u postupku i predmetu spora. Predlog se podnosi Republičkoj agenciji za mirno rešavanje radnih sporova.

Po prijemu, Agencija dostavlja Predlog sa propratnim pismom i dokumentima drugoj strani u kojoj je poziva da se u roku od 5 radnih dana izjasni da li prihvata Predlog. Ako druga strana prihvati Predlog, pokreće se postupak po Odluci.

Strane u sporu mogu izabrati miritelja i arbitra iz Imenika miritelja i arbitara. Ako se stranke ne mogu dogovoriti o miritelju ili arbitru, direktora Agencije će ga imenovati. U slučaju da druga strana u postupku odbije Predlog ili ne odgovori, postupak se zatvara.

U pojedinačnim sporovima, arbitar će okončati postupak odlukom koja je konačna, pravosnažna i obavezujuća (nema mogućnosti žalbe, obavezujuće za obe strane – može se izvršiti). Kada je postupak okončan

¹⁰ <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/izvestaji-o-radu/plan-inspekcijskog-nadzora>

¹¹ Evropska komisija (2022): Radni dokument osoblja Komisije: Izveštaj o Srbiji 2022.; Evropska komisija (2021): Radni dokument osoblja Komisije: Izveštaj o Srbiji za 2021. godinu.

¹² The German Act on Corporate Due Diligence Obligations for the Prevention of Human Rights Violations in Supply Chains (SCDDA), stipulates that:

(1) Nemački zakon o dužnoj pažnji za sprečavanje kršenja ljudskih prava u lancima snabdevanja (SCDDA), propisuje da:
(1) Preduzeće mora osigurati da postoji odgovarajući interni žalbeni postupak u skladu sa stavovima (2) do (4). Žalbeni postupak omogućava licima da prijave ljudska prava i rizike vezane za životnu sredinu, kao i kršenja obaveza vezanih za ljudska prava ili životnu sredinu koja su nastala kao rezultat privrednih aktivnosti preduzeća u sopstvenoj poslovnoj oblasti ili direktnog dobavljač. Prijem prijavljenih informacija mora biti potvrđen licu koje je prijavilo informaciju. Lica kojima je preduzeće poverilo sprovođenje postupka moraju da razgovaraju o činjenicama sa licima koja su obavestila podatke. Oni mogu ponuditi proceduru za sporazumno rešenje. Umesto toga, preduzeća mogu učestvovati u odgovarajućem postupku eksterne žalbe, pod uslovom da ispunjava sledeće kriterijume.

(2) Preduzeće utvrđuje poslovnik u tekstualnom obliku koji je javno dostupan.

(3) Lica kojima je preduzeće poverilo vođenje postupka moraju ponuditi garanciju nepristrasnosti; posebno, moraju biti nezavisni i ne vezani uputstvi-ma. Oni su obavezni na tajnost.

(4) Preduzeće mora da na odgovarajući način učini javno dostupnim jasne i razumljive informacije o pristupačnosti i odgovornosti i o sprovođenju žalbenog postupka. Žalbeni postupak mora biti dostupan potencijalnim uključenim stranama, mora održavati poverljivost identiteta i mora osigurati efikasnu zaštitu od štete ili kazne kao rezultat žalbe.

¹³ MOR (2023): Priručnik o žalbenim mehanizmima.

¹⁴ ILO (2023): Access to grievance mechanisms for workers in selected industries in Serbia. https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/WCMS_867306/lang--en/index.htm (last access: 16.11.2023).

¹⁵ Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova. "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 125/04, 104/09, 50/18.

odlukom arbitra, stranke nemaju pravo pokretanja sudskog postupka po tom osnovu, a stranka koja nije zadovoljna ishodom ima pravo na vanredni pravni lek u skladu sa zakonom.

U kolektivnim radnim sporovima, ako se postigne sporazum, Preporuku o rešavanju sporova donosi Mirovno veće (koje čine stranke u sporu i miritelj). Miritelj, na zahtev jedne od stranaka, može dati preporuku. Strane u sporu mogu zaključiti sporazum o rešavanju spora na osnovu preporuka. Ako je predmet spora kolektivni ugovor, ugovor postaje osnov za zaključenje, izmenu i/ili dopunu kolektivnog ugovora.¹⁶

Prema dostupnim podacima, u periodu od 2018. do 2021. godine, postupci pred Agencijom za mirno rešavanje radnih sporova činili su samo 31% radnih sporova, u odnosu na radne tužbe podnete sudovima. Ovo ukazuje da Agencija nije široko prepoznata među zaposlenima i poslodavcima kao alternativno sredstvo za rešavanje radnih sporova.¹⁷

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je nezavisna državna institucija sa mandatom da daje preporuke i mišljenja o slučajevima diskriminacije, štiti ravnopravnost i nadgleda sprovođenje antidiskriminacionih propisa. Godišnji izveštaji Poverenika za zaštitu ravnopravnosti pokazuju da se većina svih pristiglih pritužbi odnosi na oblast zapošljavanja.¹⁸

Pritužbu Povereniku može podneti pojedinac, grupa lica, pravno lice ili organizacija civilnog društva za zaštitu ljudskih prava. Ukoliko su ispunjeni uslovi za dalje postupanje, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti će primljenu pritužbu poslati tuženoj u roku od 15 dana od dana podnošenja pritužbe. Poverenik utvrđuje činjenično stanje uvidom u sve dokaze koji su od značaja za postupak i odlučivanje i uzimanjem izjave od podnosioca pritužbe, lica protiv koga je pritužba podneta, kao i drugih lica (npr. svedoka). Poverenik neće dalje postupati po pritužbi, ako je lice protiv koga je pritužba podneta otklonilo posledice radnje koja je bila razlog za podnošenje pritužbe, a podnosilac pritužbe saglasan je da su posledice otklonjene. Takvu saglasnost podnosilac pritužbe daje najkasnije u roku od 15 dana od dana prijema pisma Poverenika.

Poverenica ima zakonski rok od 90 dana da donese odluku po pritužbi. Poverenik može uzimati izjave od drugih lica (npr. svedoka) radi utvrđivanja činjenica i može predložiti postupak mirenja ako su za to ispunjeni zakonski uslovi. Poverenik, u toku postupka do davanja mišljenja, može predložiti sprovođenje pregovaračkog postupka za postizanje sporazuma, u skladu sa zakonom kojim se uređuje postupak posredovanja u rešavanju sporova. Ovaj postupak je besplatan za podnosioca pritužbe pred Poverenikom.

Poverenik daje mišljenje o tome da li je do radnje diskriminacije došlo ili ne. Ukoliko Poverenik zaključi da je do dela diskriminacije došlo, mišljenje će sadržati preporuku o načinima otklanjanja povrede prava. Ako diskriminator ne postupi u skladu sa primljenom preporukom (a diskriminator je dužan da obavesti Poverenika o preduzetim merama u skladu sa preporukom), Poverenik izriče opomenu i daje novi rok. Međutim, ako diskriminator ne postupi po upozorenju, Poverenik može obavestiti javnost da diskriminator nije ispunio preporuku i upozorenje, te da nije otklonio povredu prava. Poverenik nije ovlašćen da sankcioniše diskriminatora ako ne ispune preporuke, ali može da ih ubedi u to autoritetom institucije, snagom argumenata i upotrebom pritiska javnosti¹⁹.

3.5. Zaštitnik građana – Ombudsman Republike Srbije

Zaštitnik građana Republike Srbije kontroliše nosioce javnih ovlašćenja, odnosno štiti prava građana kada su ta prava povređena od strane javnih institucija. Privatna preduzeća, kao i ona u javnoj svojini koja nemaju prenesena javna ovlašćenja, nisu u nadležnosti Zaštitnika građana. Dakle, Zaštitnik građana ne može postupati po pritužbama protiv privatnih preduzeća ili javnih preduzeća koja nemaju prenesena javna ovlašćenja. Pored toga, Zakon predviđa da je podnosilac zahteva dužan da pre podnošenja pritužbe pokuša da zaštiti svoja prava u odgovarajućem sudskom postupku.

U skladu sa navedenim, a relevantnim u kontekstu ove studije, Zaštitnik građana postupa po pritužbama protiv Inspekcije za rad (u sastavu Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja) koja je nadležna za postupanje po pritužbama radnika za povrede radnih prava. Zaštitnik građana postupa po pritužbama lica koja su se obratila Inspekciji za rad, a nisu bila zadovoljna kako je pristupljeno rešavanju problema i koja smatraju da je Inspektorat postupio suprotno važećim propisima.²⁰

Poglavlja koja slede se fokusiraju na rizike za ljudska prava koje pokriva SDNO opisujući pravni okvir DKRO, pravni okvir Srbije, predstavljajući povrede i rizike i donoseći zaključke u vezi sa sektorima i regionalnim pojavama.

¹⁶ Agencija za mirno rešavanje radnih sporova (n.d.): Predlog za pokretanje postupka <https://www.ramrrs.gov.rs/en/initiation-of-proceedings> (poslednji put pristupljeno: 03.12.2023).

¹⁷ Inicijativa za razvoj i saradnju (2022): Izazovi mirnog rešavanja radnih sporova.

¹⁸ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti (2022): Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2022. godinu.

¹⁹ CPoverenik za zaštitu ravnopravnosti (n.d.): Žalbeni postupak. <https://ravnopravnost.gov.rs/en/discrimination/complaints-procedure/> (poslednji put pristupljeno: 27.11.2023).

²⁰ Zaštitnik građana (2019): Inputi Zaštitnika građana za radnu grupu za poslovanje i ljudska prava o ulozi nacionalnih institucija za ljudska prava u omogućavanju pristupa delotvornom pravnom leku za zloupotrebe ljudskih prava u poslovanju. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/Remedy/Protector_of_Citizens_Serbia.pdf (poslednji put pristupljeno: 23.11.2023).

3.6. Prisilan rad / dužničko ropstvo

3.6.1. Pravni okvir

SCDDA

Nemački SCDDA definiše „zabranu zapošljavanja lica na prinudnom radu; ovo uključuje svaki rad ili uslugu koja se traži od osobe pod pretnjom kazne i za koju se ona ili ona nisu dobrovoljno prijavili, na primer kao rezultat dužničkog ropstva ili trgovine ljudima” i „zabranu svih oblika ropstva, praksi sličnih ropstvu, kmetstvu ili drugim oblicima dominacije ili ugnjetavanja na radnom mestu, kao što su ekstremna ekonomska ili seksualna eksploatacija i ponižavanje; kao rizike po ljudska prava.^{21 22}

Važno je razjasniti da koncept „eksploatacije“, iako je osnovni element prinudnog rada kako je definisan u SCDDA, nije definisan u međunarodnom pravu. Njegovo razumevanje se kreće od lakših ili većih povreda zakona o radu za koje se izriču građanske ili administrativne sankcije, do situacija koje rezultiraju teškom štetom koje podležu krivičnim sankcijama.²³

Srpsko pravo

Prisilni rad je zabranjen i nacionalnim i međunarodnim pravnim propisima. Član 26. Ustava Republike Srbije kaže: „Niko ne može biti držan u ropstvu ili u položaju sličnom ropstvu. Svaki oblik trgovine ljudima je zabranjen. Zabranjen je prinudni rad. Seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatra se prinudnim radom.”

Među međunarodnim propisima najznačajniji su Konvencija MOR 130 o prinudnom radu br. 29 i odgovarajući Protokol 29 uz Konvenciju o prinudnom radu iz 2014. i Konvencija o ukidanju prinudnog rada iz 1957. br. 105. Obe konvencije je ratifikovala Republika Srbija, 24. novembra 2000. godine odnosno 10. jula 2003. godine i stupile su na snagu. Međutim, Protokol 29 još nije ratifikovan. Prema ovom Protokolu, svaka članica treba da razvije nacionalnu politiku i plan delovanja za efikasno i trajno suzbijanje prisilnog ili obaveznog rada u konsultaciji sa organizacijama poslodavaca

i radnika, što će uključivati sistematsko delovanje nadležnih organa i, prema potrebi, u koordinaciji sa organizacijama poslodavaca i radnika, kao i sa drugim zainteresovanim grupama. Za sada nema dokaza da je Srbija usvojila takvu politiku.

Krivični zakonik (član 388) kriminalizuje trgovinu seksualnim uslugama i radnom snagom i propisuje kazne od dve do 12 godina zatvora za krivična dela koja se odnose na punoletnu žrtvu (i tri do 12 godina zatvora za dela koja se odnose na žrtve koje su maloletna lica).

Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela primenjuje se i na krivična dela trgovine ljudima. Primenjuje se na srpske i strane privredne subjekte odgovorne za krivična dela u Srbiji, strane privredne subjekte koji vrše krivična dela na teritoriji strane države koja štete Srbiji ili srpskim nacionalnim ili pravnim licima, i srpska pravna lica koja vrše krivična dela u inostranstvu.²⁴

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja nadležno je za podršku i zaštitu žrtava trgovine ljudima kroz rad Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima (u daljem tekstu: CZŽTLJ), osnovanog 2012. godine. CZŽTLJ je nadležan za formalnu identifikaciju žrtava. Takođe je nadležan za koordinaciju ukupne pomoći i zaštite žrtava.²⁵

Inspektorat za rad funkcioniše u okviru Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Saraduje sa drugim organima u otkrivanju mogućih slučajeva trgovine ljudima i sprovodi zajedničke inspekcije sa policijom.²⁶ U okviru projekta „Sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima u Srbiji“, koji sprovodi Savet Evrope, realizovane su aktivnosti obuke kako bi se unapredilo razumevanje inspektora rada o njihovoj ulozi i odgovornostima u borbi protiv trgovine ljudima, posebno u pogledu identifikacije žrtava i upućivanje na pomoć.²⁷ Ipak, i relevantni izveštaji i intervjui sa akterima iz civilnog sektora ukazuju da je neophodno dalje jačanje kapaciteta Inspekcije.²⁸

Tržišna inspekcija radi u okviru Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija. Ona je odgovorna za inspekciju agencija koje su uključene u bilo koji oblik posredovanja u zapošljavanju sa ili bez licence i takođe imaju ovlašćenje da uklone neprikladno oglašavanje u ovoj oblasti. Tržišna inspekcija takođe kontroliše usluge nelegalnog zapošljavanja koje

²¹ „Federalni službeni glasnik“ (2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja od 16. jula 2021. godine, odeljak 2 – Definicije. https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/Internationales/act-corporate-due-diligence-obligations-supply-chains.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

²² U svom Uputstvu o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, Grupa eksperata Saveta Evrope za akciju protiv trgovine ljudima (GRETA) dalje ističe ključne komponente i pravi razliku između pomenutih pojmova: trgovina ljudima u licima, predstavlja kombinaciju tri komponente: „radnje“ (regrutovanje, prevoz, premeštaj, skrivanje ili prijem lica), koja je izvršena upotrebom „sredstava“ (pretnja ili upotreba sile ili drugi oblici prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe moći ili ugroženog položaja ili davanja ili primanja plaćanja ili beneficija za postizanje pristanka osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom) u „svrhu“ eksploatacije. Definicija pruža otvorenu listu praksi „eksploatacije“, koje uključuju eksploataciju pristinutacije drugih ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili usluge, ropstvo ili prakse slične ropstvu ili ropstvu. Pristanak osobe na nameravanu eksploataciju je irelevantan ako je korišćeno neko od prethodno navedenih „sredstava“ ili kada je žrtva trgovine detetom. GRETA-ino uputstvo dalje napominje da se „trgovina u svrhu radne eksploatacije“ kao termin koristi za razlikovanje između trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije i trgovine u eksploativne svrhe u različitim ekonomskim sektorima, kako u formalnoj tako i u neformalnoj ekonomiji.

²³ GRETA (2020): Uputstvo za sprečavanje i borbu protiv trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, str. 4-5.

²⁴ Skrivankova, Klara; Vukasović, Tamara (2017): Izveštaj o trgovini ljudima u svrhu radne eksploatacije u Srbiji. Savet Evrope, str. 24.

²⁵ Ibid, str. 27; <https://centarzztlj.rs/wp-content/uploads/2020/07/Statut.pdf> (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

²⁶ GRETA (2023): Izveštaj o evaluaciji Srbije. Treći krug evaluacije. <https://rm.coe.int/greta-evaluation-report-on-serbia-3rd-evaluation-round-gre-ta-2023-09-a/1680ab9bc6> (poslednji put pristupljeno: 10.01.2024).

²⁷ Savet Evrope (2022): Trgovina radnom snagom u Srbiji: faktori rizika, trendovi i izazovi, str. 13. https://rm.coe.int/report-labour-trafficking-in-ser-bia-2022_/1680a8183a (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

²⁸ GRETA (2023): Izveštaj o evaluaciji Srbije. Treći krug evaluacije, str. 48; Stejt department SAD (2023): Izveštaj o trgovini ljudima za 2023: Srbija. <https://www.state.gov/reports/2023-trafficking-in-persons-report/serbia/> (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

nude neregistrovani pojedinci. Budući da se trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije često javlja u sivim zonama tržišta rada, na kojima posluju neregistrovani subjekti, Tržišna inspekcija igra važnu ulogu ne samo u otkrivanju potencijalnih situacija eksploatacije, već i u prevenciji kroz odvratanje i inspekciju onlajn oglašavanja. Onlajn zapošljavanje i oglašavanje poslova u Srbiji i inostranstvu spada u nadležnost Tržišne inspekcije. Ova funkcija je posebno relevantna za prevenciju i identifikaciju trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, pošto se deo regrutovanja dešava putem onlajn oglašavanja poslova. U zaključku, iako je nekoliko oblasti odgovornosti Tržišne inspekcije relevantno za trgovinu ljudima, ova služba do sada nije prošla sveobuhvatnu obuku o trgovini ljudima²⁹.

3.6.2. Prekršaji i rizici

Osnovni ekonomski i socijalni indikatori kao što su stope siromaštva i nezaposlenosti, mogućnosti obrazovanja i diskriminacija su važni faktori u povećanju rizika od prinudnog rada. Pored toga, određene grupe su u većem riziku od prinudnog rada: radnici u neformalnoj ekonomiji, sezonski/privremeni radnici, radnici migranti i manjinske grupe poput Roma, koje se suočavaju sa sistemskom diskriminacijom i preprekama za pristup tržištu rada.

Neformalna zapošljavanje čini značajan udeo radne snage u Srbiji. Prema podacima iz 2019. godine, 18,7% radnika je u neformalnom sektoru.³⁰ Neformalna zaposlenost se najčešće javlja u formalnom sektoru (8,0%), zatim u neformalnom sektoru (6,2%) i domaćinstvima (4,5%).³¹ Najzastupljeniji sektor u neformalnoj ekonomiji je ubedljivo poljoprivreda (40,5%), zatim rad u domaćinstvu (24,4%) i građevinarstvo (8,4%).

Visoka izloženost rizicima vezanim za opasnosti, uslove i okolnosti u pomenutim sektorima, u kombinaciji sa niskim ili potpunim nedostatkom zaštite socijalnih prava, čini radnike u neformalnoj ekonomiji veoma ranjivim na eksploataciju, uključujući i prisilan rad.

Radnici koji obavljaju privremene ili sezonske poslove i rade na kratkoročnim ugovorima izloženi su većem riziku od kršenja radnih prava i eksploatacije. Privremeni i sezonski radnici su takođe često neprijavljeni i stoga ne mogu da ostvare prava na radu. Osim toga, radnici koji legalno rade „van radnog odnosa, koji je predviđen kao kratkoročni angažman“,³² često rade godinama na takvim kratkoročnim ugovorima, koji se iznova i iznova obnavljaju.

Radnici migranti, koji su često istovremeno i radnici na određeno vreme, suočavaju se sa dodatnim rizicima zbog svog imigracionog statusa. Iako je pravni okvir u vezi sa radnicima migrantima uspostavljen (Srbija je ratifikovala Konvenciju MOR-a br. 97 o migraciji za zapošljavanje³³, a 2023. godine usvojila i novi Zakon o zapošljavanju stranih radnika koji podrazumeva poboljšanu zaštitu njihovih prava), poboljšanja su i dalje potrebna kako u okviru (npr. Srbija još uvek nije ratifikovala Međunarodnu konvenciju UN o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica) tako i u njenom sprovođenju. Od 2017. godine beleži se konstantan i značajan porast broja dolazaka u Srbiju (2017. godine: 5.435 dolazaka; 2022. godine: 120.883 dolazaka).³⁴

Migranti sa nesigurnim imigracionim statusom su posebno izloženi velikom riziku od prinudnog rada, jer često ne poseduju lična dokumenta i nerado traže institucionalnu pomoć zbog straha od deportacije. I dalje je visok rizik za legalno zaposlene radnike migrante. Najbrojnije nacionalnosti koje dobijaju radne vize su Kinezi, Rusi, Turci i Indijci. U 2022. godini Nacionalna služba za zapošljavanje izdala je 35.168 radnih dozvola za strane državljane³⁵. Međutim, s obzirom na sve veću potražnju za radnom snagom u nekim industrijama, na primer u građevinarstvu, i bezvizni režim sa nekim zemljama, verovatno je da je stvarni broj radnika migranata, uključujući i one koji rade na crno, zapravo veći.³⁶

Drugi faktor rizika koji treba uzeti u obzir je uključenost agencija za angažovanje/zapošljavanje, tačnije nedovoljni mehanizmi za praćenje njihovog rada. Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Tržišna inspekcija nadležni su za praćenje rada licenciranih agencija za zapošljavanje koje, između ostalog, posreduju pri zapošljavanju u inostranstvu građana Srbije, kao i pri zapošljavanju stranih radnika. Agencijama koje ne ispunjavaju uslove iz Zakona o agencijskom zapošljavanju može biti oduzeta dozvola na period od tri godine³⁷. Registri licenciranih agencija, kao i agencija kojima je oduzeta licenca dostupni su na sajtu Ministarstva³⁸.

Iako se rizici povećavaju, broj identifikovanih slučajeva od strane institucija i dalje je nizak: u 2020. godini ukupan broj slučajeva trgovine ljudima koje je prijavio Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima bio je 57, uključujući muškarce, žene i decu. Od ovog ukupnog broja, 21 su bile žrtve seksualne eksploatacije, a 12 žrtve prinudnog rada³⁹. Ovo potvrđuje ograničen kapacitet institucija da se suoče sa ovim složenim izazovom.

³⁰ MOR (2019): Pregled neformalne ekonomije u Srbiji. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/docu_ments/genericdocument/wcms_751317.pdf (poslednji put pristupljeno: 14.01.2024).

³¹ Ibid.

³² Savet Evrope (2022): Trgovina radnom snagom u Srbiji: faktori rizika, trendovi i izazovi, str. 39. <https://rm.coe.int/report-labour-trafficking-in-serbia-2022/1680a8183a> (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

³³ Isključujući odredbe Aneksa III: https://www.ilo.org/din/normiek/en/f?p=NORMLEKSPUB:12100:0:NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312242:NE::poslednji_pristup:16.01.2024; <https://centarzztlj.rs/wp-content/uploads/2020/07/Statut.pdf> (poslednji pristup: 16.01.2024).

³⁴ IOM (2022): Izveštaj istraživanja praćenja tokova Srbija, str. 5. <https://dtm.iom.int/reports/serbia-flow-monitoring-surveys-report-round-1-30-june-19-september-2022>. (poslednji pristup: 14.01.2024).

³⁵ Betabriefing (2024): Oko 35.000 stranaca je dobilo radne dozvole u Srbiji 2022. godine, više od 11.000 od početka 2023. godine. <https://betabriefing.com/archive/news/23051-some-35-000-foreigners-granted-work-permits-in-serbia-in-2022-more-than-11-000-since-start-of-2023>. (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

³⁶ Savet Evrope (2022): Trgovina radnom snagom u Srbiji: faktori rizika, trendovi i izazovi, str. 40. <https://rm.coe.int/report-labour-trafficking-in-serbia-2022/1680a8183a> (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

³⁷ GRETA (2023): Izveštaj o evaluaciji Srbija. Treći krug evaluacije str. 68.

³⁸ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2019): Sektor za rad i zapošljavanje. <https://www.minrzs.gov.rs/sr/registri/sek-tor-za-rad-i-zapostljavanje> (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

³⁹ Savet Evrope (2022): Trgovina radnom snagom u Srbiji: faktori rizika, trendovi i izazovi, str. 19. <https://rm.coe.int/report-labour-trafficking-in-serbia-2022/1680a8183a> (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

Brojni relevantni izveštaji ukazuju i na druge teške slučajeve prinudnog rada, koji još nisu imali adekvatan institucionalni odgovor^{40 41 42}. Na primer, 2021. godine, verodostojni navodi ukazuju na to da su se vijetnamski radnici suočili sa prinudnim radom na gradilištu fabrike za proizvodnju guma u kineskom vlasništvu⁴³. Dok je nacionalni izvestilac za trgovinu ljudima posetio fabriku i pozvao na istragu, vlada je sporo reagovala na navode o prinudnom radu i nije se u potpunosti pridržavala sopstvenih protokola. Istraga o optužbama je ostala „u toku“, ali je vlada tvrdila da vijetnamski radnici nisu žrtve trgovine ljudima⁴⁴.

Još jedan indikativan slučaj u industriji gradnje puteva dokumentovala je istaknuta srpska nevladina organizacija za borbu protiv trgovine ljudima Astra. ASTRA je došla do informacija o ovom slučaju direktnim kontaktima sa indijskim radnicima, terenskim posetama, radničkom dokumentacijom, kontaktima sa domaćim i međunarodnim sindikatima – Nezavisnim sindikatom putara Srbije, globalnim sindikatom Building and Woodworkers International (BWI), državnim organima i na osnovu medijskih izveštaja. Radnici su iskusili loše uslove rada, neisplaćivanje zarada, oduzimanje ličnih dokumenata, loše uslove smeštaja, platne kazne za odlazak na bolovanje, nedostatak radnih dozvola, između ostalih pokazatelja potencijalne zloupotrebe rada i trgovine ljudima. Ključni izazovi koje je ovaj slučaj otkrio uključuju: spor i neadekvatan odgovor; nedostatak mehanizama i institucionalnih kapaciteta za odgovarajuću pomoć tako velikom broju navodnih žrtava; i nedostatak pravednog razrešenja situacije za žrtve⁴⁵.

3.6.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Rizik od prinudnog rada treba posebno razmotriti u kontekstu neformalnog zapošljavanja, privremenog/sezonskog rada i radnika migranata. Radnici migranti su nova ranjiva grupa, s obzirom na drastično povećan priliv stranih radnika u poslednjih nekoliko godina, za koji se očekuje da će nastaviti da raste.

Iako je verovatnoća rizika prisutna širom zemlje, sektori pod većim rizikom su poljoprivreda, građevinarstvo i rad u kući.

Iako je pravni okvir uspostavljen i snažan, kapacitete nadležnih institucija, odnosno nedostatak istih, treba razmotriti u kontekstu prevencije, identifikacije i pristupa pravdi

3.7. Dečiji rad

3.7.1. Pravni okvir

SCDDA

SCDDA zabranjuje zapošljavanje deteta ispod starosne granice kada se završava obavezno školovanje prema zakonu mesta zaposlenja, pod uslovom da ta starosna granica nije niža od 15 godina. Ovo važi, osim kada zakon mesta zaposlenja dozvoljava zapošljavanje ili rad lica od 13 do 15 godina na lakim poslovima, u skladu sa Konvencijom br. 138 MOR-a od 26. juna 1973. godine⁴⁶.

Štaviše, SCDDA zabranjuje najgore oblike dečijeg rada za decu mlađu od 18 godina.⁴⁷ To uključuje:

1. sve oblike ropstva ili prakse slične ropstvu, kao što su prodaja i trgovina decom, dužničko ropstvo i kmetstvo, kao i prinudni ili obavezni rad, uključujući prinudno ili obavezno regrutovanje dece za upotrebu u oružanim sukobima,
2. korišćenje, pribavljanje ili nuđenje deteta za prostituciju, za proizvodnju pornografije ili za pornografske predstave,
3. korišćenje, pribavljanje ili nuđenje deteta za nedozvoljene radnje, posebno za proizvodnju ili trgovinu drogom,
4. rad koji, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, može štetiti zdravlju, bezbednosti ili moralu dece.⁴⁸

Srpsko pravo

U srpskom pravnom okviru ne postoji konsolidovana definicija dečijeg rada, dok se elementi mogu naći u različitim delovima zakonodavstva. Srbija je ratifikovala tri glavne konvencije koje regulišu dečji rad: Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta (CRC, ratifikovanu 2001. godine), Konvenciju MOR br. 138 o minimalnom uzrastu (Konvenciju 138, ratifikovanu 2000. godine) i Konvenciju MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada (Konvenciju 182, ratifikovanu 2003. godine).

Prema članu 24. Zakona o radu Republike Srbije⁴⁹, radni odnos može zasnovati lice koje ima najmanje 15 godina života. Srbija, za razliku od drugih zemalja, ne dozvoljava laki dečji rad za decu od 13 do 15 godina. Član 25. navodi da je za lica mlađa od 18 godina radni odnos moguć samo uz pismenu saglasnost roditelja, usvojitelja, odnosno staratelja, pod uslovom da takav

⁴⁰ UEkonomski i socijalni savet UN (2022): Zaključna zapažanja o trećem periodičnom izveštaju Srbije, str. 9.

⁴¹ Evropska komisija (2022): Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu, str. 36.

⁴² Stejt department SAD (2023): Izveštaj o trgovini ljudima za 2023: Srbija. <https://www.state.gov/reports/2023-traffic-in-persons-report/serbia/> (poslednji put pristupljeno: 16.01.2024).

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ AAstra protiv trgovine ljudima (2023): Indijski radnici eksploatisani u putnoj industriji Srbije. https://drive.google.com/file/d/1seOwE_vZ4-gPHoFpHv-JXldWxbodfRZzZ/view?pli=1 (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

⁴⁶ „Federalni službeni glasnik“ 1976 II, str. 201-202

⁴⁷ U skladu sa članom 3. Konvencije br. 182 Međunarodne organizacije rada od 17. juna 1999. o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika dečijeg rada. („Federalni službeni glasnik“ 2001 II str. 1290, 1291)

⁴⁸ „Federalni službeni glasnik“ (22.07.2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja, Odeljak 2 - Definicije.

⁴⁹ Srbija. Zakon o radu. „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 75/2014.

rad nije zakonom zabranjen, odnosno da ne ugrožava njihovo zdravlje, moral i obrazovanje.

Članovi 84. i 85. regulišu rad lica uzrasta 15–18, odnosno 18–21 godina. Zaposleni mlađi od 18 godina ne sme da radi na poslovima koji su fizički iscrpljujući, kao što su pod zemljom, u vodi ili na znatnoj visini. Nije dozvoljeno da lica mlađa od 18 godina budu izložena zračenju, otrovima i poslovima sa rizikom od raka, kao ni poslovima sa zdravstvenim rizicima uzrokovanim hladnoćom, toplotom, bukom ili vibracijom. Osobe od 18 do 21 godine mogu raditi na takvim poslovima samo ako medicinska ustanova utvrdi da posao nije štetan po njihovo zdravlje.

Članovima 87. i 88. propisano je puno radno vreme za zaposlene mlađe od 18 godina u trajanju od 35 časova nedeljno i ne duže od 8 časova dnevno. Prekovremeni rad, kao i pomeranje radnog vremena, zabranjen je. Rad noću je uglavnom zabranjen.

U cilju sprečavanja najgorih oblika dečijeg rada, Srbija je nedavno usvojila nekoliko protokola i uputstava⁵⁰. Uredba o utvrđivanju opasnog rada za decu (2017) identifikuje opasne grane privrednih delatnosti i definiše fizičku i hemijsku štetu za decu (nepoželjni klimatološki ili mikroklimatološki faktori; teški fizički ili psihički napori; visoko nejonizujuće zračenje; buka iznad 85 decibela (dB) vibracije i duvanski dim) i opasne situacije za decu. Uredba o utvrđivanju opasnog rada za decu (2017) precizira privredne aktivnosti koje dovode do fizičkog i hemijskog oštećenja i dalje opasne prilike za decu.⁵¹

Ukidanje i prevencija dečijeg rada je među strateškim ciljevima Inspektorata rada, zajedno sa zaštitom drugih ranjivih grupa zaposlenih. Kako se navodi u Godišnjem izveštaju Inspektorata rada za 2022. godinu, od inspektora rada se očekuje da posvete dužnu pažnju pitanju dečijeg rada, da ga prepoznaju, otkriju i sankcionišu. Takođe, Inspektorat će sprovoditi preventivne mere, pružati informacije o mogućnostima zapošljavanja dece i omladine i podizati svest o potencijalnim opasnostima prevremenog zapošljavanja⁵². U okviru projekta MAP16, koji sprovodi MOR, 2020. i 2021. godine usvojeni su [Kontrolna lista za inspekcijски nadzor](#) i revidirano Uputstvo i Posebni protokol za inspekciju rada za zaštitu dece od dečijeg rada⁵³.

Iako, kao što je gore navedeno, postoji nekoliko

nacionalnih zakona i propisa, Srbija nije usvojila Nacionalni akcioni plan (NAP) o poslovanju i ljudskim pravima za implementaciju UNGP-a, koji bi obezbedio koherentan i sistematičan okvir za identifikaciju nacionalnih pitanja, ublažavanje i sprečavanje kršenja ljudskih prava od strane preduzeća i pružio žrtvama efikasan mehanizam za podnošenje pritužbim.

⁵⁰ NPosebno: Strategija za eliminisanje zloupotrebe dečijeg rada u Srbiji (2018–2022), Posebni protokol za Inspekciju rada za zaštitu dece od dečijeg rada, uključujući najgore oblike dečijeg rada i kršenje prava dece iz rada (2017, revidiran 2021); Kontrolna lista (kontrolna lista) za dečiji rad (2020); Uputstvo za inspektore u vršenju inspekcijskog nadzora radi zaštite dece od dečijeg rada (2017); Uredba o opasnom radu dece (2017); Uputstvo za Centar za socijalni rad za zaštitu dece od dečijeg rada (2017); i Uputstvo o radu ustanova socijalne zaštite i organizacija socijalne zaštite za pružanje usluga socijalne zaštite deci u zaštiti dece od zloupotrebe dečijeg rada (2021).

⁵¹ Rad pod zemljom; prekovremeni rad; rad na putevima; rad van mesta stanovanja ako su deca mlađa od 15 godina; zatvorena radna mesta; raditi pod zemljom ili na visini; rad na opasnim mašinama, uređajima i oštrim predmetima; i gde je telo u nezgodnom položaju tokom dužeg perioda tokom rada (na primer, stajanje, klečanje i čučanje).

Inspektorat rada (2022): Godišnji izveštaj Inspektorata rada za 2022. godinu, str. 30-31

⁵² Inspektorat rada (2022): Godišnji izveštaj Inspektorata rada za 2022. godinu, str. 30-31.

⁵³ Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračku i socijalnu politiku Republike Srbije (n.d.): Kontrolne liste – inspekcijски nadzor. <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/kontrolne-liste-inspekcijски-nadzor> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023).

3.7.2. Prekršaji i rizici

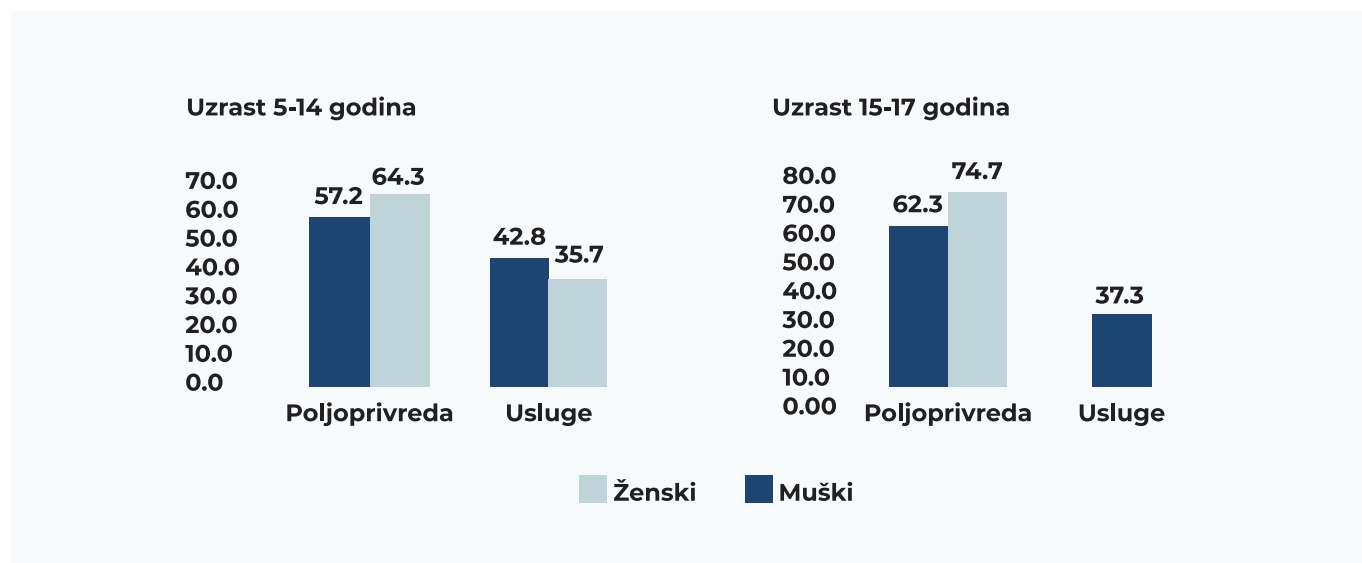
„Nacionalna anketa o dečjem radu u Srbiji”⁵⁴ koju su 2021. godine sprovedli MOR i Republički zavod za statistiku otkriva da je 82.000 dece u Srbiji u dečjem radu, što je 9,5% sve dece. Međutim, ovi brojevi predstavljaju konzervativne procene dečijeg rada, jer isključuju najgore oblike dečijeg rada osim opasnog rada⁵⁵. Prema istom istraživanju, dečiji rad je veći među dečacima i u neurbanim područjima, posebno za dečake uzrasta 12–14 godina koji žive u neurbanim područjima (27%). Stopa dečijeg rada najveća je u regionu Šumadije i Zapadne Srbije (16%). Nema velikih razlika u stopama između ostalih regiona⁵⁶.

Dečji rad je češći u domaćinstvima sa nižim primanjima. Deca koja su bila izložena dečjem radu najčešće navode „podršku porodičnim prihodima” kao razlog zašto rade – to je izjavilo 43,8% dece uzrasta od 5 do 17 godina i čak 70% dece uzrasta od 15 do 17 godina⁵⁷. Anketa o dečjem radu nije bila posebno osmišljena da obuhvati romska naselja, u anketu je uključena romska populacija, sa 4,15 odsto romske dece uzrasta 5–17 godina koja su intervjuisana.

Za sve starosne grupe i polove, poljoprivreda je dominantna grana privredne aktivnosti u kojoj postoji

dečiji rad. Mnoga deca u ruralnim sredinama su ekonomski aktivna, a polovina te ekonomski aktivne dece je mlađa od 15 godina. Uopšteno govoreći, deca uzrasta 5–11 godina malo rade, a pre svega da bi pomogli roditeljima u poljoprivredi. Radno vreme je duže u sezoni žetve. Za većinu dece u ruralnim sredinama ekonomske aktivnosti ih ne sprečavaju da pohađaju školu i samim tim ne utiču na njihov razvoj. Starija deca su više izložena poljoprivrednim poslovima koji su opasni. Oni rade u prašini ili vrućini, nose teške terete i rade sa opasnim mašinama i izloženi su povećanoj buci ili hemikalijama. Opasan rad raste sa uzrastom dece⁵⁸.

Usluge, uključujući i kućne poslove, predstavljaju drugu najdominantniju granu. Ostale grane privredne delatnosti (industrija) nemaju značajan udeo dečijeg rada⁵⁹. IU odnosu na status rada, deca u Srbiji se uglavnom posmatraju kao porodični radnici koji doprinose, uključujući decu koja rade za svoju porodicu kada se roba i usluge proizvode za sopstvenu konačnu upotrebu ili za prodaju. Samo četvrtina starije dece i nekoliko mlađe dece je zaposleno uz naknadu⁶⁰. Tabela u nastavku prikazuje distribuciju dece u dečjem radu prema starosti i polu u dve najdominantnije grane:

Beleška: Mali broj posmatranja za žene u sektoru usluga uzrasta 15–17 godina

Slika 1: Distribucija dece u dečjem radu prema starosti i polu⁶¹

⁵⁴ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije (n.d.): Kontrolne liste - inspekcijski nadzor. <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/kontrolne-liste-inspekcijski-nadzor> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023).

⁵⁵ MOR; Republički zavod za statistiku [RZS] (2021): Nacionalna anketa o dečjem radu u Srbiji 2021. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_norm/--ipecc/documents/publication/wcms_888666.pdf (poslednji put pristupljeno: 18.01.2024).

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ MOR (2018): Brza procena dečijeg rada u poljoprivredi u Republici Srbiji. Ženeva. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_norm/--ipecc/documents/publication/wcms_667353.pdf (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

⁵⁹ MOR; SORS (2021). Serbia National Child Labour Survey 2021. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_norm/--ipecc/documents/publication/wcms_888666.pdf (poslednji put pristupljeno: 18.01.2024).

⁶⁰ Ibid., str. 33

⁶¹ MOR; RZS (2021): Nacionalna anketa o dečjem radu u Srbiji 2021, str. 32

Uočavaju se jaki modeli vezani za rod: dečaci više učestvuju u ekonomskim aktivnostima, a devojčice su više angažovane u kućnim poslovima, što objašnjava najveći procenat dečaka u uslužnom sektoru, odnosno radu van domaćinstva⁶².

Prema godišnjim izveštajima Inspekcije rada za poslednjih pet godina (2018 – 2022), broj maloletnika otkrivenih na radu tokom sprovedenih inspekcija je veoma nizak u poređenju sa gore navedenim rezultatima „Nacionalne ankete o dečjem radu Srbije”. Inspekcija je u 2021. godini otkrila 18 maloletnih lica kod 13 različitih poslodavaca. Za ostale godine u periodu od 2018. do 2022. broj otkrivenih maloletnika kreće se između 13 i 33. Najzastupljeniji sektori su usluge i poljoprivreda, dok ostali pomenuti sektori uključuju građevinarstvo, proizvodnju sanitarnog materijala i preradu hrane. Inspektorat prijavljuje različite vrste prekršaja – pored rada na crno (rad bez ugovora ili ispod zakonom propisane minimalne starosti), uobičajeni prekršaji su nedostatak saglasnosti roditelja/staratelja i nepostojanje neophodnog medicinskog odobrenja⁶³.

Faktore koji doprinose malom broju otkrivenih predmeta treba tražiti u kapacitetima, odnosno preopterećenosti Inspektorata: osim što su nadležni za nadzor nad sprovođenjem svih drugih poslova u vezi sa radom, nedovoljan je i broj inspektora – npr. region identifikovan kao najugroženiji (Šumadija i Zapadna Srbija) koji prema poslednjem popisu (2022) ima 1.819.318 stanovnika, ima ukupno 68 inspektora rada u 8 gradova. Shodno tome, dečiji rad u najrizičnijem sektoru poljoprivrede (poljoprivredna domaćinstva) ostaje „nevidljiv” kako za institucije tako i za javnost⁶⁴.

3.7.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Posebno u lancu vrednosti poljoprivrednih proizvoda, treba uzeti u obzir rizik od dečijeg rada. Ovo se posebno odnosi na regione Šumadije i Zapadne Srbije. Štaviše, kompanije ne bi trebalo da se oslanjaju samo na brojke koje objavljuje Inspektorat za rad Srbije, pošto su ti brojevi konstantno nedovoljno prijavljivani tokom proteklih godina zbog njegovih ograničenih kapaciteta.

Kako Nacionalna anketa o dečjem radu Srbije ne pruža potrebne podatke, a brojke koje objavljuje Inspektorat za rad su suviše ograničene da bi se smatrale reprezentativnim, ova studija ne može pružiti čvrste informacije o drugim sektorima ili o najgorim oblicima dečijeg rada.

Da bi se temeljno istražio rizik od dečijeg rada u kompanijama, preporučuje se sveobuhvatna istraga od strane inspektorata. Takođe postoji potreba za podizanjem svesti među kompanijama za kupovinu i proizvodnju o potrebi sprečavanja dečijeg rada u njihovom poslovanju.

3.8. Bezbednost i zdravlje na radu

3.8.1. Pravni okvir

SCDDA

SCDDA u svojoj definiciji rizika za ljudska prava definiše „zabranu nepoštovanja obaveza vezanih za bezbednost i zdravlje na radu koje se primenjuju prema zakonu mesta zaposlenja ako to dovodi do rizika od nesreća na radu ili opasnosti po zdravlje u vezi sa radom, posebno usled:

1. očigledno nedovoljnih standarda bezbednosti u obezbeđivanju i održavanju radnog mesta, radnog prostora i opreme za rad;
2. odsustva odgovarajućih zaštitnih mera za izbegavanje izlaganja hemijskim, fizičkim ili biološkim supstancama;
3. nedostatka mera za sprečavanje prekomernog fizičkog i psihičkog zamora, posebno kroz neodgovarajuću organizaciju rada u pogledu radnog vremena i pauze za odmor; ili
4. neadekvatnog treninga i obuke zaposlenih;⁶⁵”

Iako se pravo na bezbedne i zdrave uslove rada smatra osnovnim ljudskim pravom, kao što je artikulisano u različitim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, izazov za globalna preduzeća je da obezbede da radna mesta budu bezbedna za sve radnike, na svim lokacijama njihovog poslovanja ili lanaca snabdevanja, posebno ako posluje u zemljama u kojima su nacionalni okviri za zdravlje i bezbednost na radu manjkavi, što dalje omogućava odsustvo kulture zdravlja i bezbednosti na radu na nivou radnog mesta.

Srpski zakon je ratifikovao Konvenciju MOR o bezbednosti i zdravlju na radu, 1981. (br. 155) i Konvenciju o promotivnom okviru za bezbednost i zdravlje na radu, 2006. (br. 187).

Ustav Republike Srbije u članu 60, pored ostalih prava iz prava na rad, propisuje pravo na bezbedne i zdrave uslove rada⁶⁶.

Strategija Vlade o bezbednosti i zdravlju na radu za period 2023.-2027. je u fazi izrade i tek treba da bude usvojena nakon perioda javne rasprave koji je završen 15. novembra 2023. godine. Ovaj nacrt strategije ima isti opšti cilj kao i Strategija za prethodni period (2018.-2022) - smanjiti broj povreda na radu za 5% u periodu njegove implementacije. Specifični ciljevi nacrta Strategije stavljaju veći fokus na minimiziranje opasnosti po zdravlje i bezbednost na radu, promovisanje kulture bezbednosti i zdravlja na radu i podizanje svesti, jačanje administrativnih kapaciteta

⁶² MOR (2018): Brza procena dečijeg rada u poljoprivredi u Republici Srbiji. Ženeva.

⁶³ Godišnji izveštaji Inspektorata rada, 2018-2022

⁶⁴ MOR; SORS (2021): Nacionalna anketa o dečjem radu u Srbiji 2021. (poslednji put pristupljeno: 18.01.2024).

⁶⁵ „Federalni službeni glasnik“ (22.07.2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja, Odeljak 2- Definicije.

⁶⁶ Ustav Republike Srbije. „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 98/2006 i 115/2021.

Uprave za bezbednost i zdravlje na radu i inspekcije rada⁶⁷; i uvođenje elektronskog registra povreda na radu⁶⁸.

Srpski Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu ažuriran je⁶⁹ ⁷⁰ u aprilu 2023, posle 18 godina. Prema Izveštaju EU o napretku Srbije za 2023. godinu, novi zakon je delimično usklađen sa pravnim tekovinama EU⁷¹. Cilj novog zakona je uspostavljanje sveobuhvatne regulative istandarda kako bi se obezbedila bezbednost, zdravlje i dobrobit radnika u svim sektorima privrede kroz strožu kaznenu politiku, odnosno dupliranje kazni, uvođenje novih mera i obaveza za poslodavce i uvođenje dodatnih mera za zaštitu zdravlja zaposlenih.

Novi zakon uvodi nove pojmove kao što su: ozbiljna, neizbežna i neposredna opasnost; rad od kuće; rad na daljinu; radno okruženje; rad na visini, rad na dubini; radilište. Pored toga, novim zakonom je propisana obaveza poslodavca da zaposlenom obezbedi ličnu zaštitnu opremu u ispravnom stanju i sprovede obuku za njenu pravilnu upotrebu.

Novim zakonom propisana je obaveza poslodavca da zaposlenog, na zahtev zaposlenog, uputi na lekarski pregled koji odgovara rizicima na radnom mestu u redovnim intervalima, a najkasnije u roku od pet godina od prethodnog pregleda. Troškove lekarskih pregleda snosi poslodavac.

Novim zakonom je propisana i obaveza poslodavca da izda dozvolu za rad zbog veće zaštite zaposlenih pri obavljanju određenih poslova visokog rizika (pri obavljanju poslova na visini, u dubini, u skućenim prostorima, u prostorima sa potencijalno eksplozivnom atmosferom).

Novina koju propisuje novi zakon je da je u pojedinim visokorizičnim delatnostima poslodavac koji zapošljava od 251 do 500 zaposlenih dužan da zaključi ugovor o radu na puno radno vreme sa najmanje dva savetnika za bezbednost i zdravlje na radu, a poslodavac koji zapošljava više od 500 zaposlenih dužan je da zaključi ugovor o radu na puno radno vreme sa najmanje tri savetnika za bezbednost i zdravlje na radu. U svim ostalim delatnostima, poslodavac koji zapošljava više od 500 zaposlenih dužan je da zaključi ugovor o radu na puno radno vreme sa najmanje dva saradnika iz oblasti bezbednosti i zdravlja na radu.

Novim zakonom uspostavljen je registar povreda na radu, koji u elektronskoj formi vodi organ uprave u sastavu Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Registar povreda na radu ima za cilj da sadrži tačne i ažurne podatke o povredama na radu i omogućava brže i efikasnije utvrđivanje činjenica neophodnih za ostvarivanje prava zaposlenih iz zdravstvenog osiguranja.

Novi zakon je stupio na snagu 7. maja 2023. godine i poslodavcima omogućava rok od dve godine za ispunjavanje novouvedenih obaveza

3.8.2. Prekršaji i rizici

Ministarstvo rada i socijalne politike nadležno za bezbednost i zdravlje na radu u Srbiji i obuhvata dva organa uprave aktivna u predmetnoj oblasti, a posebno Upravu za bezbednost i zdravlje na radu koja, između ostalog, priprema zakone, i Inspektorat za rad nadležan za nadzor nad njihovim sprovođenjem.

U vršenju nadzora u oblasti bezbednosti i zdravlja na radu, inspekcija za rad kontroliše akt o proceni rizika, organizaciju poslova iz oblasti bezbednosti i zdravlja na radu, osposobljavanje zaposlenih za bezbedan rad, poslove sa povećanim rizikom, upotrebu sredstava i opreme za ličnu bezbednost, upotrebu radnih alata i opreme, upotrebu opasnih materija, uslove na radnom mestu⁷².

Inspektorat za rad je u svom Izveštaju za 2022. godinu utvrdio da je 5% poslodavaca ugovorima o radu sa zaposlenima normiralo prava, odgovornosti i obaveze u pogledu bezbednosti i zdravlja na radu. Većina poslodavaca (81%) je ova pitanja regulisala opštim aktom, odnosno Pravilnikom o bezbednosti i zdravlju na radu. Samo 5% poslodavaca ima pitanja bezbednosti i zdravlja na radu obuhvaćena kolektivnim ugovorom, dok njih 9% uopšte nije regulisalo ova pitanja.

Takođe, prema godišnjem izveštaju Inspektorata za rad za 2022. godinu, 56% poslodavaca je angažovalo licencirano pravno lice za obavljanje poslova bezbednosti i zdravlja na radu, 27% poslodavaca samostalno obavlja ove poslove ili je za poslove odredilo jednog ili više zaposlenih, dok 17% poslodavaca ovu materiju nije regulisalo u skladu sa Zakonom o bezbednosti i zdravlju na radu. Takođe, u izveštaju se ističe rasprostranjena praksa da jedno licencirano pravno lice bude angažovano od strane velikog broja poslodavaca, što ukazuje na nedostatak kvaliteta u obavljanju poslova bezbednosti i zdravlja na radu.

Prema istom izveštaju, 75 odsto poslodavaca je sprovedo obuku za bezbedan rad, u skladu sa Zakonom o bezbednosti i zdravlju na radu, dok 18 odsto nije ispunilo obavezu obuke zaposlenih.

Što se tiče lične zaštitne opreme, Inspektorat je utvrdio da poslodavci u aktima o proceni rizika često ne procenjuju da li je postojeća oprema adekvatna identifikovanim opasnostima, niti koja oprema bi bila potrebna za ublažavanje tih opasnosti. Ukupno stanje upotrebe lične zaštitne opreme Inspektorat ocenjuje kao nezadovoljavajuće, s obzirom da često nedostaje odgovarajuća obavezna dokumentacija na srpskom jeziku. Nedostatak obuke i nedostatak adekvatne

⁶⁷ Ministarstvo rada i socijalne politike nadležno je za bezbednost i zdravlje na radu u Srbiji i obuhvata dva organa uprave aktivna u predmetnoj oblasti, a posebno Upravu za bezbednost i zdravlje na radu koja, između ostalog, priprema zakone, i Inspekciju rada nadležnu za nadzor nad njegovim sprovođenjem.

⁶⁸ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije [Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije] (n.d.): Nacrt strategije bezbednosti i zdravlja na radu 2023.-2027. <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/predlozi-i-nacrti/uprava-za-bezbednost-i-zdravlje-na-radu-0> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023.).

⁶⁹ Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu. „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 35/2023.

⁷⁰ Izvor za pravni pregled: BOPA (31.05.2023): Srbija: Novi zakon o bezbednosti i zdravlju na radu. Pravna pitanja <https://ceelegalmatters.com/serbia/23363-serbia-new-law-on-safety-and-health-at-work> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023.).

⁷¹ Evropska komisija (2023.): Izveštaj za Srbiju za 2023. godinu, str. 119.

⁷² Inspektorat rada (2022): Godišnji izveštaj Inspektorata rada za 2022. godinu.

zaštitne opreme takođe su istaknuti kao najznačajniji problemi od strane predstavnika sindikata sa kojima su razgovarali za ovu studiju.

Poslovi sa povećanim rizikom najčešće su identifikovani u sledećim sektorima: građevinarstvo, proizvodnja hemikalija, proizvodnja eksploziva i pirotehnike, gume, prerada metala, šumarstvo.

Analizirajući uzroke i okolnosti koje su dovele do povreda na radu, Inspektorat je utvrdio da su najčešći uzroci povreda: nebezbedan rad na visini, nekorišćenje potrebnog alata i lične zaštitne opreme, najčešće šlemova i pojaseva, rad u neadekvatno obezbeđenim iskopima, nepoštovanje principa, protokola ili nedostatak koordinacije rada, neadekvatna upotreba opreme za rad, neosposobljenost za bezbedan rad, nepotpuno sprovođenje mera bezbednosti i zdravlja na radu, značajno prisustvo zapošljavanja na crno. S obzirom na specifične opasnosti na radu, sprovođenje mera bezbednosti i zdravlja na radu, kao i broj evidentiranih povreda na radu, Inspektorat ističe građevinarstvo i industriju kao najrazličnije sektore. Štaviše, izveštaj identifikuje građevinske radnike različitih profila kao grupu sa najvećim rizikom.

U izveštaju se ističe da poslodavci često ne ispune svoju obavezu da prijave povrede na radu odmah, a najkasnije u roku od 24 sata. Takođe je prepoznato da postoji problem sa različitim metodologijama evidentiranja, analize i evaluacije podataka o povredama na radu, kao i sa efikasnom komunikacijom između različitih institucija nadležnih za predmet, što ukazuje da je stvarni broj povreda veći od prijavljenih. To je vidljivo i iz izveštaja različitih institucija: u izveštaju Inspektorata za rad u 2022. godini prijavljeno je 47 smrtnih slučajeva i povreda sa smrtnim ishodom, dok Republički fond za zdravstveno osiguranje za isti period navodi podatke o 64 smrtna slučaja⁷³. Takođe, Republički fond za zdravstveno osiguranje je u 2022. godini zabeležio ukupno 21.864 povrede, dok Uprava za bezbednost i zdravlje na radu u izveštaju za 2022. navodi ukupno 12.692 povrede.⁷⁴ Bez obzira na razliku u podacima, građevinarstvo je sektor sa najviše povreda u svim izveštajima, zatim industrija, posebno procesna proizvodnja. Izveštaj Uprave razdvaja broj teških povreda po polu (67,35% muškaraca i 32,56% žena⁷⁵), starosnoj grupi (30,52% povreda u starosnoj grupi 46-55) i stručnom/obrazovnom nivou (četvorogodišnje srednje obrazovanje: 34,43%, trogodišnje srednje obrazovanje: 28,75%). Podaci o povređenima po regionima pokazuju Beograd kao region sa najviše zabeleženih povreda, ali s obzirom na njegovu stanovništvo i visok nivo privredne aktivnosti, nema drugih indicija povećanog rizika u odnosu na druge regione.

Prema izveštaju Inspektorata, obaveza poslodavaca da prijave svaku profesionalnu bolest u roku od tri dana od nastanka je uobičajena – prema podacima iz 2022. godine nije bilo prijavljenih profesionalnih bolesti. U mnogim slučajevima, bolest se ne tretira kao vezana

za posao, jer veza između uslova rada i bolesti ostaje neprepoznata ili nedokumentovana.

Inspektorat za rad je u 2022. godini podneo 1.324 prekršajne prijave za prekršaje iz oblasti bezbednosti i zdravlja na radu, od kojih su 53 podnete protiv zaposlenih. U istoj godini je u prethodnom periodu bilo 807 okončanih sudskih predmeta. Prosečan iznos kazni bio je nizak: 136.223,99 dinara (oko 1.160 evra). Pored toga, 125 predmeta je odbačeno zbog zastarelosti.

3.8.3. Zaključak o rizicima: sektori, regionalne pojave

Srbija je ratifikovala konvencije MOR-a koje se odnose na bezbednost i zdravlje na radu. Nacionalno zakonodavstvo je delimično usklađeno sa pravnim tekovinama EU. Poslednje izmene i dopune Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu usvojene su u aprilu 2023. godine, sa rokom od dve godine da poslodavci ispoštuju nove obaveze.

Evidencija o povredama na radu kod različitih institucija nadležnih u predmetu (Inspektorat za rad, Uprava za zaštitu zdravlja i bezbednost na radu, Republički fond za zdravstveno osiguranje) nije usklađena i nudi različite podatke o ukupnom broju povreda i poginulih. Međutim, najrizičniji sektor po svim dokazima je građevinarstvo. Pored građevinskog sektora, poslovi sa povećanim rizikom najčešće su identifikovani u proizvodnji hemikalija, proizvodnji eksploziva i pirotehnike, proizvodnji guma, preradi metala i šumarstvu.

Najčešći uzroci povreda, odnosno faktori rizika su: nebezbedan rad na visini, nekorišćenje potrebnog alata i lične zaštitne opreme, najčešće šlemova i pojaseva, rad u neadekvatno obezbeđenim iskopima, nepoštovanje principa, protokola ili nedostatak radne koordinacije, neadekvatna upotreba opreme za rad, neosposobljenost za bezbedan rad, nepotpuno sprovođenje mera bezbednosti i zdravlja na radu, značajno prisustvo zapošljavanja na crno.

⁷³ Inspektorat za rad (2022): Godišnji izveštaj Inspektorata rada za 2022. godinu; Uprava za bezbednost i zdravlje na radu (2022): Izveštaj Uprave za bezbednost i zdravlje na radu za 2022. godinu.

⁷⁴ Uprava za bezbednost i zdravlje na radu (2022): Izveštaj Uprave za bezbednost i zdravlje na radu za 2022. godinu.

⁷⁵ U jednom slučaju nije bilo podataka o polu.

3.9. Sloboda udruživanja

3.9.1. Pravni okvir

SCDDA

SCDDA, u okviru svoje definicije rizika za ljudska prava, definiše „zabranu nepoštovanja slobode udruživanja, prema kojoj: a) zaposleni mogu slobodno da osnivaju ili se učlanjuju u sindikate, b) osnivanje, pristupanje i članstvo u sindikatu ne smeju biti korišćeni kao razlog za neopravdanu diskriminaciju ili odmazdu, c) sindikati su slobodni da rade u skladu sa važećim zakonima mesta zaposlenja, što uključuje pravo na štrajk i pravo na kolektivno pregovaranje”.⁷⁶

Sloboda udruživanja i sloboda pristupanja sindikatima su osnovna ljudska prava zagarantovana glavnim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, uključujući Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i osnovne konvencije MOR-a. Kako je definisano u članu 2. Konvencije MOR-a br. 87 o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje: „Radnici i poslodavci, bez ikakve razlike, imaju pravo da osnivaju organizacije i podležu samo pravilima dotične organizacije, da se pridruže organizacijama po sopstvenom izboru bez prethodnog ovlašćenja”.⁷⁷

Kolektivno pregovaranje je usko povezano sa slobodom udruživanja. To je osnovno pravo koje je ukorenjeno u Ustavu MOR-a i reafirmisano kao takvo u Deklaraciji MOR-a o osnovnim principima i pravima na radu iz 1998. godine. Zajedno sa slobodom udruživanja, kolektivno pregovaranje je ključno za postizanje ravnoteže između interesa radnika i poslodavaca, omogućavajući identifikaciju zajedničkih i suprotstavljenih interesa i postizanje zajedničkog sporazuma. Važno je naglasiti da uspeh kolektivnog pregovaranja usko zavisi od ekonomskih, institucionalnih, političkih i pravnih okvira u kojima se proces odvija – zato se stepen razvoja i ostvarivanja ovog osnovnog prava značajno razlikuje među državama.⁷⁸

Srpsko pravo

Srbija je ratifikovala Konvenciju MOR br. 87 o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje (ratifikovanu 2000. godine), kao i Konvenciju MOR br. 98 o pravu na organizovanje i kolektivno pregovaranje (ratifikovanu 2000. godine).

Sloboda udruživanja, uključujući učlanjenje u sindikate i pravo na štrajk su ustavne kategorije, predviđene članom 55. i članom 61. Ustava Republike Srbije.

Član 13. Zakona o radu Republike Srbije navodi da zaposleni imaju pravo, neposredno ili preko svojih predstavnika, na udruživanje, učešće u procesu pregovaranja o kolektivnom ugovoru, sporazumno rešavanje kolektivnih i individualnih radnih sporova, konsultacije, informisanje i izražavanje svog stava o važnim pitanjima iz oblasti rada. U Zakonu o radu pod pojmom „zaposleni“ podrazumeva se lice u tzv. radnom odnosu, odnosno sa zaključenim ugovorom o radu. Dakle, radnici koji su potpisali ugovor o posebnim odredbama Zakona o radu – tzv. odeljak „Rad van radnog odnosa“ (tj. privremeni i povremeni poslovi, ugovori o posebnim uslugama, ugovori o zastupanju i posredovanju, ugovori o obuci i usavršavanju, dodatni ugovori o radu), ne smatraju se zaposlenima, pa ne mogu ostvarivati različita radna prava, uključujući prava koja se odnose na slobodu udruživanja i pravo na organizovanje i kolektivno pregovaranje. To praktično znači da je Zakon o radu Srbije u direktnoj koliziji sa Ustavom Srbije, kao i sa odredbama Konvencija MOR-a o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje (br. 87) i pravu na organizovanje i kolektivno pregovaranje, koje je Srbija ratifikovala.

Sindikati u Srbiji se registruju u Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, bez prethodnog odobrenja. Prema Zakonu o radu, obaveza poslodavca je da registrovanom sindikatu omogući pristup podacima i informacijama od značaja za rad sindikata, kao i da obezbedi tehničke uslove (npr. adekvatan poslovni prostor) za rad sindikata, ako je sindikat reprezentativan. Da bi bio reprezentativan na nivou poslodavca, sindikat treba da okuplja najmanje 15% svih zaposlenih kao svoje članove. Pored ovog kriterijuma, potrebno je da bude nezavisan od državnih institucija i poslodavca, da se finansira uglavnom iz članarina. Da bi sindikat bio reprezentativan na nacionalnom nivou, nivou teritorijalne autonomije ili nivou lokalne samouprave za određeni sektor, sindikat treba da kao član okuplja najmanje 10% svih zaposlenih u tom sektoru.

3.9.2. Prekršaji i rizici

SCDDA

Kao rezultat istorijskog i kulturnog nasleđa jugoslovenskog perioda, stopa sindikalne pripadnosti ostaje visoka u javnom sektoru i procenjuje se na preko 60%. S druge strane, počevši od 1990-ih godina, stopa sindikalne pripadnosti u privatnom sektoru je u trajnom opadanju. Tačni i noviji zvanični podaci nisu dostupni, a procene variraju od 20% do 30%.⁸⁰

⁷⁶ Federalni službeni glasnik (2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja od 16. jula 2021. godine, odeljak 2 – Definicije. https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/Internationales/act-corporate-due-diligence-obligations-suppli-chains.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (poslednji pristup: 12.01.2024).

⁷⁷ MOR (1948): Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87), član 2. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0:NO:P12100_ILO_CODE:C087 (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

⁷⁸ Urdarević, Bojan (2021): Pravo na kolektivno pregovaranje. Dodatne analize pojedinih radnopravnih instituta kao podrška rešenjima iz Alternativnog modela Zakona o radu. Centar za dostojanstven rad. <https://cdrsrbija.org/wp-content/uploads/2021/12/Dodatne-analize-2021.pdf> (poslednji put pristupljeno: 26.01.2024).

⁷⁹ Ustav Republike Srbije. „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 98/2006 and 115/2021.

⁸⁰ Eurofound (2012): Srbija: profil industrijskih odnosa. <https://www.ilo.org/dyn/travail/docs/2402/Eurofound%20Report%202012.pdf> (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

Zajednička povezanost sindikata političkim strukturama takođe je posledica istorijskog nasleđa. To proizilazi iz prethodnog unitarizma u sindikalizaciji, i uverenja da je moć sindikata prilično ograničena ako ne prati i politička podrška.⁸¹ Stepenu u kojem su različiti sindikati povezani sa političkim strukturama varira, ali nedostatak saradnje između različitih sindikata ostaje široko rasprostranjen, što rezultira slabljenjem ukupne moći i potencijala sindikata.

Navedeno, pored procesa transformacije privatizacije državnih preduzeća i ekonomske krize iz 2008. godine, u kojoj sindikati nisu odigrali značajnu ulogu u ublažavanju posledica neminovnog gubitka radnih mesta, dovelo je do daljeg pogoršanja poverenja javnosti. Prema podacima iz 2017. godine, samo 15 odsto građana ima poverenje u sindikate.⁸² Dodatna zabrinutost koju su iskazali zainteresovani akteri intervjuisani za ovu studiju je izuzetno nisko učešće mladih u sindikalnom organizovanju, što ugrožava njihovu dugoročnu održivost i transgeneracijsko nasleđe.⁸³

Sindikalno okruženje u Srbiji je veoma fragmentirano, sa pet rivalskih glavnih organizacija i nizom nezavisnih sindikata.⁸⁴ Evropska konfederacija sindikata priznaje samo dve srpske konfederacije sindikata: Savez samostalnih sindikata Srbije (CATUS) i Ujedinjene granske sindikate (UGS „Nezavisnost“). Oba učestvuju u Socijalno-ekonomskom savetu na nacionalnom nivou. Na osnovu njihovih izveštaja, njihovo članstvo broji oko 500.000 i 200.000 članova. Postoje još tri sindikalne konfederacije sa značajnom stopom članstva: Konfederacija slobodnih sindikata (KSS), Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata (ASNS) i Udruženi sindikati Srbije „Sloga“ (USSS), sa članstvom koje, prema njihovim izveštajima, broji 180.000, 150.000, odnosno 100.000 članova. Nezavisni analitičari procenjuju 'prave' brojke na oko polovinu članstva koje su sami prijavili, ponovo stavljajući stopu sindikalnog okupljanja na oko 25–30%, slično gore pomenutim procenama.⁸⁵

Iako je najvažniji mehanizam komunikacije između sindikata i poslodavaca, socijalni dijalog u Srbiji je i dalje nerazvijen i slab, posebno u pogledu uključivanja socijalnih partnera u razvoj politika koje su za njih relevantne.⁸⁶ Socijalno-ekonomski savet Republike Srbije je nezavisno telo koje čine predstavnici Vlade Srbije, Udruženja poslodavaca i sindikata, sa osnovnom ulogom da unapređuje socijalni dijalog i

saradnju između socijalnih partnera na unapređenju ekonomskih i društvenih prilika u Srbiji.⁸⁷ U praksi je, međutim, neefikasan i u pod velikim uticajem Vlade, što je vidljivo iz činjenice da Opšti kolektivni ugovor nije potpisan od 2011. godine, a minimalna zarada za proteklih 10 godina utvrđena je odlukom Vlade, što je opcija kada nije postignut tripartitni konsenzus socijalnih partnera. Ovom stanju socijalnog dijaloga doprinosi i Zakon o radu, koji ga pominje samo pod odredbama koje normiraju druge pravne institute, kao što su minimalna zarada i kolektivno pregovaranje.⁸⁸

Kolektivno pregovaranje u Srbiji regulisano je Zakonom o radu, međutim, nedostaju praktične procedure, mehanizmi, prava i obaveze za partnere u kolektivnom pregovaranju, što dalje dovodi do nepostojanja povoljnog okvira za stabilizaciju kolektivnog pregovaranja.⁸⁹ Prema Izveštaju EU o napretku za 2022, Srbija tek treba da prilagodi pravni okvir i da ojača kapacitet socijalnih partnera za podsticanje kolektivnog pregovaranja.⁹⁰

Kolektivni ugovori sa poslodavcem su dominantna vrsta kolektivnih ugovora.⁹¹ Međutim, njihov tačan broj, kao i stepen zaštite koji pružaju, teško je utvrditi, jer zakon omogućava da oni ne budu javno dostupni. Prema Globalnom indeksu prava Međunarodne konfederacije sindikata (ITUC), poslodavci u Srbiji često odbijaju da uđu u pregovore sa predstavnicima sindikata, neopravdano odlažu pregovore ili zaobilaze predstavnike radnika ulaskom u individualne pregovore sa radnicima.⁹²

Opšti kolektivni ugovor, koji se, prema mišljenju stručnjaka,⁹³ smatra najboljom praksom u kontekstu pružanja najviše zaštite prava radnika, poslednji put je potpisan 2008. godine, a istekao je 2011. Trenutno se potpisuju posebni (granski) kolektivni ugovori za različite sektore unutar javnog sektora i za državna preduzeća, dok su u privatnom sektoru potpisana samo dva posebna kolektivna ugovora – u sektoru saobraćaja i zabave/muzike. Od 2015. godine ne postoje posebni kolektivni ugovori za metalski sektor, sektor prehrambene industrije, građevinarstvo, poljoprivredu, turizam, duvansku industriju.⁹⁴

Štrajkovi su česti u Srbiji, ali nema konsolidovanih podataka. Dok se u javnom sektoru štrajkovi i druge kolektivne akcije uglavnom odnose na povećanje plata, u privatnom sektoru štrajkovi nastaju uglavnom kao posledica neuspešnih privatizacija i

⁸¹ Urdarević, Bojan (2021): Pravo na kolektivno pregovaranje. Dodatne analize pojedinih radnopravnih instituta kao podrška rešenjima iz Alternativnog modela Zakona o radu. Centar za dostojanstven rad.

⁸² Lađevac, Bojan (2017): Sindikati u Srbiji u pokretu? Friedrich Ebert Stiftung.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Eurofound (2012): Srbija: Profil industrijskih odnosa. <https://www.ilo.org/dyn/travail/docs/2402/Eurofound%20Report%202012.pdf> (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Evropska komisija (2022): Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu, str. 107.

⁸⁷ Socijalno-ekonomski savet Republike Srbije (n.d.): O nama. <http://www.socijalnoekonomskisavet.rs/eng/b%20nama%20eng.htm> (poslednji put pristupljeno: 21.01.2024).⁸⁸ Reljanovic, Mario (2021): Socio-ekonomski saveti. Dodatne analize pojedinih radnopravnih instituta kao podrška rešenjima iz Alternativnog modela Zakona o radu. Centar za dostojanstven rad.

⁸⁹ Lađevac, Bojan (2017): Sindikati u Srbiji u pokretu? Friedrich Ebert Stiftung

⁹⁰ Evropska komisija (2022): Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu, str. 107-108.

⁹¹ Prema Zakonu o radu Srbije, postoje 3 vrste kolektivnih ugovora: (a) opšti kolektivni ugovor; (b) posebne kolektivne ugovore; i (c) kolektivni ugovor sa poslodavcem. Opšti kolektivni ugovor se zaključuje za teritoriju Republike Srbije. Posebni kolektivni ugovori se zaključuju: (a) za određenu granu, grupu, podgrupu ili delatnost, na nivou Republike; (b) za određenu teritoriju u okviru teritorijalne autonomije ili lokalne samouprave, za sve grane i delatnosti koje postoje na toj teritoriji; (c) za određene grupe lica (umetnici, sportisti, treneri, itd.), na različitim teritorijalnim nivoima; i (d) za javna preduzeća i javne službe. Kolektivni ugovor sa poslodavcem zaključuje se na nivou poslodavca kao pravnog ili fizičkog lica (preduzetnika) koje ima zaposlene.

⁹² ITUC GRI (2023): Pravo na kolektivno pregovaranje. <https://www.globalrightsindex.org/en/2023/VIOLATIONS/right-to-collective-bargaining> (poslednji put pristupljeno: 03.01.2024).

⁹³ Urdarević, Bojan (2021): Pravo na kolektivno pregovaranje. Dodatne analize pojedinih radnopravnih instituta kao podrška rešenjima iz Alternativnog modela Zakona o radu. Centar za dostojanstven rad.

⁹⁴ Ibid.

restrukturiranja i uključuju zahteve za neisplaćene zarade, otklanjanje zaostalih plata, otpremnine, a ponekad i ukidanje privatizacije, vraćanje vlasničkih prava radnika i/ili preuzimanje firme od strane vlade.⁹⁵ U privatnom sektoru, štrajkovi i industrijske akcije mogu imati različite oblike (protesti, blokade saobraćaja, demonstracije) u različitim kontekstima, često u firmama koje su na ivici bankrota ili uopšte ne posluju kao rezultat, na primer, neuspele privatizacije.⁹⁶ Stoga je ponekad teško kategorisati industrijske akcije radnika čije su firme efektivno zatvorene. Često ove akcije mogu uključivati pregovore sa lokalnim i centralnim vlastima, uključujući organizovane odlaske u Beograd i masovne proteste radi pritiska na vladu, odnosno nadležna ministarstva.⁹⁷ Štrajkovi se dešavaju gotovo isključivo na nivou preduzeća, a ocenjuje se da sindikati u Srbiji danas nisu u mogućnosti niti imaju kapacitet da organizuju veće socijalne proteste ili štrajkačke akcije.⁹⁸ Stručnjaci za radno pravo, uključujući i one intervjuisane za ovu studiju, slažu se da je postojeći Zakon o štrajku zastareo i neusklađen sa međunarodnim standardima, što je potvrđeno i u Izveštajima EU o napretku Srbije.⁹⁹

Prema Globalnom indeksu prava Međunarodne konfederacije sindikata (ITUC), zastrašivanje, pretnje i odmazde protiv predstavnika sindikata su široko rasprostranjeni i uključuju otpuštanja, premeštaj, degradacije radnika i članova sindikata, ili korišćenje pretnji.¹⁰⁰

Jedan od indikativnih primera je slučaj članova štrajkačkog odbora u jednom automobilskom preduzeću u Centralnoj Srbiji, koji su u maju 2021. stavljeni na plaćeno odsustvo. U junu iste godine Inspektorat za rad je podneo prekršajnu prijavu protiv rukovodstva preduzeća zbog pokušaja prekida štrajka, jer je trinaest radnika koji su učestvovali u štrajku, uključujući i ceo štrajkački odbor, nezakonito stavljeni na odsustvo, a odboru je onemogućen pristup pogonu.¹⁰¹ Zabeleženi su i fizički napadi od strane privatnog obezbeđenja kompanije, sa ishodima koji su varirali od nepodizanja optužbi protiv napadača do novčanih kazni.¹⁰²

3.9.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Iako je zabranjena nacionalnim i međunarodnim pravom, diskriminacija i odmazda prema radnicima koji ostvaruju svoja zaštićena prava i dalje je sveprisutan problem u Srbiji i može imati različite oblike, uključujući pretnje, zastrašivanje, nezakonito otpuštanje ili raspoređivanje na lošije radno mesto.

Rizici od kršenja prava na slobodu udruživanja, kolektivnog pregovaranja i prava na štrajk u Srbiji su prisutni širom zemlje i mogu biti prisutni u svim sektorima, jer postoje značajni nedostaci u zakonskom okviru, dok je socijalni dijalog slab, a kolektivni ugovori su retki.

Sledeći faktori mogu ukazivati na povećan rizik:

- Visok procenat radnika u preduzeću ili sektoru koji su potpisali ugovor o radu koji se smatra „radom van radnog odnosa“, kao što su privremeni i povremeni poslovi, posebne usluge, ugovori o zastupanju i posredovanju, ugovori o obuci i usavršavanju i ugovori o dodatnom radu. Primeri sektora sa visokim prisustvom takvih ugovora su poljoprivreda, građevinarstvo, turizam i usluge.
- Privatizovana i restrukturirana preduzeća u sektoru procesne proizvodnje. Prijavljeni primeri razbijanja sindikata i kršenja prava na štrajk uključuju tekstilne, automobilske i metalske kompanije.
- ^{d)} Visoke stope nezaposlenosti i ekonomska nerazvijenost – regioni južne i jugoistočne Srbije imaju najveću stopu nezaposlenosti¹⁰³, a isti regioni imaju najveći broj nerazvijenih i visoko nerazvijenih opština¹⁰⁴

⁹⁵ Eurofound (2012): Serbia: Industrial relations profile. <https://www.ilo.org/dyn/travail/docs/2402/Eurofound%20Report%202012.pdf> (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

⁹⁶ Detaljnije o štrajkovima u privatizovanim preduzećima: <https://www.cadtm.org/Labour-strikes-in-Serbia-the-Pit> (poslednji put pristupljeno: 24.01.2024).

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Lađevac, Bojan (2017): Sindikati u Srbiji u pokretu? Friedrich Ebert Stiftung.

⁹⁹ Evropska komisija (2023): Izveštaj za Srbiju za 2023. godinu, str. 118.

¹⁰⁰ ITUC GRI (2023): Countries Global Rights Index 2023. <https://www.globalrightsindex.org/en/2023./countries/srb> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023).

¹⁰¹ ITUC GRI (2023): Serbia - ITUC Survey of violations of trade union rights. <https://survey.ituc-csi.org/Serbia.html?lang=en#tabs-3> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023).

¹⁰² Centar za istraživačko novinarstvo Srbije (n.d.): Napadi privatnog obezbeđenja. <https://www.cins.rs/baze-podataka/napadi-privatnog-obezbedenja/> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023).

¹⁰³ SORS (2023): Stopa nezaposlenosti prema polu, regionu i starosnim grupama. <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/240003020304?language-Code=sr-Cyrl> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

¹⁰⁴ Razvojna agencija Srbije (n.d.): Spisak opština po stepenu razvoja. <https://ras.gov.rs/uploads/2017/09/mapa-uredba-sr-eng.pdf> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

3.10. Nejednako postupanje

3.10.1. Pravni okvir

SCDDA

SCDDA, u okviru svoje definicije rizika za ljudska prava, definiše „zabranu nejednakog postupanja pri zapošljavanju, na primer po osnovu nacionalnog i etničkog porekla, socijalnog porekla, zdravstvenog stanja, invaliditeta, seksualne orijentacije, starosti, pola, političkog mišljenja, veroispovesti ili uverenje, osim ako je to opravdano uslovima zaposlenja; nejednako postupanje obuhvata, posebno, isplatu nejednake naknade za rad jednake vrednosti”.¹⁰⁵

Iako su usko povezani koncepti, nejednako postupanje i diskriminacija mogu imati različita značenja. Nemački Opšti zakon o jednakom postupanju (nemačka skraćenica: AGG) ne pominje diskriminaciju, već nejednako postupanje, jer ne mora svaka razlika u postupanju koja podrazumeva nedostatak nužno biti diskriminatorna. Razlika između nejednakog postupanja i diskriminacije pri zapošljavanju često se definiše u odnosu na koncept „zaštićenog statusa“, odnosno nacionalnog i etničkog porekla, socijalnog porekla, zdravstvenog statusa, invaliditeta, seksualne orijentacije, starosti, pola, političkog mišljenja, vere ili uverenja. Nejednako postupanje na osnovu zaštićenog statusa uvek se smatra diskriminacijom. Pored toga, diskriminacija je uvek protivzakonita, dok nejednako postupanje može, ali i ne mora biti protivzakonito, u zavisnosti od okolnosti.

Srpsko pravo

Srbija je ratifikovala Konvenciju MOR-a br. 111 o diskriminaciji (zapošljavanje i zanimanje) i Konvenciju MOR-a br. 100 o jednakim naknadama 2000. godine.

Zabrana diskriminacije je ustavna kategorija, jer je članom 21. Ustava Republike Srbije zabranjena svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Pored toga, član 15. garantuje ravnopravnost žena i muškaraca.¹⁰⁶

Zakonodavni i institucionalni okvir Srbije za očuvanje osnovnih prava je uglavnom uspostavljen. Zakon o zabrani diskriminacije zabranjuje diskriminaciju privrednih subjekata u kontekstu rada i zapošljavanja, kao i u kontekstu pružanja dobara i usluga. Prema Zakonu, zaštita od diskriminacije mora biti zagarantovana svim radnicima, bez obzira na oblik njihovog angažovanja. Jedna od najvažnijih odredbi Zakona je osnivanje Poverenika za zaštitu

ravnopravnosti, nezavisne državne institucije sa mandatom da daje preporuke i mišljenja o slučajevima diskriminacije, štiti ravnopravnost i nadgleda sprovođenje propisa protiv diskriminacije.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti u Srbiji je prvi put donet 2009. godine, a izmenjen 2021. Usaglašen je sa Zakonom o zabrani diskriminacije. Zakon predviđa da poslodavci moraju da obezbede jednak pristup pravima svim radnicima, bez obzira na njihov pol i porodični status. Ova prava obuhvataju jednak pristup zapošljavanju i samozapošljavanju, zanimanju, napredovanju i druga prava u vezi sa zapošljavanjem i drugim oblicima plaćenog radnog angažovanja. Zakon takođe uvodi obavezu za poslodavce da vode evidenciju o rodno razvrstanim podacima, u ukupnim brojevima i procentima, o fazi zapošljavanja, zaposlenju, kvalifikacijama, izvršnim nivoima, platama i fluktuaciji. Pored toga, poslodavci koji zapošljavaju preko 50 zaposlenih imaju obavezu da godišnje izveštavaju o proceni rodne ravnopravnosti u organizaciji, razlozima za eventualni rodni disbalans u strukturi zaposlenih, planu upravljanja rizicima i njegovoj implementaciji i drugim sprovedenim merama ublažavanja. Izveštaji se podnose Ministarstvu za ljudska i manjinska prava.

Zakon o radu takođe zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih, s obzirom na pol, rođenje, jezik, rasu, boju kože, starost, trudnoću, zdravstveno stanje, odnosno invalidnost, nacionalnu pripadnost, veroispovest, bračni status, porodične obaveze, seksualno opredeljenje, političko ili drugo uverenje, socijalno poreklo, imovinsko stanje, članstvo u političkim organizacijama, sindikatima ili neko drugo lično svojstvo. Pored toga, garantuje jednake plate za jednak rad (ili rad jednake vrednosti). Međutim, Zakon o radu takođe poznaje takozvani „rad van radnog odnosa“ i ne smatra radnike sa ugovorima po ovom režimu zaposlenima, čime ih sprečava da ostvaruju različita radna prava, uključujući prava koja se odnose na zabranu diskriminacije, ostavljajući ovu grupu radnika ranjivim i pod povećanim rizikom. Srbija je usvojila nove strategije za borbu protiv diskriminacije i inkluzije Roma, kao i akcione planove za rodnu ravnopravnost i inkluziju Roma.¹⁰⁷ Akcioni plan za sprovođenje Strategije o prevenciji i zaštiti od diskriminacije, uključujući odgovarajuća sredstva, usvojen je u oktobru 2022. godine, za period 2022.-2030. Strategija i prateći akcioni plan imaju četiri specifična cilja: 1) Nacionalni pravni okvir usklađen sa međunarodnim standardima i praksom za borbu protiv diskriminacije; 2) Antidiskriminacijska perspektiva sistemski uvedena u kreiranje, sprovođenje i praćenje javnih politika; 3) Unapređena ravnopravnost i povećana socijalna uključenost grupa sa povećanim rizikom od diskriminacije; 4) Unapređen sistem prevencije i zaštite od diskriminacije.

Evropska komisija u svom izveštaju o Srbiji za 2022. godinu podvlači da, iako je zakonodavni okvir na snazi, treba ga dosledno i efikasno sprovoditi. Jedna od preporuka izveštaja za Vladu Srbije je da počne sa primenom strategija za borbu protiv diskriminacije i rodne ravnopravnosti.

¹⁰⁵ Federalni službeni glasnik (2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja od 16. jula 2021. godine. https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/Internationales/act-corporate-due-diligence-obligations-supply-chains.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

¹⁰⁶ Ustav Republike Srbije. „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 98/2006 i 115/2021.

¹⁰⁷ Evropska komisija (2022): Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu, str. 5

3.10.2. Prekršaji i rizici

Godišnji izveštaji Poverenika za zaštitu ravnopravnosti pokazuju da su u ukupnom broju primljenih pritužbi najčešće pritužbe koje se odnose na oblast zapošljavanja, pored onih koje se odnose na procese sa javnim institucijama (sudovima, opštinama, ministarstvima itd).

	2020	2021	2022
% pritužbi na oblast zapošljavanja	27.3%	24.6%	21.1%

Tabela: % pritužbi koje se odnose na oblast zapošljavanja u ukupnom broju pritužbi zaprimljenih kod Poverenika za zaštitu ravnopravnosti u periodu 2020-2022¹⁰⁸

Dalja analiza izveštaja Poverenika pokazuje da su najčešći osnov pritužbi na diskriminaciju u oblasti zapošljavanja: pol, bračno i porodično stanje, zdravstveno stanje, godine života, članstvo u političkim ili sindikalnim organizacijama, invaliditet, nacionalnost ili etničko poreklo. Pored izveštaja Poverenika, i drugi relevantni podaci ukazuju da su žene izložene povećanom riziku od diskriminacije na tržištu rada. Položaj žena na tržištu rada u Srbiji i dalje je nepovoljan u odnosu na položaj muškaraca. Stopa zaposlenosti muškaraca (20–64-godišnjaka) je viša za 14,9 procentnih poena, a stopa aktivnosti za 15,2 procentna poena viša od one za žene.¹⁰⁹ Prema podacima državnog zavoda za statistiku, muškarci su zarađivali 8,8 odsto više od svojih koleginja. Najveći jaz u platama bio je u sektoru finansija i osiguranja, gde su žene imale čak 21 odsto niže plate od svojih muških kolega. Evropski institut za rodnu ravnopravnost izvestio je da je stopa zaposlenosti žena niska i da je manja verovatnoća da će žene starije od 45 godina naći posao.¹¹⁰

Iako su uznemiravanje, seksualno uznemiravanje i seksualna ucena u vezi sa radom izričito zabranjeni, uključujući i tokom zapošljavanja, stručnog usavršavanja ili napredovanja, 36% žena navodi da su doživele najmanje jedan oblik seksualnog uznemiravanja na poslu u poređenju sa 12% muškaraca.¹¹¹ Tačnije, 29% žena koje su odgovorile da su doživele neki oblik seksualnog uznemiravanja na radnom mestu, bile su izložene seksualnim gestovima, šalama ili zvucima.¹¹²

Drugi uobičajeni aspekt diskriminacije na osnovu pola je diskriminacija na osnovu porodijskog i porodičnog statusa. Iako zakon dozvoljava i porodijsko i roditeljsko odsustvo, i dalje postoje stereotipne predrasude zasnovane na polu o tome da su briga o deci i poslovi u domaćinstvu odgovornost žene. Žene su radile 2,5 sata više dnevno od muškaraca na poslovima nege dece i starih. Ovo je jedan od najvećih jazova u oblasti „vremena“ (16,2 poena) između EU-27 i Srbije u indeksu rodne ravnopravnosti za 2021. godinu. Izmenama i dopunama Zakona o finansijskoj podršci porodicama sa decom, usvojenim u decembru 2021. godine, uklonjene su neke diskriminatorne odredbe u pogledu prava na porodično odsustvo, ali je potrebno dalje usaglašavanje zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU u pogledu prava na očinstvo, roditeljsko i porodijsko odsustvo. Ovo uključuje dalje definisanje ovih prava u srpskom zakonodavstvu u skladu sa njihovim definicijama i svrhom u pravnim tekovinama EU.¹¹³

Indikativan slučaj kršenja porodijskih/roditeljskih naknada je slučaj Snežane Pešović, koja je 2018. godine izašla u javnost sa slučajem diskriminacije svog poslodavca. Pešovićeva je tvrdila da je i pored toga što je bila u radnom odnosu 12 godina, ostala neprijavljena i da njen poslodavac nije uplaćivao doprinose za zdravstveno i penzijsko osiguranje, kako to zakon nalaže. Saznavši da je trudna, Pešovićeva je od svog poslodavca tražila da je prijavi kako bi mogla da prima porodijsku naknadu. Njen poslodavac je pristao, ali samo pod uslovom da ona sama uplaćuje doprinose i potpiše sporazum o dobrovoljnom raskidu koji omogućava poslodavcu da joj da otkaz po želji poslodavca. Do kraja porodijskog odsustva, beneficija koju je primala bila je manja od doprinosa koje je poslodavac primoravao da sama uplaćuje. Njen poslodavac se pozvao na opciju dobrovoljnog otkaza kada se njen slučaj pojavio u medijima. Poverenica za zaštitu ravnopravnosti pristala je da preuzme slučaj i zastupa Pešovićevu u tužbi protiv njenog poslodavca. Apelacioni sud je u decembru 2021. godine doneo pravosnažnu presudu kojom je potvrđena presuda Višeg suda iz aprila 2021. godine, kojom je utvrđeno da je okrivljeni izvršio delo diskriminacije.¹¹⁴

Može se sa sigurnošću pretpostaviti da mnogi slučajevi ostaju neprijavljeni – nezavisna anketa sprovedena 2021. godine pokazala je da je znanje o tome gde treba prijaviti diskriminaciju zasnovanu na polu i dalje nisko, što verovatno doprinosi nižim stopama prijavljivanja uopšte.¹¹⁵

¹⁰⁸ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti (2022): Godišnji izveštaji Poverenika za zaštitu ravnopravnosti 2020-2022. <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/izvestaji/> (poslednji put pristupljeno: 15.01.2024).

¹⁰⁹ Evropska komisija (2022): Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu, str. 109.

¹¹⁰ Stejt department Sjedinjenih Država (2023): Izveštaji za 2022. godinu o praksi ljudskih prava: Srbija. Biro za demokratiju, ljudska prava i rad. state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/serbia (poslednji put pristupljeno: 15.01.2024).

¹¹¹ Kvinna till Kvinna Foundation (2022): Gender-based Discrimination And Labour In Serbia. [kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2022/02/EU_Gender_Labour_2022_ENG.pdf](https://www.kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2022/02/EU_Gender_Labour_2022_ENG.pdf) (poslednji put pristupljeno: 16.01.2024).

¹¹² Ibid.

¹¹³ Evropska komisija (2022): Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu, str. 109.

¹¹⁴ Slučaj Snežane Pešović: www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/serbia (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

¹¹⁵ Evropska komisija (2022): Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu, str. 109.

Romi su jedna od najugroženijih grupa u Srbiji, suočena sa začaranim krugom sistemske socijalne isključenosti, koja uključuje ekstremno siromaštvo, nedostatak pristupa obrazovanju i zapošljavanju i diskriminaciju. Iako su povećani pristup obrazovanju i zapošljavanju prepoznati u javnoj politici kao ključni za razbijanje kruga isključenosti, brojke nisu ohrabrujuće pošto samo 64% romske dece završi osnovno obrazovanje, u poređenju sa 99% dece u opštoj populaciji. Od ovog broja samo 56% nastavi sa srednjim obrazovanjem.¹¹⁶ Kada je reč o zapošljavanju, 60% Roma navodi da se suočilo sa diskriminacijom u procesu zapošljavanja, a 15% je iskusilo diskriminaciju na radnom mestu, mada ovaj poslednji procenat treba tumačiti u korelaciji sa ukupnom niskom stopom zaposlenosti među romskom populacijom.¹¹⁷ Nizak nivo obrazovanja dalje vodi pristupu samo poslovima sa niskim kvalifikacijama i niskim platama, sa malo ili bez šansi za napredovanje, nastavljajući ciklus siromaštva i socijalne isključenosti. Štaviše, zbog istih faktora, Romi su izloženi većem riziku da rade u neformalnom, privremenom ili sezonskom zapošljavanju, što ograničava njihova radna prava, uključujući zaštitu od diskriminacije.

Iako postoji pravni okvir za zaštitu osoba sa invaliditetom od diskriminacije, one su i dalje među grupama sa najvećim rizikom od diskriminacije. Faktori koji stoje iza takve situacije su višestruki i složeni i uključuju nedostatak pristupa obrazovanju (često uključujući fizičku nepristupačnost obrazovnih institucija) koji dovodi do niskog nivoa obrazovanja, neadekvatnih radnih mesta ili uslova rada, kao i stereotipa i pogrešnih shvatanja o radnoj sposobnosti osoba sa invaliditetom.

Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, usvojenim 2009. godine, definisan je sistem kvota za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Poslodavci od 20 do 49 zaposlenih dužni su da zaposle jedno lice sa invaliditetom, a poslodavci na svakih dodatnih 50 zaposlenih treba da zaposle još jednu osobu sa invaliditetom, u skladu sa sistemom kvota. Ukoliko poslodavac ne postupi po zakonu, pravno lice se kažnjava novčanom kaznom do najviše 1.000.000 dinara. Poslodavci sa više od 20 zaposlenih mogu se osloboditi obaveze tako što će uplatiti mesečnu naknadu do polovine prosečne zarade nacionalnom fondu za svako nepopunjeno radno mesto rezervisano za lice sa invaliditetom u okviru sistema kvota. Iznos nije fiksni i prati povećanje prosečne zarade, prilagođavajući se na mesečnom nivou. Prema članu 25. Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, sva novoosnovana privredna društva oslobođena su plaćanja naknade predviđene sistemom kvota tokom prvih 24 meseca od osnivanja/registracije kod Agencije za javne registre. Ovo stvara potencijalni rizik da bi vlasnik kompanije mogao da preimenuje svoju

kompaniju (tako što će je zvanično zatvoriti i otvoriti pod drugim imenom) i tako izbeći plaćanje kazne predviđene kvotom.¹¹⁸

3.10.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Iako je zakonodavni okvir za zaštitu od diskriminacije uspostavljen, on se još uvek mora dosledno i efikasno sprovesti. Relevantni izveštaji i prateći podaci ukazuju da su žene, Romi i osobe sa invaliditetom grupe sa visokim rizikom od diskriminacije. Ovaj rizik se povećava u slučajevima interseksionalnosti između ovih ranjivih grupa (npr. Romkinje, žene sa invaliditetom).

Sektori sa rasprostranjenošću niskokvalifikovanih poslova (npr. poljoprivreda) ukazuju na veći rizik, kao i na značajno prisustvo ugovora o „radu van radnog odnosa“ (sezonski, privremeni i povremeni poslovi) koji nude ograničenu ili nikakvu zaštitu radnih prava, uključujući zaštitu od diskriminacije.

3.11. Adekvatna plata za život

3.11.1. Pravni okvir

SCDDA

Nemački Zakon o lancima snabdevanja propisuje u č. 2 (2) br. 8 „zabrana zadržavanja odgovarajuće plate za život; adekvatna plata za život iznosi najmanje minimalnu zaradu utvrđenu važećim zakonom, a pored toga se utvrđuje u skladu sa propisima mesta zaposlenja.“¹¹⁹

Pravo na adekvatnu zaradu je ljudsko pravo propisano međunarodnim pravom: Ustavom Međunarodne organizacije rada (MOR) (1919), Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima (1948), Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), i Konvencijom MOR br. 131 o utvrđivanju minimalne zarade (1970). Takođe je definisano kao osnovno socijalno pravo u Evropi: u Evropskoj socijalnoj povelji (1961), Povelji Zajednice o osnovnim socijalnim pravima za radnike (1989) i Evropskom stubu socijalnih prava (2017).

¹¹⁶ Savet za regionalnu saradnju (2022) : Strategija za socijalno uključivanje Roma u Republici Srbiji 2022-2030, str. 29-30.

¹¹⁷ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti (2021): Percepcija romske zajednice o diskriminaciji, str. 23-25.

¹¹⁸ Tim tehničke podrške MOR-a za dostojanstven rad i Državna kancelarija za Centralnu i Istočnu Evropu (2019): „Jedva sam čekao da počnem“ – Glas sa inkluzivnih radnih mesta u Republici Srbiji, str. 6-7.

¹¹⁹ Federalni službeni glasnik (2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja od 16. jula 2021. godine, odeljak 2 – Definicije. https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/Internationales/act-corporate-due-diligence-obligations-suppli-chains.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (poslednji pristup: 12.01.2024).

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 23, kaže: „Svako ko radi ima pravo na pravednu i zadovoljavajuću naknadu koja njemu i njegovoj porodici obezbeđuje egzistenciju koja odgovara ljudskom dostojanstvu i koja će, ako bude potrebno, biti upotpunjena drugim sredstvima socijalne zaštite.”¹²⁰ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, član 7, kaže: „Države potpisnice ovog Pakta priznaju pravo svakoga na uživanje pravednih i povoljnih uslova rada koji osiguravaju, posebno: (a) naknadu koja obezbeđuje svim radnicima, kao minimum: [...] (ii) pristojan život za sebe i njihove porodice u skladu sa odredbama ovog pakta.”¹²¹

Uskraćivanje adekvatne plate za život treba razmotriti u kontekstu posledica koje to ima po pojedinca i društvo. Svako kome plata ne omogućava da zadovolji osnovne potrebe za sebe i svoje porodice suočava se sa posledicama siromaštva: nesigurnošću hrane, neadekvatnim stanovanjem, teškoćama u pristupu obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, nedostatkom socijalne sigurnosti i isključenošću iz političkog i kulturnog života. Omogućavanje i podsticanje niskokvalifikovane radne snage kao konkurentске prednosti za investicije, predstavlja kršenje međunarodnih standarda rada i može dovesti do nemogućnosti stvaranja stabilnih visokokvalifikovanih radnih mesta, što rezultira usporavanjem ekonomskog rasta.¹²²

Pravni stručnjaci i zagovornici ljudskih prava, uključujući i one intervjuisane za ovu studiju, slažu se da je razlika između minimalne zarade i adekvatne zarade za život lažna dilema. Ako minimalna zarada ne omogućava pristojan život radnicima i njihovim porodicama, ne ostvaruje se pravo na adekvatnu platu za život. Stoga je zalaganje za koncept adekvatne zarade jednako zagovaranju da je minimalna zarada takođe i plata za život.¹²³

DKRO ne sadrži preciznu definiciju pojma „adekvatna zarada“, navodeći da „adekvatna plata za život iznosi najmanje minimalnu zaradu propisanu važećim zakonom i, osim toga, utvrđuje se u skladu sa propisima mesto zaposlenja“. U Često postavljanim pitanjima koje je objavio BAFA dalje se objašnjava da je „lokalna zakonska minimalna plata dovoljna samo kao opšte pravilo i nije adekvatna u svakom slučaju. Uz to, „adekvatna plata za život“ nije nužno veća od zakonske minimalne zarade”¹²⁴ Dalje, pojašnjava se da „Prema slovu Zakona, moraju se primenjivati standardi koji važe na mestu zaposlenja. Ukoliko preduzeće nije u mogućnosti da odredi metod obračuna koji je priznat u mestu zaposlenja, ono bira, po sopstvenom nahođenju, jednu od utvrđenih metoda (npr. Anker metodologiju). Izbor metode obračuna i kratko objašnjenje moraju biti evidentirani.”¹²⁵

Srpsko pravo

Iako je Srbija ratifikovala pomenute međunarodne konvencije koje postavljaju standarde za ovu temu, međunarodna tela (Evropski komitet za socijalna prava i Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava) izrazila su zabrinutost u pogledu načina na koji je minimalna zarada definisana u srpskom Zakonu o radu, konkretno o tome da ne uzima u obzir troškove života i doprinose socijalnih partnera, da se ne revidira redovno i da je nedovoljna da obezbedi pristojan životni standard.

Zakon o radu Srbije pominje „pravo na adekvatnu zaradu“ među pravima zaposlenih, ali ovaj pojam nije dalje definisan u sledećim članovima Zakona (kao ni drugi uobičajeni termini, kao što su „plata za život“, „razumna zarada“, „pristojna zarada“). Zakon o radu definiše pojam „minimalne zarade“, koju u septembru svake godine za narednu godinu utvrđuje Socijalno-ekonomski savet koji čine Vlada, reprezentativni sindikati i reprezentativna udruženja poslodavaca. Ako Savet ne postigne konsenzus u roku od 15 dana od početka pregovora, odluku donosi Vlada. Više od 10 godina nije postignut konsenzus među strankama, a odluku je donela Vlada.

Zakon o radu pravi razliku između minimalne i ugovorene zarade – minimalna zarada ne može biti ugovorena zarada, već zarada koju poslodavac zvaničnom odlukom uvodi na određeno vreme u slučaju da zaposlenima ne može da isplaćuje ugovorenu zaradu, zbog poslovnih ili finansijskih poteškoća.

Takođe, minimalna zarada definisana Zakonom odnosi se samo na zaposlene, odnosno radnike sa ugovorom o radu, dok za druge vrste radnog angažovanja (npr. privremeni rad, sezonski rad) minimalna zarada nije garantovana.

¹²⁰ Ujedinjene nacije (1948): Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023).

¹²¹ Ujedinjene nacije (1966): Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (poslednji pristup: 16.12.2023).

¹²² Bradaš, Sarita (2021): Pravo na adekvatnu zaradu. Dodatne analize pojedinih radnopravnih instituta kao podrška rešenjima iz Alternativnog modela Zakona o radu. Centar za dostojanstven rad.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Savezno Ministarstvo za rad i socijalna pitanja (2023): Često postavljana pitanja vezana za Zakon o lancima snabdevanja. <https://www.csr-in-deutschland.de/EN/Business-Human-Rights/Supply-Chain-Act/FAQ/faq.html#doc3a956fcc-c35e-4655-a96a-6a39a1a0a2cfbodyText9> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

¹²⁵ Ibid.

3.11.2. Prekršaji i rizici

Vlada Srbije je za 2024. odredila minimalnu neto zaradu na 271 dinar (2,11 evra) po satu (47.154 dinara ili 402 evra mesečno), što predstavlja povećanje od 17,8 odsto u odnosu na prethodnu godinu. Zahtev sindikata je bio da se neto minimalna zarada odredi na nivou minimalne tržišne korpe, indikatora koji je utvrdila Vlada, a koji prema poslednjim dostupnim podacima (jun 2023) iznosi 52.155,31 dinara ili 449 evra.

Iako se u Zakonu o radu Srbije radi o dva različita koncepta, u praksi se minimalna zarada često smatra ugovorenom zaradom. Državne institucije ostaju bez reakcije na ovu raširenu praksu – godišnji izveštaji Inspektorata za rad ne daju nikakve podatke o nadzoru instituta minimalne zarade, dok u sudskoj praksi prevladavaju tumačenja u korist poslodavaca.¹²⁶

Podaci Fiskalnog saveta otkrivaju i razmere isplate minimalne zarade: 20 odsto zaposlenih u Srbiji prima minimalac, što Srbiju čini evropskim rekorderom po procentu zaposlenih na minimalcu. Poređenja radi, procenat radnika koji primaju minimalnu platu u Nemačkoj je 2-5%.¹²⁷

U junu 2022. godine, tri sindikata i osamnaest organizacija potpisala su Deklaraciju o plati za život koja se zalaže da se obračun realnih troškova života uključi u zvaničnu statistiku Republike Srbije i postane parametar pri utvrđivanju minimalne zarade, te da se u Zakon o radu uvede institut „plata za život”. Prema inicijatorima ove platforme, samo 10 odsto zaposlenih u Srbiji prima platu za život.

Poslednji dostupni zvanični podaci pružaju dodatni uvid i kontekst o platama u Srbiji. Prema istraživanju o strukturi zarada Republičkog zavoda za statistiku¹²⁸, na osnovu podataka iz 2018. godine, 17,86 odsto radnika u Srbiji prima nisku zaradu. U ovom istraživanju, plate jednake ili manje od 2/3 bruto srednje plate po satu smatraju se „niskim zaradama”.

Kada se razvrsta po sektorima, najveći procenat radnika sa niskim platama je u sektoru smeštaja i ishrane (37,5%), administrativnih i pomoćnih usluga (34,1%), građevinarstva (29,8%), umetnosti, zabave i sporta (28,4%), maloprodaje i veleprodaje (25,9%). Što se tiče veličine preduzeća, procenat je najveći u malim preduzećima sa 10-49 zaposlenih.¹²⁹ U pogledu vrste ugovora, procenat je značajno veći kod radnika sa ugovorima o radu na određeno i povremeno (39,03%) i ugovorima na određeno vreme (27,31%), u odnosu na ugovore na neodređeno (15,07%).

3.11.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Srpski pravni okvir sadrži institut minimalne zarade, međutim sindikati, zagovornici ljudskih prava, pa i međunarodna tela poput Evropskog komiteta za socijalna prava i Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava slažu se da ni njegova definicija ni praksa nisu dovoljne da obezbede da minimalne zarade omogućavaju pristojan životni standard.

Takođe, minimalna zarada definisana Zakonom odnosi se samo na zaposlene, odnosno radnike sa ugovorom o radu, dok za druge vrste radnog angažovanja (npr. privremeni rad, sezonski rad) minimalna zarada nije garantovana.

Indikacije visokog rizika uključuju:

- Preduzeća koja posluju u sektorima sa visokim procentom radnika sa niskim platama: prerađivačka industrija, sektor smeštaja i prehrambenih usluga, administrativne i pomoćne usluge, građevinarstvo, umetnost, zabava i sport, maloprodaja i veleprodaja;
- Mala preduzeća sa 10-49 zaposlenih;
- Preduzeća sa visokim procentom niskokvalifikovanih poslova;
- Preduzeća u nerazvijenim regionima (Južna i Jugoistočna Srbija).

3.12. Nezakonito iseljenje i preseljenje

3.12.1. Pravni okvir

SCDDA

SDDA, u okviru svoje definicije rizika za ljudska prava, definiše „zabranu protivpravnog iseljenja i zabranu protivpravnog oduzimanja zemljišta, šuma i voda za sticanje, uređenje ili drugu upotrebu zemljišta, šuma i voda čije korišćenje obezbeđuje egzistenciju čoveka”.¹³⁰

U kontekstu SCDDA, važno je napraviti razliku između nezakonitog iseljenja/preseljenja i prisilnog preseljenja.

Nedobrovoljno preseljenje stanovništva može biti

¹²⁶ Bradaš, Sarita (2021): Pravo na adekvatnu zaradu. Dodatne analize pojedinih radnopravnih instituta kao podrška rešenjima iz Alternativnog modela Zakona o radu. Centar za dostojanstven rad.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Republički zavod za statistiku Srbije (2020): Istraživanje o strukturi zarade, 2018. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/publikacije/publication/?p=12774> (poslednji pristup 20.12.2023).

¹²⁹ Istraživanje ne obuhvata mikro preduzeća sa manje od 10 zaposlenih.

¹³⁰ Federalni službeni glasnik (2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja od 16. jula 2021. godine, odeljak 2 – Definicije. https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/Internationales/act-corporate-due-diligence-obligations-supply-chains.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

uzrokovano raznim okidačima, uključujući prirodne katastrofe, kao što su zemljotresi, uragani i poplave, politički događaji, kao što su ratovi i unutrašnji sukobi, kao i razvojni/infrastrukturni projekti. Do nedobrovoljnog preseljenja dolazi kada pogođeni pojedinci ili zajednice nemaju pravo da se usprotive kupovini zemljišta, što rezultira preseljenjem, ali ono nije nužno u isto vreme i protivzakonito. Kupovina zemljišta od strane države, ili eksproprijacija, uobičajena je u infrastrukturnim projektima, a u svim zemljama sveta, vlade su zakonski obavezne da plate „pravednu” ili „pravičnu” nadoknadu za eksproprijisanu privatnu imovinu.¹³¹ Međutim, primena ovakvih propisa značajno varira širom sveta, a štaviše, posledice prinudnog preseljenja ne mogu se meriti isključivo u ekonomskim terminima, već mogu dovesti i do narušavanja sredstava za život i potencijalnog raspada zajednica¹³²

Projekti u privatnom sektoru, posebno u sektoru rudarstva, takođe mogu izazvati nedobrovoljno i potencijalno nezakonito preseljenje, sa istim posledicama koje su gore opisane. S obzirom na delokrug SCDDA, odnosno regulisanje obaveza preduzeća duž njihovih lanaca snabdevanja, u ovoj studiji biće analizirani samo rizici vezani za raseljavanje izazvani projektima privatnog sektora.

Srpsko pravo

I pravo na odgovarajući smeštaj i pravo na slobodu od prinudnog iseljenja nisu posebno zaštićeni Ustavom Republike Srbije. Međutim, ustavni okvir Srbije garantuje pravo na adekvatno stanovanje tako što zahteva direktno sprovođenje ljudskih i manjinskih prava zaštićenih Ustavom, široko prihvaćenim principima međunarodnog prava i ratifikovanim međunarodnim ugovorima i zakonima (član 18).

Član 58. Ustava garantuje mirno posedovanje sopstvene imovine kao i svih imovinskih prava stečenih legitimnim putem. Članom je propisano da se pravo svojine može ukinuti ili ograničiti samo u javnom interesu utvrđenom na osnovu zakona i samo u zamenu za naknadu koja ne može biti niža od tržišne vrednosti.

Zakonodavstvo u vezi sa prinudnim preseljenjem podeljeno je na različite zakone koji su klasifikovani prema predmetima koje regulišu. To uključuje Zakon o opštem upravnom postupku, Zakon o izvršenju i obezbeđenju, Zakon o stanovanju, Zakon o planiranju i izgradnji, Zakon o komunalnim delatnostima i Zakon o eksproprijaciji. Sve obaveze koje proizilaze iz priznatih međunarodnih ugovora uključene su u ovo zakonodavstvo.

Prema izveštaju Biznis centra za ljudska prava

„Osnovna procena: primena Vodećih principa UN o ljudskim pravima i poslovanju“ (2019), iako Srbija ima dovoljan set zakona za zaštitu imovinskih prava, ova prava bi mogla biti spora u primeni.¹³³

Jedan od najvidljivijih nedostataka srpskog pravnog sistema je to što ne daje pravo na odgovarajuće stanovanje kao „samostalno pravo“, alternativni smeštaj, zabranu prinudnog iseljenja i druge pravne garancije. Zakonodavstvo zahteva da se sudski nalozi za prinudno iseljenje izvršavaju samo u kombinaciji sa zaštitom lica koja se deložiraju. Beogradski centar za ljudska prava u svom izveštaju za 2019. konstatuje da ove zaštitne mere ili ne postoje ili su nedovoljne. Nadležni subjekti oklevaju da sprovedu važeće zakonske odredbe koje idu u korist deložiranih, posebno kada je u pitanju privatna svojina.

3.12.2. Prekršaji i rizici

U skladu sa međunarodnim standardima i smernicama (npr. Osnovni principi i smernice Ujedinjenih nacija o iseljavanju i raseljavanju zasnovanom na razvoju, The World Bank Involuntary Resettlement Sourcebook) procena, planiranje i izvršenje preseljenja moraju biti blagovremeni i inkluzivni. Nekoliko slučajeva zabeleženih u Srbiji ukazuje na nedostatak ažurnosti i inkluzivnosti: najnoviji je slučaj sela Veliki Krivelj u istočnoj Srbiji, koje je planirano za raseljavanje zbog razvoja obližnjeg rudnika kojim upravlja kineska rudarska kompanija Zijin. Meštani Velikog Krivelja su u nekoliko navrata apelovali na lokalne i republičke samouprave i preduzeće da ubrzaju proces raseljavanja, jer je poslovanje rudnika nastavilo da se razvija bez obzira na status procesa raseljavanja i značajno utiče na kvalitet njihovog života, uključujući zdravlje i bezbednost i sredstva za život.¹³⁶ Uz to, meštani tvrde da nedavno usvojeni predlog ne sadrži precizne podatke o rokovima i vrednosti naknada.¹³⁷

Još jedan slučaj koji treba pomenuti zbog visokog stepena zabrinutosti javnosti, iako se odnosi na razvoj javne infrastrukture, jeste prinudno preseljavanje neformalnog romskog naselja tokom projekta sanacije mosta Gazela u Beogradu 2009. godine, koji finansira EBRD i Evropska investiciona banka. Amnesty internešenel je izvestio da smatra da EBRD nije sproveda adekvatnu analizu u pogledu ljudskih prava kako bi identifikovala potencijalne negativne uticaje na ljudska prava pre planiranog preseljenja, ne pridržavajući se sopstvenih smernica i politika, i da je pogođena romska zajednica nije bila adekvatno konsultovana niti su svi njeni članovi tretirani jednako u procesu (npr. različite odredbe za one sa ili bez žprebivališta u Beogradu)¹³⁸. Ovaj slučaj naglašava važnost temeljnih i inkluzivnih procesa dužne pažnje u

¹³¹ Svetska banka (2004): Nedobrovoljno preseljenje: planiranje i implementacija u razvojnim projektima, str. 24.

¹³² Ibid.

¹³³ Beogradski poslovni centar za ljudska prava (2019): Osnovna procena: implementacija Vodećih principa UN o ljudskim pravima i poslovanju, str. 25.

¹³⁴ Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (n.d.): Specijalni izveštilac za adekvatno stanovanje kao komponentu prava na adekvatan životni standard A/HRC/4/18, Aneks 1. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Housing/Guidelines_en.pdf (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

¹³⁵ Svetska banka (2004): Nedobrovoljno preseljenje: planiranje i implementacija u razvojnim projektima. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/c1454604-7bf7-534f-9530-afb8a66c9c99/content> (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

¹³⁶ Euronews Srbija (2022): Meštani sela Krivelj tri godine čekaju iseljenja zbog rudnika: „Nadamo se da ćemo konačno videti plan“. <https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/38491/mestani-sela-krivelj-tri-godine-cekaju-iseljenja-zbog-rudnika-nadamo-se-da-cemo-konacno-videti-plan/vest> (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

¹³⁷ Stojanović, Milan (2023): Svađa i incident: Uprkos protivljenju meštana, usvojen predlog o preseljenju Krivelja. <https://n1info.rs/vesti/kakva-je-sudbi-na-krivelja-ministarka-kaze-postignut-dogovor-mestani-da-ne-znaju-s-kim/> (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

¹³⁸ Amnesty internešenel (2014): Kako je finansiranje EBRD-a doprinelo prinudnom iseljavanju u Beogradu, Srbija. <https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2023/06/eur700062014en.pdf> (poslednji put pristupljeno: 16.01.2024).

situacijama koje uključuju ili utiču na marginalizovane i ranjive grupe.

3.12.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Zbog prirode rizika od prinudnog preseljenja, odnosno njegove inherentne veze sa razvojnim projektima i propisima o eksproprijaciji, adekvatnost pravnog okvira i kapacitet i spremnost države da ga sprovede, ključni su za ublažavanje rizika. Prema izveštaju Biznis centra za ljudska prava „Osnovna procena: primena Vodećih principa UN o ljudskim pravima i poslovanju“ (2019), iako Srbija ima dovoljan set zakona za zaštitu imovinskih prava, ova prava bi mogla biti spora u primeni.

Projekti koji uključuju međunarodne finansijske institucije (MFI) mogu ukazivati na snažniji pristup prevenciji kršenja ljudskih prava, pošto međunarodne finansijske institucije imaju svoje detaljne smernice i standarde po tom pitanju. Ipak, kao što pokazuje gore citirani izveštaj Amnesti internešenela, rizik je i dalje prisutan.

Zbog prirode industrije, javna infrastruktura/građevinarstvo i rudarstvo su sektori sa visokim rizikom. Dok rizici u izgradnji javne infrastrukture mogu biti prisutni u celoj zemlji, rizici u rudarskom sektoru preovlađuju u oblastima velikih operacija: Istočna Srbija i Beogradski region (Rudarski basen Kolubara).

3.13. Korišćenje privatnih bezbednosnih snaga

3.13.1. Pravni okvir

SCDDA

Privatizacija sektora bezbednosti je doprinela efektivnijem i efikasnijem korišćenju resursa u ovoj oblasti, ali je donela i brojne izazove u vezi sa kršenjem ljudskih prava. Preduzeća mogu uticati na nekoliko ljudskih prava proklamovanih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima¹³⁹ svojim nedovoljnim ili neadekvatnim upravljanjem dimenzije bezbednosti. Ova ljudska prava obuhvataju: pravo na slobodu i bezbednost ličnosti; pravo na slobodu okupljanja; pravo na štrajk; pravo na zdravlje i na kraju pravo na

život. Dok se tradicionalno smatralo da države imaju monopol na upotrebu sile, bezbednosne funkcije se sve više poveravaju privatnom sektoru širom sveta. Slučajevi kršenja ljudskih prava počinjenih u vezi sa poslovnim aktivnostima su brojni širom sveta¹⁴⁰, a pogođeni nosioci prava uključuju i radnike i zajednice.

Otuda, nemački Zakon o dužnoj pažnji za sprečavanje kršenja ljudskih prava u lancima snabdevanja (SCDDA), u okviru svoje definicije rizika po ljudska prava, definiše „zabranu angažovanja ili korišćenja privatnih ili javnih bezbednosnih snaga za zaštitu projekta preduzeća ako, usled nedostatka instrukcija ili kontrole od strane preduzeća, upotreba bezbednosnih snaga: krši zabranu mučenja i okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja; dovodi u opasnost živote ili ozbiljno povređivanje; ili ugrožava pravo na organizovanje i slobodu udruživanja.“¹⁴¹

Srpsko pravo

Privatni sektor bezbednosti u Srbiji se u početku razvijao u „pravnom vakuumu“ jer nije bio normiran posebnim zakonom, već u preklapanju više od deset različitih zakona koji su na njega primenjivi. To je rezultiralo brojnim anomalijama kao što su potpuni nedostatak ili neadekvatna obuka i nedefinisana ovlašćenja. Zakon o privatnom obezbeđenju¹⁴² konačno je usvojen 2013. godine, kojim su definisani uslovi za registraciju i licenciranje samih privatnih bezbednosnih kompanija, kao i uslovi koje njihovi zaposleni moraju da ispune. Zakon propisuje obaveznu obuku, licenciranje, ovlašćenja zaposlenih, obaveznu procenu rizika i nadzor nad zaposlenima i preduzećima koja pružaju usluge privatnog obezbeđenja. Ovo je dalo osnovu za profesionalizaciju sektora, iako su izazovi u praksi i dalje prisutni, a proizilaze iz nedostatka nadzora nad kvalitetom obavezne obuke i razlike između ovlašćenja privatnih snaga bezbednosti i državnih snaga bezbednosti koja nije dovoljno detaljno razrađena u Zakonu.¹⁴³

Iz perspektive uticaja privrede na ljudska prava, najkontroverznije mere koje Zakon dozvoljava privatnim bezbednosnim snagama da koriste su mere prinude, privremeni pritvor lica i privremeno oduzimanje imovine. Iako su okolnosti u kojima se ove mere mogu sprovesti definisane podzakonskim aktima¹⁴⁴, tobavezna obuka zaposlenih u privatnim bezbednosnim kompanijama ne obuhvata primere potencijalno složenih situacija sa preklapanjem ili nejasnim okolnostima.¹⁴⁵

3.13.2. Prekršaji i rizici

Prema podacima MUP-a za 2021. godinu, u Srbiji je registrovano 1.400 firmi za privatno obezbeđenje

¹³⁹ Ujedinjene nacije (1948): Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023).

¹⁴⁰ Amnesti internešenel (n.d.): pozivanje privatnih ugovarača obezbeđenja na odgovornost za kršenje ljudskih prava. <https://www.amnestyusa.org/updates/holding-private-security-contractors-accountable-for-human-rights-abuses/> (poslednji put pristupljeno: 16.12.2023).

¹⁴¹ Federalni službeni glasnik (2021): Zakon o dužnoj pažnji u lancima snabdevanja od 16. jula 2021. godine, odeljak 2, član 2, stav 11, https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/Internationales/act-corporate-due-diligence-obligations-supply-chains.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

¹⁴² Law on Private Security. Official Gazette of the Republic of Serbia, n. 104/2013, 42/2015 and 87/2018.

¹⁴³ Petrović, Predrag (2021): Angažovanje privatnog obezbeđenja u javnim službama i ustanovama, Grupa 484.

¹⁴⁴ Pravilnik o načinu primene ovlašćenja službenika obezbeđenja. Sl. glasnik RS, br. 59/2019.

¹⁴⁵ Petrović, Predrag (2021): Angažovanje privatnog obezbeđenja u javnim službama i ustanovama, Grupa 484.

koje zapošljavaju oko 35.000 ljudi.¹⁴⁶ Podaci o prijavljenim kršenjima ljudskih prava od strane privatnih bezbednosnih snaga su oskudni, a očekuje se da će mnoge ostati neprijavljene. Jedna dostupna baza podataka koju je sastavio Centar za istraživačko novinarstvo (CINS) pokrenuta je 2014. godine. Ova baza podataka sadrži podatke o 13 odvojenih slučajeva kršenja ljudskih prava u preduzećima. Prijavljeni slučajevi uključuju nasilne akcije protiv članova zajednice, radnika u štrajku, bivših radnika i predstavnika sindikata¹⁴⁷.

Poslednjih godina, slučajevi koji su izazvali najveću pažnju javnosti su napadi na ekološke aktiviste od strane privatnih bezbednosnih snaga u hidroenergetskom i rudarskom sektoru, kao i korišćenje privatnog obezbeđenja za sprečavanje pristupa stranim radnicima, medijima i aktivistima za ljudska prava. U selu Rakita, u opštini Babušnica u jugoistočnoj Srbiji, mediji su zabeležili nekoliko slučajeva upotrebe fizičke sile protiv lokalnih ekoloških aktivista tokom izgradnje mini hidroelektrane.¹⁴⁸ Na teritoriji Bora i Majdanpeka u istočnoj Srbiji, privatne snage obezbeđenja koje je angažovala jedna rudarska kompanija su u više navrata primenjivale fizičku silu da uklone i zastraše lokalne ekološke aktiviste, prenose mediji.¹⁴⁹ U Zrenjaninu, vojvođanski region, privatne bezbednosne snage sprečile su nevladine organizacije za ljudska prava i novinare da razgovaraju sa radnicima migrantima iz Vijetnama u fabrici gum.¹⁵⁰

3.13.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Rizik od kršenja ljudskih prava od strane privatnih bezbednosnih snaga treba uzeti u obzir u rudarskom i hidroenergetskom sektoru, koji imaju složen uticaj na okolne zajednice. Pored toga, prisustvo zaposlenih u štrajku, tenzije između poslodavaca i predstavnika sindikata i visok procenat radnika migranata u radnoj snazi mogu ukazivati na povećan rizik. Dok ovi drugi rizici mogu biti prisutni u celoj zemlji, rizici vezani za rudarski i hidroenergetski sektor karakteristični su za regione istočne i jugoistočne Srbije.

Srpski pravni okvir postavlja zahteve i ovlašćenja privatnih bezbednosnih kompanija, ali nedostatak adekvatne obuke zaposlenih u privatnim bezbednosnim kompanijama i nedostatak kapaciteta institucija da obezbede adekvatan nadzor ostavljaju prostor za rizik od potencijalnih povreda ljudskih prava.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Centar za istraživačko novinarstvo Srbije (n.d.): Napadi privatnog obezbeđenja. <https://www.cins.rs/baze-podataka/napadi-privatnog-obezbedenja/> (poslednji put pristupljeno: 18.01.2024).

¹⁴⁸ Đurić, Maja (2018): Incident u selu Rakita, sukob privatnog obezbeđenja i meštana. <https://n1info.rs/vesti/a447042-incident-u-selu-rakita-sukob-privatnog-obezbedenja-i-mestana/> (poslednji put pristupljeno: 18.01.2024).; Georgievski, Jovana (2018): Strah u Rakiti. <https://www.slobodnaevropa.org/a/stara-planina-rakita-male-hidroelektrane/29672230.html> (poslednji put pristupljeno: 19.01.2024).

¹⁴⁹ Radio Slobodna Evropa (2022): Aktivisti: Firma Zidin rasturila kamp protivnika rušenja planine Starica. <https://www.slobodnaevropa.org/a/kompanija-zidjin-srbija-majdanpek-starica/31997216.html> (poslednji put pristupljeno: 19.01.2024).; Beograd, N1 (2022): Vladić: Aktivisti i novinari napadnuti na osmom grebenu Starice. <https://n1info.rs/vesti/vladic-aktivisti-i-novinari-napadnuti-na-osmom-grebenu-starice/> (poslednji put pristupljeno: 19.01.2024).

¹⁵⁰ Beograd, N1 (2022): Vladić: Aktivisti i novinari napadnuti na osmom grebenu Starice. <https://n1info.rs/vesti/vladic-aktivisti-i-novinari-napadnuti-na-osmom-grebenu-starice/> (poslednji put pristupljeno: 19.01.2024).; Maričić, Slobodan (2021): Ljudska prava i fabrika Linglong: Slučaj vijetnamskih radnika u Zrenjaninu - šta sve znamo do sada. BBC News. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-59324121> (poslednji put pristupljeno: 20.01.2024).

4. Ekološki rizici

Rizike u vezi sa životnom sredinom pokriva SCDDA kada dovode do kršenja ljudskih prava – tj. zabranom supstanci koje su opasne po ljude i životnu sredinu. SCDDA se fokusira na određene obaveze u vezi sa životnom sredinom koje su obavezne za preduzeća preuzete iz tri međunarodne konvencije: Minamatske konvencije o živi, Stokholmske konvencija o postojanim organskim polutantima i Bazelske konvencije o kontroli prekograničnog kretanja opasnog otpada i njegovog odlaganja.¹⁵¹ Situacija u Srbiji u vezi sa ovim ekološkim rizicima, kao i relevantni srpski institucionalni okvir, analizirani su u narednim odeljcima.

4.1. Institucionalni okvir Srbije relevantan za ekološke rizike u poslovnom kontekstu

Krivični zakonik Republike Srbije¹⁵² prepoznaje životnu sredinu kao predmet zaštite kroz 18 krivičnih dela protiv životne sredine, od kojih su najznačajnija zagađivanje životne sredine – povreda propisa o zaštiti, očuvanju

i unapređenju životne sredine, vazduha, vode, ili zagađivanje zemljišta (član 260) i oštećenje životne sredine – iskorišćavanjem prirodnih bogatstava, izgradnjom, izvođenjem radova ili na drugi način (član 264).

Iako Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela¹⁵³ postoji u Srbiji od 2008. godine, pitanje krivične odgovornosti u oblasti životne sredine u Srbiji se u praksi retko postavlja. Naime, u najvećem broju slučajeva odgovorno lice u privrednom društvu podleže krivičnoj odgovornosti za krivično delo koje je posledica nezakonitog poslovanja preduzeća, a krajnji ishod krivičnog postupka je kažnjavanje pojedinca, ali ne i kompanija. Međutim, u svetlu zaštite životne sredine, neophodno je da nadležne institucije – državna tužilaštva i sudovi, prepoznaju značaj primene delotvornog zakona u cilju sankcionisanja protivpravnog ponašanja kako fizičkih, tako i privrednih subjekata kao izvršilaca krivičnih dela protiv životne sredine koja kao rezultat mogu imati nesagledive štetne posledic.¹⁵⁴

Najrelevantnija institucija za ekološke rizike u poslovnom kontekstu je Inspekcija za zaštitu životne sredine, koja deluje u okviru Ministarstva zaštite životne sredine. Inspekcijski nadzor obuhvata poslove koje obavlja državna uprava, odnosno organi državne uprave, autonomne pokrajine i jedinice lokalne

¹⁵¹ Savezno Ministarstvo za rad i socijalna pitanja (2023) : Često postavljana pitanja o Zakonu o lancima snabdevanja. <https://www.csr-in-deutschland.de/EN/Business-Human-Rights/Supply-Chain-Act/FAQ/faq.html#doc3a956fcc-c35e-4655-a96a-6a39a1a0a2cfbodyText9> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

¹⁵² Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019.153 Official Gazette of the Republic of Serbia, Nos. 97/08.

¹⁵³ "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 97/08.

¹⁵⁴ Vukčević, Ljubica (2022): Krivična odgovornost privrednih subjekata za krivična dela protiv životne sredine. Regulatorni institut za obnovljive izvore energije i životnu sredinu. <https://reri.org.rs/wp-content/uploads/2023/05/RERI-Criminal-Liability-of-Corporate-Entities-for-Criminal-Offenses-Against-the-Environment.pdf> (poslednji put pristupljeno: 12.12.2023).

samouprave.¹⁵⁵ Predmetna nadležnost inspekcije u oblasti zaštite životne sredine utvrđena je propisima koji uređuju ovu oblast o: upravljanju otpadom, zaštiti vazduha, prirodi, vodama, ribljim resursima, zaštiti od buke u životnoj sredini, jonizujućim i nejonizujućim zračenjima, hemikalijama i biocidnim proizvodima, itd.

Zakonom o inspekcijском nadzoru¹⁵⁶ propisano je da fizička i pravna lica mogu podneti pritužbe i zahteve Inspekciji. Na osnovu podnesene pritužbe, inspektori su dužni da pokrenu postupak, ocene njegovu osnovanost, odluče da li postoje uslovi za postupanje, između ostalog, i o njegovom ishodu obaveste fizičko/pravno lice koje je podnelo pritužbu. Podnošenje pritužbe Inspekciji je oslobođeno svake administrativne takse i može se izvršiti elektronskim putem. Međutim, ako je postupak pokrenut na osnovu pritužbe, fizičko ili pravno lice koje je podnosi ne zastupa stranku u postupku.

Agencija za zaštitu životne sredine Srbije (SEPA) deluje u okviru Ministarstva zaštite životne sredine i nadgleda razvoj, upravljanje i koordinaciju nacionalnog informacionog sistema o životnoj sredini, prikupljanje i integraciju podataka o životnoj sredini, sačinjava godišnje izveštaje o stanju životne sredine. Izveštaji EU o napretku Srbije ukazuju na neophodnost jačanja kapaciteta Agencije, kao i unapređenja ažurnosti objavljenih izveštaja i podataka, jer se oni objavljuju sa značajnim zakašnjenjem.¹⁵⁷

Nacionalni registar izvora zagađivanja (NRPS)¹⁵⁸ je zbirka organizovanih činjenica i brojki o uzrocima zagađivanja životne sredine. Ovo je lista ljudskih aktivnosti koje mogu biti štetne za ekosistem na određenoj lokaciji. Registar je deo informacionog sistema u okviru Informacionog sistema za životnu sredinu Republike Srbije, koji vodi SEPA u skladu sa zakonima kojima se uređuju ministarstva i zaštita životne sredine. U 2023. godini registrovano je 30.249 preduzeća i 13.174 srodnih mesta koja su pružila informacije Nacionalnom registru izvora zagađivanja.¹⁵⁹

4.2. Zagađenje živom

4.2.1. Pravni okvir

SCDDA

Što se tiče rizika za životnu sredinu od zagađenja živom, nemački SCDDA se najdirektnije odnosi na Minamatsku konvenciju, koja propisuje zabranu proizvodnje proizvoda sa dodatkom žive, kako je definisano u Konvenciji; zabrana upotrebe žive i živinih jedinjenja u proizvodnim procesima, kako je definisano u Konvenciji; i zabrana tretmana otpada žive suprotno odredbama Konvencije.

Minamatska konvencija o Živi¹⁶⁰ je multilateralni ekološki sporazum koji se bavi specifičnim ljudskim aktivnostima koje doprinose široko rasprostranjenom zagađenju živom. Usvojena je 2013. godine, a stupila je na snagu 2017. godine, sa ciljem da se smanji globalno zagađenje živom.

Tokom poslednjih decenija, naučni dokazi o uticaju žive i njenih jedinjenja na životnu sredinu su izuzetno porasli. Prošle i sadašnje ljudske aktivnosti su povećale ukupne atmosferske koncentracije žive za oko 450% iznad prirodnih nivoa¹⁶¹. Živa može imati toksične efekte na nervni, digestivni i imuni sistem, kao i na pluća, bubrege, kožu i oči, a Svetska zdravstvena organizacija (SZO) smatra je jednom od deset najvećih hemikalija ili grupa hemikalija koji predstavljaju razlog za zabrinutost kada je reč o javnom zdravlju¹⁶². Posebno je opasna za žene i nerođenu decu jer se prenosi kroz placentu.

Minamatska konvencija reguliše ceo životni ciklus žive – njeno snabdevanje, trgovinu, upotrebu, emisije, ispuštanje, skladištenje i upravljanje otpadom i kontaminiranim lokacijama. Konvencija je zahtevala da se obustavi proizvodnja, uvoz i izvoz mnogih proizvoda koji sadrže živu navedenih u Konvenciji do 2020./2025.¹⁶³ Ovi proizvodi su u svakodnevnoj upotrebi i uključuju baterije, prekidače i releje, određene vrste lampi, kozmetiku, pesticide, biocide i lokalne antiseptike, kao i određene vrste mernih uređaja kao

¹⁵⁵ Zbog obima i složenosti zakonskih i podzakonskih akata iz oblasti zaštite životne sredine (17 zakona i preko 240 podzakonskih akata), Odeljenje inspekcije za životnu sredinu je izradilo Tabelu nadležnosti kao sveobuhvatan i jedinstven pristup nadležnosti inspekcije: https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/inline-files/Inspection_competences_in_the_field_of_environmental_protection.pdf (poslednji put pristupljeno: 12.12.2023).

¹⁵⁶ „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 36/15, 44/18-dr.zakon, 95/18.

¹⁵⁷ Evropska komisija (2022): Izveštaj za Srbiju za 2022. godinu.; Evropska komisija (2023): Izveštaj za Srbiju za 2023. godinu

¹⁵⁸ Ekonomska komisija Ujedinjenih nacija za Evropu [UNECE] (2023): Inovativni načini za odnose sa javnošću, deljenje informacija i politika dizajna kroz digitalizaciju podataka. PRTR registar Republike Srbije. https://unece.org/sites/default/files/2023-04/WGP_PRTR.pdf (poslednji put pristupljeno: 15.01.2024).

¹⁵⁹ Portal registra ispuštanja i prenosa zagađenja Republike Srbije (n.d.): Registar ispuštanja i prenosa zagađenja. <http://77.46.150.218/prtrportal/?lang=de> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

¹⁶⁰ Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu [UNEP] (2023): Minamatska konvencija o živi.

¹⁶¹ UNEP (2018): Globalna procena žive.

¹⁶² Svetska zdravstvena organizacija [SZO] (2017): Živa i zdravlje. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mercury-and-health> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

¹⁶³ Kompletna lista proizvoda sa odgovarajućim datumima povlačenja dostupna je u Aneksu A Minamatske konvencije: https://minamataconvention.org/sites/default/files/documents/information_document/Minamata-Convention-booklet-Oct2023-EN.pdf (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

što su termometri i manometri. Upotreba žive u dva glavna proizvodna procesa, hlor-alkalnoj industriji i proizvodnji acetaldehida, takođe se postepeno ukida, zajedno sa ograničavanjem upotrebe u drugim industrijskim procesima.

Član 21. Minamatske konvencije o živi zahteva da svaka Strana Konvencije izveštava Konferenciju Strana, preko Sekretarijata, o merama koje je preduzela da sprovede odredbe Konvencije, o delotvornosti takvih mera i o mogućim izazovima u ispunjavanju cilja Konvencije.

Srpsko pravo

Minamatsku konvenciju Srbija je potpisala 2014. godine, ali nikada nije ratifikovana, što znači da još uvek nije deo pravnog sistema Srbije.

Za predmet Minamatske konvencije relevantno je nekoliko zakona i odgovarajućih podzakonskih akata: Zakon o upravljanju otpadom¹⁶⁴, Pravilnik o upravljanju istrošenim baterijama i akumulatorima¹⁶⁵, Pravilnik o načinu i postupku upravljanja otpadnim fluorescentnim cevima koje sadrže živu¹⁶⁶, Pravilnik o listi električnih i elektronskih proizvoda, merama zabrane i ograničavanja upotrebe električne i elektronske opreme koja sadrže opasne materije, metodama i postupcima za zbrinjavanje otpada od električne i elektronske opreme¹⁶⁷, Zakon o hemikalijama¹⁶⁸, Pravilnik o ograničenjima i zabrani proizvodnje, stavljanje u promet i korišćenje hemikalija¹⁶⁹, Pravilnik o uvozu i izvozu određenih opasnih hemikalija¹⁷⁰, Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine¹⁷¹.

Nacionalnim zakonodavstvom o hemikalijama propisane su zabrane i ograničenja upotrebe, stavljanja u promet i proizvodnje žive i živinih jedinjenja. Zakon o upravljanju otpadom i njegovi podzakonski akti regulišu pitanja upravljanja opasnim otpadom (sakupljanje, transport, odlaganje, prekogranično kretanje), dok je otpad od žive regulisan kao opasan otpad, a relevantne nacionalne odredbe se primenjuju i na otpad od žive¹⁷². Srbija ima visok nivo usklađenosti sa pravnim tekovinama EU o hemikalijama i dobar nivo usklađenosti u pogledu upravljanja otpadom, ali implementaciju treba dodatno ojačati¹⁷³.

Živa je deo nacionalnog sistema za praćenje životne sredine. Ukupna nadležnost za takav monitoring je na Agenciji za zaštitu životne sredine Srbije.

4.2.2. Prekršaji i rizici

Pošto Srbija nije ratifikovala Minamatsku konvenciju, ne podnosi nacionalne izveštaje o merama koje je preduzela za sprovođenje odredbi Konvencije. Ovo otežava pristup sveobuhvatnim i uporedivim podacima koji su direktno relevantni za zahteve SCDDA.

Na globalnom nivou, najveći izvor emisije žive je zanatska eksploatacija zlata malog obima¹⁷⁴, a zatim slede sagorevanje uglja, proizvodnja obojenih metala i proizvodnja cementa¹⁷⁵. S obzirom na veliko oslanjanje Srbije na energiju zasnovanu na uglju, najveći izvor emisije žive u Srbiji je sagorevanje uglja. Prema početnoj minamatskoj proceni za Republiku Srbiju, koju je 2018. godine sprovedo Ministarstvo zaštite životne sredine, sledeće grupe izvora doprinose glavnim unosima žive: sagorevanje uglja i druga upotreba uglja (sa ukupnim oslobađanjem od 5.810 kg Hg/g, ili 52% ukupnog oslobađanja Hg); korišćenje i odlaganje drugih proizvoda (sa ukupnim oslobađanjem od 2.834,5 kg Hg/god, ili 25% ukupnog oslobađanja Hg), neformalno odlaganje opšteg otpada (sa ukupnim oslobađanjem od 4.196 kg Hg/g, ili 7% ukupnog oslobađanja Hg); primena, upotreba i odlaganje zubnih amalgamskih ispuna (sa ukupnim oslobađanjem od 616 kg Hg/god, ili 5% ukupnog oslobađanja Hg); proizvodnja primarnog metala isključujući proizvodnju zlata amalgamacijom (sa ukupnim oslobađanjem od 370 kg Hg/godišnje, ili 3% ukupnog oslobađanja Hg).¹⁷⁶

U istom izveštaju se navodi da su najveći nedostaci u podacima uočeni kod podataka o opštoj potrošnji žive u proizvodima, kao i metalne žive i kao supstanci koje sadrže živu. Iako se proizvodi koji sadrže živu (npr. baterije, izvori svetlosti, boje) ne proizvode u Srbiji, oni su prisutni na srpskom tržištu. Zvanične institucije (SEPA, Uprava carina, Republički zavod za statistiku, Tržišna inspekcija i dr) ne raspolažu informacijama o prisustvu Hg u proizvodima na tržištu Srbije, kao ni podacima o njegovom odlaganju, posebno u proizvodima kao što su termometri, baterije sa živom, izvori svetlosti sa živom. Još jedan specifičan problem je nedostatak osnovne procene količine proizvoda i instrumenata koji su u upotrebi (a stavljeni su u upotrebu pre uvođenja zabrane), kao i nelegalno tržište termometara koji sadrže živu.¹⁷⁷

Izveštaj o proceni donosi detaljan inventar žive i identifikaciju emisija i resursa, u skladu sa zahtevima Minamatske konvencije¹⁷⁸. Kako se navodi u izveštaju, u Srbiji nema primarnog vađenja i prerade žive. Postoji ekstrakcija zlata, ali nema proizvodnje zlata postupkom amalgamacije žive. Pored pomenute proizvodnje energije, izvori koji su prisutni i u Srbiji su rudarstvo (bakar i cink) i proizvodnja cementa.

¹⁶⁴ „Službeni glasnik Republike Srbije“, 36/2009, 88/2010, 14/2016, 95/2018, 35/2023.

¹⁶⁵ „Službeni glasnik Republike Srbije“, 86/10.

¹⁶⁶ „Službeni glasnik Republike Srbije“, 97/10.

¹⁶⁷ „Službeni glasnik Republike Srbije“, 99/10.

¹⁶⁸ „Službeni glasnik Republike Srbije“, 36/09, 88/10, 92/11 and 93/12.

¹⁶⁹ „Službeni glasnik Republike Srbije“, 90/13, 25/15 and 02/16.

¹⁷⁰ „Službeni glasnik Republike Srbije“, 89/10, 15/13 and 114/14.

¹⁷¹ „Službeni glasnik Republike Srbije“, 135/04 and 25/15.

¹⁷² Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine (2018): Minamatska početna procena za Republiku Srbiju.

¹⁷³ Evropska komisija (2023): Izveštaj za Srbiju za 2023. godinu, str. 136-137.

¹⁷⁴ Minamatska konvencija o živi u svom članu 2 – Definicije definiše „Zanatsko i malo iskopavanje zlata“ kao iskopavanje zlata koje obavljaju pojedinačni rudari ili mala preduzeća sa ograničenim kapitalnim ulaganjima i proizvodnjom.

¹⁷⁵ UNEP (2023): Minamatska konvencija o živi.

¹⁷⁶ Ministry of Environmental Protection (2018): Minamata Initial Assessment for the Republic of Serbia.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid.

Što se tiče proizvodnje hlor-alkala (u kojoj se upotreba žive ukida do 2025. godine za članice Konvencije), pogoni za proizvodnju hlor-alkala u Srbiji koji su radili u prošlosti su trenutno zatvoreni i kategorisani su kao kontaminirani: HIP Petrohemija (Pančevo) i Hemijska industrija Župa (Kruševac)¹⁷⁹. Mere koje se odnose na otpad koji sadrži živu iz ova dva postrojenja za hlor-alkalnu elektrolizu nisu obuhvaćene Programom upravljanja otpadom Republike Srbije za period od 2022. do 2031. godine¹⁸⁰.

4.2.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Srbija je potpisala, ali nije ratifikovala Minamatsku konvenciju, što znači da Konvencija još uvek nije deo pravnog sistema Srbije i da država ne podnosi nacionalne izveštaje o merama koje je preduzela za sprovođenje odredbi Konvencije. U kontekstu zahteva SCDDA, ova činjenica može predstavljati i rizik odgovornosti i rizik nedostupnosti adekvatnih podataka.

Ipak, nacionalni pravni okvir je uspostavljen i usklađen je sa standardima EU u velikoj meri, ali implementaciju još treba poboljšati.

Najznačajniji izvor emisije žive je sagorevanje uglja s obzirom na proizvodnju energije u Srbiji na bazi uglja. Proizvodi koji sadrže živu (npr. baterije, izvori svetlosti, boje) se ne proizvode u Srbiji, ali su prisutni na srpskom tržištu, što u kontekstu obaveza u lancu snabdevanja rizikuje dobavljače drugog reda. Nivo rizika u ovom pogledu je usko povezan sa rizicima u oblasti odlaganja opasnog otpada, analiziranim u narednim odeljcima. Ostali sektori prisutni u zemlji koji su izvori emisije žive su rudarstvo (vađenje bakra i cinka) i proizvodnja cementa.

U kontekstu rizika po zdravlje ljudi treba razmotriti dva nekadašnja hlor-alkalna proizvodna pogona, koja su kategorisana kao kontaminirana: HIP Petrohemija (Pančevo) i Hemijska industrija Župa (Kruševac).

4.3. Perzistentni organski polutanti (POP)

4.3.1. Pravni okvir

SCDDA

Što se tiče ekoloških rizika u vezi sa proizvodnjom i upotrebom hemikalija, nemački SCDDA se najdirektnije odnosi na Stokholmsku konvenciju o postojanim organskim polutantima. Stokholmska konvencija o postojanim organskim polutantima je

međunarodni ugovor usvojen 2001. godine i stupio na snagu 2004. godine radi zaštite zdravlja ljudi i životne sredine od štetnih efekata perzistentnih organskih polutanata¹⁸¹.

Perzistentni organski polutanti su hemikalije koje ostaju netaknute u životnoj sredini tokom dugog perioda, postaju široko rasprostranjene geografski, akumuliraju se u masnom tkivu ljudi i divljih životinja i imaju toksične efekte i na ljude i na divlje životinje. Izloženost perzistentnih organskih polutanata može dovesti do ozbiljnih zdravstvenih efekata, uključujući urođene mane, disfunkcionalni imuni i reproduktivni sistem i oštećenje centralnog i perifernog nervnog sistema.

Glavni ciljevi Stokholmske konvencije su: 1. Eliminisanje opasnih perzistentnih organskih polutanata, počevši od 12 najgorih; 2. Podržati prelazak na sigurnije alternative; 3. Zaštititi zdravlje ljudi i životnu sredinu od uticaja perzistentnih organskih polutanata.

U početku je prepoznato dvanaest perzistentnih organskih polutanata koji izazivaju štetne efekte na ljude i ekosistem i oni se mogu svrstati u 3 kategorije:

- Pesticidi: aldrin, hlordan, DDT, dieldrin, endrin, heptahlor, heksahlorobenzen, mireks, toksafen;
- Industrijske hemikalije: heksahlorobenzen, polihlorovani bifenili (PCB); i
- Nusproizvodi: heksahlorobenzen; polihlorovani dibenzo-p-dioksini i polihlorovani dibenzofurani (PCDD/PCDF) i PCB.

Konvencija zahteva od strana da sprovode mere za smanjenje ili eliminisanje ispuštanja iz namerne proizvodnje i upotrebe (sa registrom posebnih izuzetaka), mere za smanjenje ili eliminisanje ispuštanja iz nenamerne proizvodnje, mere za smanjenje ili eliminisanje ispuštanja iz zaliha i otpada.

Srpsko pravo

Stokholmsku konvenciju ratifikovala je Republika Srbija 2009. godine, a odgovarajući Nacionalni plan za implementaciju (NIP) je usvojen 2010. godine i ažuriran 2015. godine. Ažurirani NIP obuhvata akcione planove projektovane do 2020. godine. Od tada novi akcioni planovi nisu usvojeni.¹⁸²

Nakon ratifikacije Konvencije, usvojeni su sistemski zakoni neophodni za njeno sprovođenje: Zakon o hemikalijama¹⁸³ sa odgovarajućim podzakonskim aktima¹⁸⁴ i Zakon o upravljanju otpadom. Prema Izveštaju EU o napretku, Srbija ima visok nivo usklađenosti sa pravnim tekovinama EU o hemikalijama, ali treba da ojača svoje administrativne kapacitete za primenu zakona u ovim oblastima i obezbedi pravilan nadzor perzistentnih organskih polutanata.¹⁸⁵ Agencija za zaštitu životne sredine Republike Srbije je odgovorna za praćenje perzistentnih organskih polutanata.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Koalicija 27 (2022): Izveštaj iz senke o poglavlju 27

¹⁸¹ Kompletan spisak perzistentnih organskih polutanata navedenih u Konvenciji dostupna je ovde: <https://www.pops.int/TheConvention/ThePOPs/AllPOPs/tabid/2509/Default.aspx> (poslednji put pristupljeno: 21.12.2023).

¹⁸² Koalicija 27 (2022): Izveštaj iz senke o poglavlju 27

¹⁸³ "Službeni glasnik Republike Srbije", 36/09, 88/10, 92/11, 93/12 and 25/15.

¹⁸⁴ Ceo spisak podzakonskih akata: https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/inline-files/List_of_regulations.pdf (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023), str. 13.

¹⁸⁵ Evropska komisija (2023): Izveštaj za Srbiju za 2023. godinu, str. 137.

4.3.2. Kršenja i rizici

Informativni pult za hemikalije i biocidne proizvode Ministarstva zaštite životne sredine priprema informacije i uputstva namenjena prvenstveno privrednim subjektima koji stavljaju u promet hemikalije i biocidne proizvode u Republici Srbiji, kao i zainteresovanim licima i građanima, odnosno potrošačima, javno je dostupan na internet stranici Ministarstva. Informativni pult za hemikalije je napravljen po uzoru na help desk Evropske agencije za hemikalije i deo je HelpNet mreže Evropske agencije za hemikalije (ECHA), a od 2016. godine zvanično je naveden na veb stranici ECHA. Srpske ekološke organizacije civilnog društva ističu da nacionalni informativni pult treba da unapredi dostupnost datih informacija, kao i da svi relevantni dokumenti nisu dostupni na njegovom sajtu.¹⁸⁶

Prema ažuriranom NIP-u (2015) Ministarstva zaštite životne sredine, utvrđeno je da u Srbiji ne postoji namerna proizvodnja, uvoz ili izvoz perzistentnih organskih polutanata, niti upotreba jedinjenja perzistentnih organskih polutanata zabranjenih u EU u poljoprivredi ili industriji.¹⁸⁷

Stokholmska konvencija takođe reguliše emisije takozvanih nenamernih jedinjenja perzistentnih organskih polutanata (polihlorovani dibenzodiodoksini i furani i druga jedinjenja) koja se, između ostalog, oslobađaju prilikom otvorenog spaljivanja otpada.

Na osnovu rezultata preliminarnog popisa nenamerno proizvedenih perzistentnih organskih polutanata, ove hemikalije se emituju u životnu sredinu iz različitih izvora koji se nalaze širom Srbije. Najznačajniji nenamerni izvori perzistentnih organskih polutanata su: otvoreni procesi sagorevanja; PCB-i oslobođeni iz električne opreme i proizvodnja električne i toplotne energije. Štaviše, u Srbiji postoji preko 3000 nesanitarnih deponija raštrkanih širom zemlje, a značajan deo emisija perzistentnih organskih polutanata koje dospevaju u životnu sredinu sa ovih postojećih deponija ukazuje na neodgovarajuću primenu sistema upravljanja otpadom.¹⁸⁸

Prema podacima Agencije za zaštitu životne sredine, u 2020. godini nastalo je 165,42 t otpada koji sadrži polihlorovane bifenile (PCB) (Izveštaj o stanju životne sredine 2020, 2021). Od prikazanih količina ulja za izolaciju i prenos toplote, hidraulična ulja koja sadrže PCB su zastupljena sa količinom od 57,53 t, a transformatori i kondenzatori koji sadrže PCB otpadne komponente i građevinski otpad koji sadrži PCB sa 107,88 t. Tretirano je 80,82t ove vrste otpada. Od toga su otpadna ulja za izolaciju i prenos toplote koja sadrže polihlorovane bifenile u količini od 47,66 t

tretirana postupkom R9, što podrazumeva operaciju rafinacije ili drugi način ponovne upotrebe otpadnog ulja. Procesu R7 (obnavljanje komponenti koje se koriste za smanjenje zagađenja) podvrgnuto je 33,16 t otpadnih transformatora i kondenzatora koji sadrže polihlorovane bifenile. Povećane su količine tretiranog otpada koji sadrži polihlorovane bifenile u odnosu na prethodnu godinu. U navedenom periodu izvezeno je 179,17t ove vrste otpada. Od toga je 55,94 t otpadnih ulja za izolaciju i prenos toplote sa PCB-ima izvezeno u Švajcarsku Konfederaciju, a 123,23 t transformatora i kondenzatora sa PCB-ima izvezeno je u Republiku Rumuniju.¹⁸⁹

Zbog nepostojanja postrojenja za tretman ili odlaganje opasnog otpada u Srbiji, jedina opcija upravljanja otpadom sa dugotrajnim organskim zagađujućim materijama je da se čuva u privremenom skladištu i kada se stvore uslovi (pre svega finansijski), takav otpad se izvozi radi uništavanja u spalionice opasnog otpada¹⁹⁰. U međuvremenu, mora se uveriti da bilo kakva aktivnost upravljanja upornim organskim polutantima ne utiče negativno na tokove reciklaže.¹⁹¹

4.3.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Srbija je ratifikovala Stokholmsku konvenciju. Akcioni planovi za odgovarajući NIP i Ažurirani NIP su zastareli od 2021. godine, a novi akcioni planovi nisu prilagođeni. Srbija ima visok nivo usklađenosti sa pravnim tekovinama EU o hemikalijama, ali treba da unapredi svoje administrativne kapacitete za sprovođenje zakonodavstva u ovim oblastima i obezbeđivanje odgovarajućeg praćenja perzistentnih organskih polutanata.

Rizici u vezi sa perzistentnim organskim polutantima tipično su prisutni u hemijskoj industriji i poljoprivredi. Prema ažuriranom NIP-u (2015) Ministarstva zaštite životne sredine, utvrđeno je da u Srbiji ne postoji namerna proizvodnja, uvoz ili izvoz perzistentnih organskih polutanata, niti upotreba jedinjenja perzistentnih organskih polutanata zabranjenih u EU u poljoprivredi ili industriji.

Rizici se, dakle, prvenstveno odnose na odlaganje otpada, i to u dva aspekta: s obzirom na nedostatak postrojenja za tretman ili odlaganje opasnog otpada u Srbiji, otpad od perzistentnih organskih polutanata je potrebno privremeno uskladištiti pre izvoza. Takođe, postoji rizik od nenamernog oslobađanja od otvorenog spaljivanja otpada, kako na legalnim tako i na nelegalnim deponijama, koje postoje širom zemlje. Rizici u oblasti odlaganja opasnog otpada detaljnije su analizirani u narednom odeljku.

¹⁸⁶ Koalicija 27 (2022): Izveštaj iz senke o poglavlju 27

¹⁸⁷ Milić, Jelena; Ćurčić, Marijana; Brnjaš, Zvonko; Ćarapina, Hristina; Randelović, Jasminka; Krinulović, Katarina; Jovović, Aleksandar (2019): Vremenski okvir društveno-ekonomskog uticaja na dugotrajne organske polutante u Srbiji. <http://ebooks.ien.bg.ac.rs/1358/1/pops.pdf> (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Vlada Republike Srbije (2022): Program upravljanja otpadom u Republici Srbiji za period 2022-2031. https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2022-03/program_upravljanja_otpadom_eng_-_adopted_version.pdf (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024)

¹⁹⁰ Stevanović-Ćarapina, Hristina; Milić, Jelena; Ćurčić, Marijana; Randelović, Jasminka; Krinulović, Katarina; Jovović, Aleksandar; Brnjaš, Zvonko. (2016): Čvrsti otpad koji sadrži perzistentne organske polutante u Srbiji: od mera predostrožnosti do konačnog tretmana (studija slučaja). Upravljanje otpadom Res 34, str. 677-685. <https://doi.org/10.1177/0734242X16650515> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

¹⁹¹ Ibid.

4.4. Upravljanje otpadom

4.4.1. Pravni okvir

SCDDA

Što se tiče ekoloških rizika vezanih za opasan i drugi otpad, nemački SCDDA se najdirektnije odnosi na Bazelsku konvenciju o kontroli prekograničnog kretanja opasnog otpada i njegovog odlaganja. Konvencija je usvojena 1989. godine, a stupila je na snagu 1992. To je najsveobuhvatniji globalni ekološki sporazum o opasnom otpadu i drugom otpadu. Sa 175 stranaka (na dan 31. marta 2011), ima skoro univerzalno članstvo. Konvencija ima za cilj da zaštiti zdravlje ljudi i životnu sredinu od štetnih efekata koji nastaju usled stvaranja, prekograničnog kretanja i upravljanja opasnim otpadom i drugim otpadom. Bazelska konvencija reguliše prekogranično kretanje opasnog otpada i drugog otpada i obavezuje svoje strane da obezbede da se takvim otpadom upravlja i odlaže na ekološki prihvatljiv način. Konvencija obuhvata toksični, otrovni, eksplozivni, korozivni, zapaljivi, ekotoksični i infektivni otpad. Stranke takođe imaju obavezu da minimiziraju količine koje se transportuju, da tretiraju i odlažu otpad što je moguće bliže mestu njihovog nastanka i da spreče ili minimiziraju stvaranje otpada na izvoru.¹⁹²

SCDDA se takođe poziva na Uredbu (EC) br. 1013/2006 Evropskog parlamenta i Saveta od 14. juna 2006. o pošiljkama otpada. Ova uredba Evropske unije reguliše prekogranično kretanje otpada, uključujući i opasan otpad, unutar EU i između EU i zemalja koje nisu članice EU. Cilj mu je da obezbedi da se takva kretanja odvijaju na ekološki prihvatljiv način i da spreči odlaganje otpada u zemljama u razvoju. Uredba je na snazi od jula 2006. godine.

SCDDA predviđa:

1. zabranu izvoza opasnog otpada i drugog u smislu Bazelske konvencije i Uredbe (EZ br. 1013/2006):
 - a) strani koja je zabranila uvoz takvog opasnog i drugog otpada (član 4 (1) (b) Bazelske konvencije),
 - b) državi uvoznici definisanoj u članu 2. br. 11 Bazelske konvencije koja ne daje pismenu saglasnost za konkretan uvoz, u slučaju da ta država uvoza nije zabranila uvoz takvog opasnog otpada (član 4 (1) (c) Bazelske konvencije),
 - c) strani koja nije potpisnica Bazelske konvencije (član 4 (5) Bazelske konvencije),
 - d) državi uvoznici ako se takvim opasnim otpadom ili drugim otpadom ne upravlja na ekološki prihvatljiv način u toj državi ili drugde (član 4 (8) rečenica 1 Bazelske konvencije);

2. zabranu izvoza opasnog otpada iz zemalja navedenih u Aneksu VII Bazelske konvencije u zemlje koje nisu navedene u Aneksu VII, i
3. zabranu uvoza opasnog otpada i drugog otpada iz zemalja koje nisu potpisnice Bazelske konvencije.

Srpsko pravo

Srbija je potpisala i ratifikovala Bazelsku konvenciju 2000. godine. Prema izveštaju EU o napretku, Srbija ima dobar nivo usklađenosti sa pravnim tekovinama EU u oblasti upravljanja otpadom, ali primenu treba dodatno pojačati.¹⁹³

Vlada Srbije je 2022. godine usvojila Program upravljanja otpadom u Republici Srbiji za period 2022.–2031. godine, kojem je prethodila Strategija upravljanja otpadom 2010.–2019. Program utvrđuje strateške ciljeve za unapređenje sistema upravljanja otpadom i osnovne principe kojima treba da se rukovode svi akteri u upravljanju otpadom.¹⁹⁴ Opšti cilj je razvoj održivog sistema upravljanja otpadom u cilju očuvanja resursa, zdravlja ljudi i smanjenja negativnih uticaja na životnu sredinu i degradacije prostora. Napredak ostvaren u postizanju opšteg cilja Programa pratiće se kroz sledeće indikatore: a) nivo odloženog komunalnog otpada na nesanitarnim deponijama u odnosu na ukupnu količinu otpada nastalog komunalnim otpadom (%), b) stepen odloženog opasnog otpada (%).¹⁹⁵ Specifični cilj Programa u vezi sa opasnim otpadom je: Uspostavljen održivi sistem upravljanja opasnim i industrijskim otpadom. Za postizanje ovog specifičnog cilja, Programom je predviđeno da se postigne sledeće: a) do kraja decembra 2029. godine uspostaviti odvojeno sakupljanje frakcija opasnog otpada koje proizvode domaćinstva, b) izgraditi kapacitete za upravljanje opasnim i industrijskim otpadom.¹⁹⁶

Zakon o upravljanju otpadom¹⁹⁷ utvrđuje vrste otpada i njegovu klasifikaciju, planiranje upravljanja otpadom, zainteresovane strane, obaveze i odgovornosti u pogledu upravljanja otpadom, upravljanje posebnim tokovima otpada, uslove i procedure za dozvole, prekogranično kretanje otpada, izveštavanje, finansiranje upravljanja otpadom, nadzor i druge relevantne aspekte upravljanja otpadom. Upravljanje otpadom se sastoji od skupa aktivnosti od zajedničkog interesa koje obuhvataju sprovođenje propisanih akcionih planova koji se sprovode u procesima prikupljanja, transporta, skladištenja, tretmana i odlaganja otpada, uključujući nadzor nad ovim aktivnostima i odgovornost objekata za upravljanje otpadom nakon njihovog zatvaranja. Na osnovu ovog zakona doneto je više podzakonskih akata koji bliže definišu okvire upravljanja otpadom, uključujući i upravljanje posebnim tokovima otpada. Pored toga, ovi podzakonski akti dodatno usklađuju nacionalno zakonodavstvo sa propisima EU u ovoj oblasti.¹⁹⁸ Zakon o upravljanju otpadom je izmenjen 2023. godine, a

¹⁹² UNEP (2011): Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnog otpada. <https://www.unep.org/resources/report/basel-convention-control-transboundary-movements-hazardous-wastes> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

¹⁹³ Evropska komisija (2023): Izveštaj za Srbiju za 2023. godinu, str. 136.

¹⁹⁴ Koalicija 27 (2023): Izveštaj iz senke o poglavlju 27.

¹⁹⁵ Vlada Republike Srbije (2022): Program upravljanja otpadom u Republici Srbiji za period 2022-2031. https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2022-03/program_upravljanja_otpadom_eng_-_adopted_version.pdf (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 36/09 i 95/18 – dr. zakon

¹⁹⁸ Vlada Republike Srbije (2022): Program upravljanja otpadom u Republici Srbiji za period 2022-2031, https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2022-03/program_upravljanja_otpadom_eng_-_adopted_version.pdf (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

prema mišljenju organizacija civilnog društva izmene nisu rešile mnoga pitanja i doprinele su dodatnoj konfuziji, pre svega u oblasti skladištenja opasnog otpada. To je zato što se izmenama i dopunama produžava dozvoljeni period skladištenja opasnog otpada sa 12 na 36 meseci i omogućavaju mobilnim postrojenjima da generišu energiju iz otpada.¹⁹⁹

Pored toga, novim Izmenama i dopunama Zakona o upravljanju otpadom poseban akcenat stavlja se na građevinski otpad. Građevinski otpad obuhvata otpad nastao od izgradnje i rušenja, adaptacije, renoviranja i rekonstrukcije stambenih, industrijskih i drugih objekata, održavanja i zamene infrastrukturnih objekata, kao i iskopa za stambenu, industrijsku i putnu infrastrukturu i to: neopasan građevinski i otpad od rušenja koji ne sadrži opasne materije (reciklabilni, inertni itd); opasan otpad od građenja i rušenja koji zahteva posebno rukovanje, koji ima jednu ili više opasnih karakteristika koje ga svrstavaju u opasan otpad (otpad koji sadrži azbest, otpad sa visokim sadržajem teških metala). Za ove vrste otpada važe posebni propisi. Izmenama je dodata i obaveza investitora da pripreme plan upravljanja građevinskim otpadom i preciziran je način na koji investitori moraju da postupaju sa građevinskim otpadom. Investitori moraju da sačine ugovor o predaji otpada, odnosno ugovor o tretmanu građevinskog otpada između investitora i sakupljača, odnosno operatera postrojenja za tretman otpada. Investitori mogu u posebnim slučajevima i sami prerađivati građevinski otpad.²⁰⁰

Ministarstvo zaštite životne sredine ima ključnu institucionalnu odgovornost u oblasti upravljanja otpadom, uključujući i opasni otpad, osim radioaktivnog otpada; odobravanje prekograničnog kretanja otpada, izdavanje zakonom propisanih dozvola, nadzor i kontrolu primene mera upravljanja otpadom. Agencija za zaštitu životne sredine, kao organ uprave u sastavu Ministarstva u svojstvu pravnog lica, obavlja poslove državne uprave koji se odnose na vođenje i ažuriranje baze podataka o upravljanju otpadom u informacionom sistemu zaštite životne sredine, u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita životne sredine.²⁰¹ Prema Izveštaju EU o napretku, inspeksijski kapaciteti Srbije u sektoru otpada i dalje su nedovoljni i potrebno je dalje jačanje.²⁰²

Za određene tokove otpada zadužena su druga ministarstva:

- Poljoprivredni otpad i nusproizvodi životinjskog porekla – Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede;
- Rudarski otpad – Ministarstvo rudarstva i energetike;
- Medicinski otpad i farmaceutski otpad – Ministarstvo zdravlja;
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i

socijalna pitanja vrši inspekciju zaštite na radu na teritoriji Republike Srbije. Kompanije koje su predmet inspekcije posluju u svim sektorima, uključujući i sektor upravljanja otpadom.

- Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture vrši inspekciju kamiona, vozova i brodova.

Zajedničke inspekcije ovih ministarstava i Ministarstva zaštite životne sredine postoje i potrebno ih je dodatno unaprediti.²⁰³

4.4.2. Prekršaji i rizici

Opasan otpad i prekogranično kretanje otpada

U skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom, uvoz opasnog otpada nije dozvoljen, osim za potrebe prerade i proizvodnje energije. Neopasan otpad se može uvoziti radi ponovne upotrebe ako u Republici Srbiji postoji objekat za tretman takvog otpada. Izuzetno, mogu se uvoziti određene vrste opasnog otpada, koji se koriste u industriji Republike Srbije kao sekundarne sirovine, u skladu sa nacionalnim ciljevima za tretman takvog otpada. U tom slučaju, uvoz otpada se vrši na osnovu dozvole koju izdaje Ministarstvo. Vlada određuje koje vrste opasnog otpada se mogu uvoziti kao sekundarne sirovine²⁰⁴.

Prema podacima Programa upravljanja otpadom u Republici Srbiji za 2022.–2031, ukupna proizvodnja opasnog otpada u Srbiji je u proseku 68.000 tona godišnje. Nije uspostavljena adekvatna mreža postrojenja za tretman opasnog otpada. Kapaciteti za hemijski i fizički tretman opasnog otpada ne ispunjavaju u potpunosti potrebne uslove, a lokacije za centralno skladištenje opasnog otpada nisu uspostavljene²⁰⁵.

Otpad koji se zbog nedostatka tehničkih mogućnosti i objekata u Republici Srbiji ne može tretirati ili odlagati na prihvatljiv i efikasan način za životnu sredinu mora se izvoziti iz zemlje. Prema statističkim podacima Agencije za zaštitu životne sredine, tokom 2020. godine izvezeno je 424.071 tona otpada, od čega je 12.796 tona opasnog otpada. Više od polovine izvezenog otpada čine metali, od kojih su najčešći metali koji sadrže gvožđe. Značajne količine izvezenog otpada su otpadni papir i kartonska i papirna ambalaža, zatim staklena i plastična ambalaža, šljaka iz peći za livenje gvožđa i otpadna jestiva ulja i masti. Izvoz opasnog otpada obuhvata olovne baterije i akumulatore, zatim opasne komponente uklonjene iz odbačene električne i elektronske opreme, otpad iz termičke metalurgije olova i zemljišta i otpadne kiseline od hemijske površinske obrade i zaštite metala.²⁰⁶

Što se tiče sektora koji najviše doprinose nastanku opasnog otpada, teško je doći do tačnih podataka, jer se u zahtevima izveštavanja (prema Zakonu o

¹⁹⁹ Koalicija 27 (2023): Izveštaj iz senke o poglavlju 27.

²⁰⁰ Koalicija 27 (2023): Izveštaj iz senke o poglavlju 27.

²⁰¹ Vlada Republike Srbije (2022): Program upravljanja otpadom u Republici Srbiji za period 2022-2031. https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2022-03/program_upravljanja_otpadom_eng_-_adopted_version.pdf (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

²⁰² Evropska komisija (2023): Izveštaj za Srbiju za 2023. godinu, str. 136.

²⁰³ Vlada Republike Srbije (2022): Program upravljanja otpadom u Republici Srbiji za period 2022-2031. https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2022-03/program_upravljanja_otpadom_eng_-_adopted_version.pdf (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

upravljanju otpadom i njegovim podzakonskim aktima) prepoznaje 20 grupa u Katalogu otpada, a Grupa 16 u kojoj najveći deo opasnog otpada nastaje prema izveštajima SEPA, klasifikovan je kao „otpad koji nije drugačije naznačen u Katalogu”²⁰⁷. Ostale velike grupe u kojima nastaje opasan otpad su Otpad iz termičkih procesa, Građevinski otpad i otpad od rušenja, Otpad od ulja i tečnih goriv.²⁰⁸

Tokom 2020. godine otpadni papir i karton i otpadni papir i plastična ambalaža čine više od polovine količine uvezenog otpada. Nakon prikaza mleveni otpad iz termičkih procesa industrije gvožđa i čelika. Opasni otpad su olovne baterije, šljaka iz termičke metalurgije olova i otpad od mehaničkog tretmana otpada koji sadrži opasne materije. Izvoze se velike količine reciklabilnog materijala, iako u Srbiji postoje prerađivački kapaciteti. Stoga se čini da se ponuda i potražnja materijala koji se mogu reciklirati ne poklapaju uvek²⁰⁹

Ambalažni otpad

Preduzeća koja proizvode ili upravljaju ambalažom i ambalažnim otpadom dužna su da nadležnim organima podnose godišnje izveštaje. Prema Izveštaju o upravljanju ambalažom i ambalažnim otpadom za 2021. godinu koji je objavila Agencija za zaštitu životne sredine Srbije, sedam operatera je u 2021. godini upravljalo ambalažom i ambalažnim otpadom za 1.924 pravna lica koja su pakovane proizvode plasirala na tržište Republike Srbije. Nijedna kompanija nema licencu za samostalno upravljanje ambalažnim otpadom. Sedam operatera licenciranih za upravljanje ambalažnim otpadom su: SEKOPAK, EKOSTAR PAK, DELTA-PAK, CENEKS, TEHNO EKO PAK, EKOPAK SISTEM i UNIEKO PAK.²¹⁰ Prema istom izveštaju, ukupna količina ambalaže koja je stavljena na tržište Republike Srbije u godini iznosila je 389.955,9 t. Operateri su prijavili 247.633,8 t ponovo korišćenog ambalažnog otpada. Od ovog iznosa, 237.348,6 t je odloženo za reciklažu. Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da su opšti nacionalni ciljevi Republike Srbije za 2021. godinu ispunjeni, pri čemu se 63,7% ambalažnog otpada ponovo koristi, a 61,1% ambalažnog otpada reciklira²¹¹.

S druge strane, debata o uvođenju sistema depozita je još uvek u toku, a kašnjenje u odlučivanju dovelo je do problema u procesima planiranja upravljanja komunalnim otpadom.²¹²

Posebni tokovi otpada

Prema Izveštaju o proizvodima koji nakon upotrebe u Republici Srbiji postaju posebni tokovi otpada, koji je 2022. godine objavila Agencija za zaštitu životne

sredine, poslata su 4.352 obaveštenja preduzećima koja nisu podnela godišnje izveštaje po osnovu obaveze dostavljanja podataka o uvezenim/ proizvedeni proizvodi koji nakon upotrebe postaju posebni tokovi otpada. Ovo uključuje sledeće grupe proizvoda koji nakon upotrebe postaju posebni tokovi otpada: gume, baterije ili akumulatori, ulja, električni i elektronski proizvodi i vozila.²¹³

4.4.3. Zaključak prema rizicima: sektori, regionalne pojave

Srbija je ratifikovala Bazelsku konvenciju, a njen pravni okvir u vezi sa upravljanjem otpadom je na dobrom nivou usklađen sa pravnim tekovinama EU. Međutim, implementaciju treba dodatno ojačati, kako u procedurama upravljanja otpadom i infrastrukturi, tako i u kapacitetima odgovarajućih inspekcija.

Kapaciteti za hemijski i fizički tretman opasnog otpada ne ispunjavaju u potpunosti potrebne uslove, a lokacije za centralno skladištenje opasnog otpada nisu uspostavljene. Poslednjim izmenama i dopunama Zakona o otpadu, dozvoljeni rok skladištenja opasnog otpada produžen je sa 12 na 36 meseci.

Prema dostupnim podacima, najveći deo nastalog opasnog otpada potiče iz metaloprerađivačkog i građevinskog sektora.

²⁰⁷ Kompletan spisak grupa videti u Pravilniku o klasifikaciji i kategorizaciji otpada: <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-kategorijama-ispitivanju-klasifikaciji-otpada.html> (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

²⁰⁸ Agencija za zaštitu životne sredine Republike Srbije (2022): Upravljanje otpadom u Srbiji 2011-2021. http://www.sepa.gov.rs/download/Upravljanje_otpadom_2011-2021.pdf (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

²⁰⁹ Vlada Republike Srbije (2022): Program upravljanja otpadom u Republici Srbiji za period 2022.-2031. https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2022-03/program_upravljanja_otpadom_eng_-_adopted_version.pdf (poslednji put pristupljeno: 12.01.2024).

²¹⁰ Agencija za zaštitu životne sredine Republike Srbije (2022): Izveštaj o upravljanju ambalažom i ambalažnim otpadom za 2021. http://www.sepa.gov.rs/download/Ambalaza_2021.pdf?_x_tr_sch=http&_x_tr_sl=sr&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=sr&_x_tr_pto=wapp (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

²¹¹ Ibid.

²¹² Koalicija 27 (2023): Izveštaj iz senke o poglavlju 27.

²¹³ Agencija za zaštitu životne sredine Republike Srbije (2022): Izveštaj o proizvodima koji nakon upotrebe postaju posebni tokovi otpada u Republici Srbiji, 2021. http://www.sepa.gov.rs/download/Posebni_tokovi_2021.pdf (poslednji put pristupljeno: 20.12.2023).

Prilog

Spisak partnera za intervju

Organizacije civilnog društva:

1. Astra <https://astra.rs/en/>
2. Beogradski centar za ljudska prava <https://www.bgcentar.org.rs/>
3. All – Inicijativa za ekonomska i socijalna prava <https://www.allinitiative.org/en/home/>
4. Centar za politike emancipacije <https://cpe.org.rs/about-us/>
5. Centar za dostojanstven rad <http://cdsr Srbija.org/about-us/>
6. Regulatorni institut za obnovljive izvore energije i životnu sredinu (RERI) <https://reri.org.rs/en/>

Međunarodne organizacije:

7. Međunarodna organizacija rada (MOR): https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/serbia/WCMS_468114/lang--en/index.htm

Poslovna udruženja:

8. Privredna komora Srbije/Centar za odgovorno poslovanje: <https://en.pks.rs/>; <https://responsiblebusinesshub.pks.rs/>
9. AHK <https://serbien.ahk.de/sr/>
10. Udruženje poslodavaca Srbije <https://poslodavci.rs/about-us/>

Državne institucije/agencije:

11. Razvojna agencija Srbije <https://ras.gov.rs/en>
12. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i socijalni dijalog: <https://www.minljmpdd.gov.rs/>
13. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti <https://ravnopravnost.gov.rs/en/>

Sindikati:

14. Ujedinjeni granski sindikati „Nezavisnost“ <https://nezavisnost.org/>